

دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی

ساخت مقیاس بین‌المللی دینداری: با رویکرد مقایسه بین فرهنگی

مجری

دکتر محمد خدایاری فرد

همکاران و مشاوران به ترتیب حروف الفبا

دکتر مسعود آذربایجانی (دانشگاه قم)	دکتر محمدرضا شرفی (دانشگاه تهران)
دکتر مارک آنشل (دانشگاه میدل تنسی)	دکتر محسن شکوهی یکتا (دانشگاه تهران)
دکتر غلامعلی افروز (دانشگاه تهران)	دکتر باقر غباری بناب (دانشگاه تهران)
آقای سعید اکبری زردخانه (دانشگاه علامه طباطبائی)	دکتر سید محسن فاطمی (دانشگاه بریتیش کلمبیا)
دکتر بشیر الحاجر (دانشگاه گازا مصر)	دکتر علی نقی فقیهی (دانشگاه قم)
دکتر خسرو باقری نوع پرست (دانشگاه تهران)	خانم زهرا قیامی (دانشگاه زیگموند فروید)
دکتر تام برینتامت (دانشگاه میدل تنسی)	دکتر حمید کثیری (دانشگاه وین)
آقای محسن پاک‌نژاد (دانشگاه تهران)	دکتر آنتونی کرونر (مرکز علوم بهداشت روان)
دکتر آلفرد پریتر (دانشگاه زیگموند فروید)	دکتر جیمز مک کلنون (مرکز روانپزشکی ویرجینیا)
دکتر پاول پریستر (دانشگاه نورس پارک)	دکتر لویولا مک‌لین (شبکه محلی سلامت غرب سیدنی)
دکتر رضا پورحسین (دانشگاه تهران)	دکتر نانسى مورفی (دانشگاه دین شناسی امریکا)
خاخام دکتر یونس حمای لاله‌زار (دانشگاه شهید بهشتی)	شماس آربی نرسیسیانس (شورای خلیفه‌گری ارامنه تهران)
دکتر شیوا خلیلی (دانشگاه تهران)	دکتر دارلین نمت (مرکز عصب روانشناسی لوئیزیانا)
دکتر عباس رحیمی‌نژاد (دانشگاه تهران)	دکتر یونس نوربخش (دانشگاه تهران)
دکتر کورت آندرز ریچاردسون (دانشگاه مک مستر)	دکتر رالف هود (دانشگاه چاتانوگا)
دکتر سیدحسین سراج‌زاده (دانشگاه تربیت معلم)	دکتر حیدرعلی هومن (دانشگاه شهید بهشتی).

کار فرما

سازمان تبلیغات اسلامی

۱۳۹۲

چکیده

پژوهش حاضر با هدف تهیه مقیاس دینداری براساس اشتراکات ادیان ابراهیمی (یهودیت، مسیحیت و اسلام) به‌منظور فراهم آوردن ابزاری برای مطالعات بین‌فرهنگی صورت گرفت. برای این منظور نخست اشتراکات بین ادیان استخراج شد. برای عملیاتی‌کردن این مرحله ابتدا متون مقدس توسط شش تن از متخصصان یهودیت، مسیحیت و اسلام (هر دین دو نفر) و به‌صورت جداگانه بررسی شد. مؤلفه‌های استخراج‌شده توسط این گروه در جلسه‌ای مشترک بین این افراد یکپارچه‌سازی شد و برای تلفیق نهایی در اختیار گروه سه‌نفری دیگری قرار گرفت که همگی متخصص و پیرو سه دین (یک نفر از متخصصان هر دین) بودند. نتایج نهایی حاصل از این مرحله به تدوین ۴۷ مؤلفه‌ای با عنوان مستندات تطبیقی ساختار دینداری براساس کتاب‌های مقدس یهودیت، مسیحیت و اسلام منجر شد. از مؤلفه‌های مذکور می‌توان به مواردی از جمله اعتقاد به خدا، معاد، نبوت و عالم غیب، شناخت و پذیرش احکام الهی و خشنودی خداوند از اعمال نیک اشاره کرد.

در مرحله بعد خزانه آیت‌ها تهیه و سپس مقیاس مقدماتی تدوین شد. در فرایند تهیه خزانه آیت‌ها از مدل مفهومی انتخاب‌شده برای ساخت مقیاس مدل سه‌بعدی خدایاری فرد و همکاران (۱۳۸۸) استفاده شد. این مدل شامل سه بعد باور دینی، عواطف دینی و رفتار دینی است. از دلایل انتخاب این مدل می‌توان به وجود پشتوانه نظری و تجربی مناسب این ابزار در جمعیت‌های مختلف اشاره کرد. پس از تهیه خزانه آیت‌ها، نسخه اولیه مقیاس مقدماتی با ۲۲۵ آیت، آماده از نظر ویژگی‌های روانسنجی بررسی شد. اولین گام برای این منظور بررسی روایی محتوای این مقیاس بود. بررسی نظری و مفهومی متخصصان ادیان سه‌گانه، روانشناسان و سنجش و اندازه‌گیری بیانگر وجود برخی مشکلات در این نسخه بود. رفع اشکالات و اصلاحات لازم در نسخه یکم مقیاس مقدماتی به کاهش تعداد آیت‌های این نسخه به ۶۵ آیت و شکل گرفتن نسخه دوم مقیاس مقدماتی انجامید. بررسی این نسخه توسط متخصصان علوم دینی، روانشناختی و سنجش و اندازه‌گیری مبین وجود روایی محتوا در مقیاس بود. از این رو نسخه دوم مقیاس دینداری بین‌الملل با ۶۵ آیت برای مطالعه تجربی پیش‌مقدماتی آماده شد. جامعه آماری این پژوهش، دانشجویان دانشگاه‌های شهر تهران بود که به‌صورت در دسترس انتخاب شدند.

گام بعدی در راستای بررسی روایی صوری مقیاس از منظر شرکت‌کنندگان و گروه هدف پژوهش بود. برگزاری جلسه بحث گروهی با حضور ۳۰ نفر از دانشجویان پیرو سه دین به‌منظور بررسی میزان سلاست، شیوایی و مرتبط‌بودن آیت‌ها با سازه دینداری، حاکی از نیاز به اصلاحات جزئی در آیت‌ها بود. این اصلاحات به تولید نسخه سوم مقیاس مقدماتی انجامید. گام سوم این مرحله اجرای نسخه یکم مقیاس مقدماتی در گروه ۹۷ نفری از دانشجویان پیرو سه دین بود. این گام با هدف بررسی ویژگی‌های روانسنجی (مانند ضریب دشواری، ضریب تمیز و ضرایب اعتبار همسانی درونی مقیاس) این نسخه از مقیاس پیش‌مقدماتی صورت گرفت. نتایج حاصل از تحلیل این داده‌ها به تدوین نسخه یکم مقیاس مقدماتی با ۶۰ آیت منجر شد.

ویژگی‌های روانسنجی نسخه یکم مقیاس مقدماتی در جامعه آماری دانشجویان یهودی، مسیحی و مسلمان ایرانی صورت گرفت. این گروه نمونه مشتمل بر ۸۳۰ نفر از دانشجویان پیرو سه دین (۳۰۰ مسلمان، ۳۰۰ یهودی و ۲۳۰ مسیحی) بود. تحلیل آیت‌ها انجام گرفته روی داده‌های حاصل از این گروه و توجه به شاخص‌های کجی، کشیدگی، ضریب دشواری و ضریب تمیز آیت‌ها نشان داد برخی از آیت‌های موجود در مقیاس دارای مشکلات جدی، برخی جزئی و بعضی هم بدون مشکل بودند. از این رو، آیت‌های موجود به سه طبقه آیت‌های مناسب، اصلاح‌شدنی و نامناسب تقسیم‌بندی شد. در ادامه آیت‌های نامناسب از مقیاس حذف؛ آیت‌های اصلاح‌شدنی در فرایند اصلاح و آیت‌های مناسب به‌عنوان آیت‌های نهایی در مقیاس قرار داده شد. تشکیل گروه ویرایش آیت‌های اصلاح‌شدنی و نگارش آیت‌های جدید فرایند بعدی پژوهش بود. این گروه متشکل از ۳ روانسنج و ۳ متخصص روانشناسی مسلط بر مباحث نظری علوم دینی بود. فرایند کاری این گروه بدین شکل بود که آیت‌های جدید توسط گروه روانسنجی طراحی و طی جلسات مشترک با گروه متخصصان علوم دینی برای بررسی و اظهار نظر در مور مطابقت آن‌ها با مباحث نظری در اختیار این افراد قرار می‌گرفت. نتیجه این فرایند تدوین نسخه دوم مقیاس دینداری با ۸۸ آیت بود که ویژگی‌های آیت‌ها و ساختار عاملی اکتشافی این نسخه باید بررسی می‌شد.

گروه نمونه دیگری که داده‌های این مرحله پژوهش از آن‌ها جمع‌آوری شد، دربرگیرنده ۱۲۰۰ نفر از دانشجویان پیرو سه دین (۴۰۰ مسلمان، ۴۰۰ یهودی و ۴۰۰ مسیحی) در ایران بود. نتایج حاصل از تحلیل داده‌ها بیانگر کفایت روانسنجی (کجی، کشیدگی، ضریب دشواری و ضریب تمیز) اغلب آیت‌ها بود. تحلیل عاملی اکتشافی روی ماتریس همبستگی پلی‌کوریک حاصل از داده‌های گروه نمونه مدرج-سازی (۶۰۰ نفر) و با استفاده از روش عامل‌یابی ممکن، چرخش‌های گوناگون و محدودیت‌های مختلف تعداد عوامل نشان داد که عوامل استخراجی از روش مؤلفه‌های اصلی و چرخش ابلیمن مستقیم‌ترین همخوانی را با ساختار نظری مقیاس دینداری بین‌الملل دارد. نتایج تحلیل نشان داد از ۷۰ آیت واردشده برای تحلیل مؤلفه‌های اصلی، ۴۵ آیت در مؤلفه یکم و ۱۲ آیت روی مؤلفه دوم (در مجموع ۵۷ آیت) بارگذاری مناسبی داشتند. شایان توضیح است که برای نهایی‌کردن تعداد عوامل، از نمودار شیبدار، میزان ارزش ویژه و دستیابی به ساختار

ساده از نظر بنیان نظری و محتوای آیت‌ها استفاده شد. بررسی محتوای آیت‌های دو مؤلفه نشان داد که مؤلفه یکم و دوم را می‌توان مؤلفه پذیرش دین و نفی دین نام نهاد. در انتهای این مرحله مقیاس ۵۷ آیتی مقیاس بین‌المللی دینداری تولید شد. در انتهای این مرحله نسخه ۵۷ آیتی مقیاس بین‌المللی دینداری به زبان انگلیسی برای ارائه به همکاران بین‌المللی ترجمه شد. این مقیاس در اختیار حدود ۲۰ نفر از همکاران قرار گرفت تا از نظر ایشان در نهایی‌سازی آیت‌ها برای نسخه نهایی استفاده شود. پس از نهایی‌سازی آیت‌ها، مقیاس بین‌المللی دینداری به‌منظور بررسی ویژگی‌های روانسنجی در گروه نمونه بین‌المللی تهیه شد. بررسی محتوای ۵۷ آیت باقی‌مانده در مقیاس نشان داد ۲۹ آیت از آن‌ها، باورها، ۱۲ آیت عواطف، و ۱۵ آیت رفتارهای دینی را می‌سنجند.

پس از تحلیل عاملی اکتشافی در گروه نمونه مدرج‌سازی، برای واری‌روایی ساختار عاملی به‌دست‌آمده، تحلیل عاملی تأییدی روی داده‌های گروه روایی‌یابی انجام گرفت. شایان ذکر است که در این فرایند دو ساختار عاملی به‌عنوان الگوهای رقیب ارزیابی شد. این دو ساختار عاملی عبارت بودند از: ۱) مدل یکم: ساختار دو عاملی حاصل از تحلیل عامل اکتشافی و ۲) مدل دوم: ساختار عاملی مدل نظری سه‌بعدی مقیاس. ناگفته نماند به‌دلیل آنکه پژوهشگران به‌دنبال دستیابی به مقیاسی با تعداد برابر آیت‌ها در سه خرده‌مقیاس بودند، ۱۰ آیتی که در هر یک از خرده‌مقیاس‌ها دارای مناسب‌ترین ویژگی‌های مفهومی و آماری برای قرارگرفتن در هر یک از خرده‌مقیاس‌ها بودند، انتخاب شدند. نتایج حاصل از تحلیل تأییدی نشان داد ساختار عاملی سه‌بعدی (۳۰ آیتی)، ساختار مناسب‌تری برای این داده‌هاست. از این‌رو وجود ساختار سه‌عاملی در این داده‌ها نهایی شد.

پس از دستیابی به ساختاری سه‌بعدی در مقیاس بین‌المللی دینداری در جمعیت ایرانی، مطالعه پایانی در سطح بین‌المللی به‌منظور بررسی وجود یا نبود ساختار سه‌بعدی در داده‌های این مطالعه انجام گرفت. جامعه آماری مطالعه نهایی دربرگیرنده دانشجویان دوره کارشناسی در کشورهای جمهوری اسلامی ایران، ترکیه و مالزی (از کشورهای مسلمان‌نشین)؛ آمریکا و کانادا (از قاره آمریکا)؛ استرالیا (از قاره اقیانوسیه)؛ و انگلستان، آلمان، فرانسه، اتریش و ایتالیا (از کشورهای قاره اروپا) است. آشکار است انجام یافتن پژوهش‌های بین‌المللی نیازمند هماهنگی بین کشورها و محققان حاضر در آنهاست، از این‌رو به‌منظور اجرای مناسب‌تر طرح با ایجاد ارتباط و جلب نظر برخی پژوهشگران کشورهای مذکور، این پژوهش انجام گرفت. در ضمن برای مهیاسازی شرایط یکسان، جلب مشارکت بیشتر و دستیابی سریع و بدون واسطه به داده‌ها، فرمت الکترونیکی و قرار دادن آن‌ها روی شبکه جهانی اینترنت انجام پذیرفت.

برای استفاده از امکانات شبکه جهانی و دسترسی به دانشجویان پس از هماهنگی با یکی از سایت‌های فعال در انجام مطالعات زمینه‌یابی بین‌المللی، پس از خرید فضای لازم در سایت، نسخه انگلیسی مقیاس در این فضا قرار گرفت. شایان ذکر است که این سایت به‌دلیل دسترسی به اغلب نشانی‌های الکترونیکی دانشجویان، این مقیاس را به‌منظور تکمیل به آدرس دانشجویان ارسال و از آن‌ها می‌خواست که به آن پاسخ دهند. در کنار این فعالیت، مجری طرح و همکاران با برقراری ارتباط با همکاران غیرایرانی و ارسال نسخه انگلیسی مقیاس، از ایشان خواسته می‌شد که مقیاس را در اختیار دانشجویان قرار دهند. جمع‌آوری داده‌های این مرحله از پژوهش حدود سه ماه به طول انجامید. در این مدت ۱۲۱۲ نفر مقیاس ۵۷ آیتی را در سطح بین‌الملل تکمیل کردند که بررسی ابزارهای تکمیل‌شده نشان داد که ۱۱۷۰ نفر از این افراد برای تحلیل در این بخش از پژوهش مناسب هستند.

تحلیل‌های اکتشافی، تحلیل آیت‌ها و تحلیل عاملی اکتشافی و تأییدی نشان داد ساختار سه‌بعدی ۳۰ آیتی حاصل از پژوهش ملی (ایرانی) در سطح بین‌الملل نیز مورد تأیید است. بررسی ضرایب اعتبار آیت‌ها، خرده‌مقیاس‌ها و کل مقیاس مدل سه‌بعدی نشان داد که کلیه زیرمقیاس‌ها از ضرایب مناسب همگونی برخوردار است، به‌صورتی که ضریب باور دینی ۰/۷۷، رفتار دینی ۰/۸۲ و عواطف دینی ۰/۸۱ است. بررسی ضرایب همبستگی نمره آیت‌ها با نمره کل زیرمقیاس مربوطه نشان می‌دهد این ضرایب بین ۰/۲۹ و ۰/۷۰ متغیر است. همچنین پنج سؤال و انمود اجتماعی به‌منظور سنجش میزان اعتبار پاسخ به سؤالات در بین دانشجویان به مجموعه سؤالات مذکور اضافه شد. این سؤالات از پرسشنامه هویت مذهبی رحیمی‌نژاد (۱۳۸۴) انتخاب شد. اگر مجموع نمره‌های فردی بیشتر از ۱۳ باشد، پرسشنامه نامعتبر شناخته شده و از پژوهش حذف می‌شد. از این‌رو می‌توان نتیجه گرفت که ابزار نهایی با ۳۰ آیت هم در نمونه ایرانی و هم بین‌المللی از ویژگی‌های روانسنجی و ساختار عاملی مناسب و یکسان برخوردار است و می‌توان از آن به‌عنوان ابزار روا و معتبر در پژوهش‌ها استفاده کرد.

کلیدواژه‌ها: اعتبار، دینداری، روایی، مطالعه بین‌فرهنگی، مقیاس

فهرست

عنوان.....	صفحه.....
پیشگفتار.....	۶.....
تشکر و قدردانی.....	۷.....
فصل یکم: کلیات پژوهش	۱۰.....
مقدمه.....	۱۰.....
بیان مسئله.....	۱۳.....
ضرورت اجرای تحقیق.....	۱۶.....
هدف‌های پژوهش.....	۱۹.....
سؤال‌های پژوهش.....	۲۰.....
تعریف مفهومی متغیرهای پژوهش.....	۲۰.....
مدل مفهومی و ساختار دینداری در پژوهش حاضر.....	۲۲.....
فصل دوم: پیشینه پژوهش	۲۴.....
مدل‌های سنجش دینداری غربی.....	۲۶.....
مدل‌های دینداری مورد استفاده در ایران.....	۳۱.....
مدل‌های ایرانی برگرفته از مدل‌های غربی.....	۳۲.....
مدل‌های ایرانی برگرفته از آموزه‌های اسلام.....	۳۳.....
طبقه‌بندی سنجه‌های دینداری.....	۴۴.....
الف) ابزارهای سنجش شکل وضعی دین	۴۴.....
۱. مقیاس‌های ارزیابی دین یا معنویت عمومی.....	۴۴.....
۲. مقیاس‌های سنجش تعهد دینی و معنوی.....	۴۹.....
۳. مقیاس‌های سنجش پیشرفت دینی و مذهبی.....	۴۹.....
ب) ابزارهای سنجش عملکردی دین	۵۰.....
۱. مقیاس‌های سنجش مشارکت اجتماعی.....	۵۰.....
۲. مقیاس‌های سنجش تکالیف شخصی معنوی و دینی.....	۵۱.....
۳. مقیاس‌های سنجش دین به‌عنوان نیروی انگیزشی.....	۵۲.....
۴. مقیاس‌های سنجش تجربیات معنوی و مذهبی.....	۵۴.....
فصل سوم: روش پژوهش	۶۱.....

طرح تحقیق.....	۶۲
۱ مرحله مطالعات نظری و استخراج مبانی اشتراکی ادیان.....	۶۲
۲- مرحله تهیه مقیاس پیش‌مقدماتی.....	۸۰
تهیه خرانه آیت‌ها.....	۸۰
۳- مطالعه تجربی پیش‌مقدماتی.....	۸۱
۴- مرحله تجربی مقدماتی یکم.....	۸۲
۵- مرحله تجربی مقدماتی دوم.....	۸۳
تحلیل داده‌ها.....	۸۳
۶- مرحله تجربی نهایی.....	۸۹
فصل چهارم: یافته‌های پژوهش.....	۹۱
نتایج مطالعه تجربی دوم.....	۹۲
۱. نتایج تحلیل اکتشافی داده‌ها.....	۹۲
۲. تحلیل تأییدی داده‌ها.....	۹۹
مطالعه تجربی نهایی.....	۱۱۰
۱ نتایج تحلیل اکتشافی داده‌ها.....	۱۱۰
۲. تحلیل تأییدی داده‌ها.....	۱۱۵
فصل پنجم: بحث و نتیجه‌گیری.....	۱۲۵
منابع.....	۱۳۳
پیوست یکم: نسخه فارسی مقیاس بین‌المللی دینداری.....	۱۴۷
پیوست دوم: نسخه انگلیسی مقیاس بین‌المللی دینداری.....	۱۵۱
پیوست سوم: جداول هنجاری.....	۱۵۵

پیشگفتار

یکی از دلایل قانع‌کننده برای مطالعه دین، این است که دین حوزه‌ای شگفت‌انگیز و همه‌جانبه است که کلیه ابعاد زندگی افراد و جوامع را تحت تأثیر قرار می‌دهد، از این رو یکی از مهم‌ترین مسائل برای کلیه افراد در همه دنیا به‌شمار می‌رود. از سوی دیگر یکی از موضوعات اصلی و شاید اصلی‌ترین آنها، برای مطالعه علمی هر موضوع و پدیده‌ای، توانایی سنجش و اندازه‌گیری متغیرها و تعیین مقادیر آنهاست. از این رو در چند دهه گذشته سنجش دینداری به‌عنوان موضوعی اساسی در حوزه مطالعات دینی مدنظر صاحب‌نظران قرار گرفته است. برای پاسخ به چنین نیازی، در سرتاسر دنیا، متفکران زیادی عمر خود را برای دستیابی به چنین هدفی صرف کرده‌اند. مروری کوتاه بر کتاب *مقیاس‌های دینداری* (هیل و هود، ۱۹۹۹) که بیش از صد ابزار را در این زمینه جمع‌آوری کرده‌اند نشان می‌دهد که به‌جز اندکی که براساس یهودیت ساخته شده، بیشتر آن برای دین مسیحیت ساخته شده و هیچ ابزاری بر پایه سنت اسلامی در این کتاب آورده نشده و هیچ پرسشنامه‌ای نیز براساس وجوه مشترک ادیان ابراهیمی گزارش نشده است. بنابراین، ساخت مقیاس سنجش دینداری براساس وجوه مشترک ادیان ابراهیمی ضرورتی انکارناپذیر به‌نظر می‌رسد.

ضرورت دیگر ساخت ابزاری برای سنجش وجوه مشترک ادیان این است که مطالعات بین‌فرهنگی و در نتیجه فهم مشترکات پیروان ادیان مختلف، به‌شدت نیازمند چنین ابزاری است. از فواید دیگر وجود چنین امکانی می‌توان به کشف اشتراکات ادیان و در نتیجه جوامع و تسهیل فرایند گفت‌وگوی تمدن‌ها و یاری‌رسانی به پیشرفت اهداف صلح-طلبانه کشورهای و سازمان‌های بین‌المللی همانند سازمان ملل اشاره کرد. از دیگر سو با توجه به این موارد دولتمردان و سیاستگذاران می‌توانند با استفاده از مقیاس‌های دینداری از تفاوت‌های موجود بین گروه‌های مختلف اطلاع یابند و در تدوین برنامه‌های خرد و کلان اجتماع از آنها بهره گیرند.

با توجه به چنین نیازی پژوهش حاضر با هدف ارائه الگوی نظری دینداری مبتنی بر مؤلفه‌های مشترک بین ادیان ابراهیمی و تهیه ابزار سنجش دینداری معتبر و روا برای پژوهش‌های بین‌فرهنگی انجام گرفت؛ در این میان برای ابزار تهیه‌شده برآوردهای هنجار ملی و بین‌المللی نیز صورت گرفت. امید است که پژوهش حاضر امکان ارائه یافته‌های معتبر سنجش دینداری به سیاستگذاران در برنامه‌ریزی‌های کلان فرهنگی و اجتماعی در سطح ملی و بین‌المللی، و همچنین ارائه پیشنهادی کاربردی برای فراهم آوردن زمینه تفاهم و تعامل بین فرهنگ‌ها به‌منظور پیشبرد اهداف صلح‌طلبانه کشورهای را فراهم آورد.

سپاس‌گزاری و قدردانی

اجرای چنین پروژه بزرگی بدون حمایت سازمان‌ها و متخصصانی که در سطور زیر به نامشان اشاره شده است، میسر نبود. این پژوهش در قالب طرح پژوهشی شماره ۷/۱۰۰۱ با استفاده از اعتبارات پژوهشی دانشگاه تهران انجام گرفته است، از این رو لازم است از معاونت محترم پژوهشی، مدیر کل محترم پژوهش‌های کاربردی و کارشناسان محترم پژوهشی دانشگاه تهران و همچنین معاونت محترم دانشکده و کارشناس پژوهشی سرکار خانم عبدالوند و آقای حسینی به دلیل پشتیبانی‌های همیشگی و برطرف کردن موانع و مشکلات پژوهشی تشکر و قدردانی کنم. همچنین تشکر و سپاسگزاری مخصوص و خالصانه خود را از دست‌اندرکاران و مسئولان سازمان تبلیغات اسلامی حجت‌الاسلام والمسلمین جناب آقای دکتر سید مهدی خاموشی، حجت‌الاسلام والمسلمین جناب آقای دکتر موسوی هوایی و استاد فاضل و گرانقدر جناب آقای دکتر علیرضا فروغی به‌عنوان کارفرمای پروژه و نیز حمایت‌های مالی ایشان ابراز دارم.

مراتب تشکر و قدردانی خود را از کلیه همکاران و مشاوران ایرانی و غیر ایرانی طرح، دکتر مسعود آذربایجانی (دانشگاه قم)، دکتر مارک آنشل (دانشگاه میدل تنسی)، دکتر غلامعلی افروز (دانشگاه تهران)، آقای سعید اکبری‌زردخانه (دانشگاه علامه طباطبائی)، دکتر بشیر الحاجر (دانشگاه گازا، مصر)، دکتر خسرو باقری نوع‌پرست (دانشگاه تهران)، دکتر تام بریتامت (دانشگاه میدل تنسی)، آقای محسن پاک‌نژاد (دانشگاه تهران)، دکتر آلفرد پریتر (دانشگاه زیگموند فروید)، دکتر پاول پریستر (دانشگاه نورس پارک)، دکتر رضا پورحسین (دانشگاه تهران)، خاخام دکتر یونس حمامی لاله‌زار (دانشگاه شهید بهشتی)، دکتر شیوا خلیلی (دانشگاه تهران)، دکتر عباس رحیمی‌نژاد (دانشگاه تهران)، دکتر کورت آندرز ریچاردسون (دانشگاه مک مستر)، دکتر سیدحسین سراج‌زاده (دانشگاه تربیت معلم)، دکتر محمدرضا شرفی (دانشگاه تهران)، دکتر محسن شکوهی‌یکتا (دانشگاه تهران)، دکتر باقر غباری‌بناب (دانشگاه تهران)، دکتر سید محسن فاطمی (دانشگاه بریتیش کلمبیا)، دکتر علی‌نقی فقیهی (دانشگاه قم)، خانم زهرا قیامی (دانشگاه زیگموند فروید)، دکتر حمید کثیری (دانشگاه وین)، دکتر آنتونی کرومر (مرکز علوم بهداشت روان)، دکتر جیمز مک‌کلنون (مرکز روانپزشکی ویرجینیا)، دکتر لویولا مک‌لین (شبکه محلی سلامت غرب سیدنی)، دکتر نانسی مورفی (دانشگاه دین‌شناسی امریکا)، شماس آربی نرسیسیانس (شورای خلیفه‌گری ارامنه تهران)، دکتر دارلین نمت (مرکز عصب روانشناسی لوئیزیانا)، دکتر یونس نوربخش (دانشگاه تهران)، دکتر رالف هود (دانشگاه چاتانوگا)، دکتر حیدرعلی هومن (دانشگاه شهید بهشتی) که در فرایند اجرای طرح یاریگر بودند، اعلام می‌دارم. در این بین بر خود

لازم می‌دانم از زحمات دکتر عباس رحیمی نژاد به دلیل مطالعه چندباره گزارش تدوین‌شده و نظارت بر تهیه آن و ارائه نظرهای ارزشمند در این فرایند و همچنین آقای سعید اکبری زردخانه به دلیل تحمل زحمتهای فراوان در جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها و نیز تهیه و اصلاحات چندباره گزارش قدردانی کنم. از آقای محسن پاک‌نژاد نیز به دلیل فراهم کردن زمینه تعاملات بین‌المللی برای جمع‌آوری داده‌ها و زحمات زیادی که در کلیه مراحل متقبل شدند، سپاسگزارم. همچنین از سرکار خانم جهانگیری برای ویرایش ادبی و آقای کریمیان برای اصلاحات تایپی و صفحه‌آرایی گزارش بسیار ممنونم. در پایان مراتب سپاس خود را از همکارانی که شاید در حین نگارش سطور اسامی شریف‌شان را به یاد نیاوردم، اعلام می‌دارم.

دکتر محمد خدایاری فرد

مجری طرح

فصل یکم

کلیات پژوهش

مقدمه

در عصر حاضر دین‌پژوهی به شیوه علمی و با استفاده از روش‌های مورد قبول در علوم انسانی یکی از جدیدترین و مورد توجه‌ترین حیطه‌های پژوهشی در رشته‌های علمی و دانشگاهی است. در مورد دین و کارکردهای آن پژوهش‌های متفاوتی با دیدگاه‌های مختلف انجام گرفته است (بیت‌هالامی و آرچیل^۱، ۱۹۹۷؛ برگین^۲، ۱۹۸۳؛ پارگامنت^۳، ۱۹۹۲). شاید بتوان گفت که عصر حاضر، بازگشت دوباره‌ای به دین و بازنگری در مفاهیم آن است و انسان قرن حاضر به‌عنوان انسان "دین‌ورز" شناخته شده است (الیاده^۴، ۱۹۸۷).

دین پدیده الهی مهمی است که نقش اساسی در زندگی بسیاری از افراد جوامع و فرهنگ‌های گوناگون دارد (هاک^۵، ۱۹۹۸). قدمت و جایگاه دین از یک سو و پیچیدگی و فراگیر بودن آن از سوی دیگر، موجب پدیدآیی دیدگاه‌ها و نظریه‌های فلسفی، جامعه‌شناختی و روانشناختی موافق و مخالف در تاریخ علم بشری شده است. این نظرها و تعدد آن تأییدی است بر آنکه انسان هیچ‌گاه نتوانسته است نسبت به جهت‌گیری این موضوع مهم بی‌تفاوت باشد، زیرا به گفته فرانکل^۶ (۱۹۶۹) به واقع همواره یک احساس دینی عمیق ریشه‌دار در اعماق ضمیر ناهشیار انسان وجود داشته است. از دیدگاه فلسفی فرد زمانی دیندار تلقی می‌شود که با طرح سؤال‌ها و مسائل وجودی و ماورای طبیعی از جمله منشأ و مقصد پیدایش هستی روبه‌رو شود و برای آن‌ها پاسخی مناسب بیابد (ینگر^۷، ۱۹۷۰).

دین و عملکرد آن از دیدگاه جامعه‌شناختی نیز مورد توجه اندیشمندان بوده است. برای مثال درکه‌هایم^۸ (۱۹۱۵) چهار عملکرد عمده دین را انضباط (جلوگیری از هرج و مرج با صیانت نفس و تشویق به تقوا)؛ امیدواری (ایجاد انسجام عاطفی و شناختی در پیروان)؛ حیات‌بخشی (اعطای روح زندگی، انضباط و حرکت در جوامع آینده) و خوشبختی (الهام، امید و آرامش به پیروان) می‌داند. علامه طباطبایی (۱۳۶۳) نیز دین را در حفظ نظم و بنیادهای جامعه می‌داند. از نظر او دین، حافظ و ضامن اخلاق فاضله در جامعه و علت اصلی و اساسی جلوگیری از هوا و هوس‌های انسانی است.

-
- 1 . Beit- Hallahmi & Argyle
 - 2 . Bergine
 - 3 . Pargament
 - 4 . Eliadeh
 - 5 . Haque
 - 6 . Frankl
 - 7 . Yinger
 - 8 . Durkheim

لامسدن و ویلسون^۱ (۱۹۸۳) معتقدند دین ابزار قدرتمندی است که افراد را در یک حیطة جذب کرده و از نظر روانشناختی نیرومند می‌سازد. علاوه بر این، ازدواج و فرزندپروری مورد توجه سنن دینی است (هالت^۲، ۱۹۵۸). ممکن است ایمان دینی به‌عنوان تقویت‌کننده روابط گروهی، رفاه و ارزشیابی مثبت اجتماعی مطرح باشد. به‌علاوه به‌نظر می‌رسد، دین پتانسیل ژنتیکی و زاد و ولد را افزایش می‌دهد. واضح است که آشنایی دینی موجب بهبود روابط بین‌فردی و انسجام جامعه در سطوح مختلف می‌شود.

دین پدیده‌ای مرکب از انواع پدیده‌ها و واقعیات متعدد است. از این‌رو اندیشمندان به دین به‌عنوان پدیده‌ای چندبعدی می‌نگرند و آن را راه و روشی می‌دانند که ابعاد آن، تمام زندگی انسان را تحت تأثیر قرار می‌دهد و او را به هدف کلی و متعالی که همانا سعادت و خوشبختی است، رهنمون می‌سازد.

روانشناسان تجربی و آماری دین فرض می‌کنند که جنبه‌های اساسی ایمان مذهبی را می‌توان اندازه گرفت؛ کسانی هم که این فرض را قبول ندارند، انکار نمی‌کنند که برخی جلوه‌های ایمان آشکار مانند حضور در مراسم مذهبی را می‌توان به‌صورت کمی در آورد. این دسته از پژوهشگران مانند دیگر محققان، روانشناسان و جامعه‌شناسان دین درباره پیچیدگی عملی موضوع مورد مطالعه‌شان توافق ندارند. برخی برآنند که دینداری کیفیتی تک‌بعدی است که می‌توان آن را با چند شاخص به‌درستی سنجید. شواهدی برای این موضوع وجود دارد که بیشتر آن‌ها از طریق تحلیل عامل به‌دست آمده‌اند (برای مثال ثرستون^۳، ۱۹۳۴؛ براون، ۱۹۶۶؛ و ویرینگ و براون، ۱۹۷۲، به نقل از وولف، ۱۳۸۶). از سویی دیگر برخی محققان دینی و به‌ویژه روانشناسان و جامعه‌شناسان دین نیز، دیدگاه چندبعدی را ترجیح می‌دهند. چارلز گلاک^۴ (۱۹۶۲) تقسیم‌بندی پنج بعدی از رویه‌های دین ارائه می‌دهد که شامل مقیاس‌های ایدئولوژیک، آیین‌گرایانه، اندیشه‌ورزانه، تجربی و نتیجه‌ای است (وولف، ۱۳۸۶).

برخی اندیشمندان نیز با وقوف بر چندبعدی^۵ بودن موضوع، در برخی اقدامات به معرفی مدل‌های چندبعدی از دین همت گماشته‌اند. شجاعی زند (۱۳۸۴) با مرور مدل‌های چندبعدی، تعداد این ابعاد را بین ۳ تا ۱۰ مورد ذکر

1 . Lumsden & Willson
 2 . Hault
 3 . Thurston
 4 . Glock
 5 . multidimensional

کرده است. برای مثال وربیت^۱ (۱۹۷۰) برای دینداری، شش بعد ذکر می‌کند: شعائر^۲، تعالیم^۳، عاطفه^۴، معرفت^۵، اخلاق^۶ و جماعت^۷.

علاوه بر تعدد مدل‌های ارائه‌شده برای دینداری، فرایند عملیاتی‌سازی و اندازه‌گیری آن از مسائل و مشکلات فراروی دین‌پژوهان است. با توجه به این مسئله هر پژوهشگری با رویکردی خاص به این موضوع پرداخته و شیوه‌ای را برای عملیاتی‌سازی و اندازه‌گیری آن در پیش گرفته است. حاصل این فعالیت‌ها مجموعه‌ای از مقیاس‌هایی است که امروزه در مراجع و منابع مختلفی از جمله هیل و هود^۸ (۱۹۹۹) می‌توان آن‌ها را ملاحظه کرد.

بسیاری از مقیاس‌های سنجش دینداری در متن فرهنگی خاص و براساس تعالیم و مفاهیم سنت دینی ویژه‌ای تهیه شده‌اند، ولی با توجه به اینکه هدف تمام ادیان توحیدی، دعوت مردم به خداست، می‌توان ریشه تمام آن‌ها را واحد دانست. از این‌رو، به‌نظر می‌رسد بین ادیان توحیدی اشتراکات فراوانی وجود دارد. با این حال کمتر مقیاسی را می‌توان یافت که براساس این اشتراکات بنا شده و قابلیت کاربرد در جوامع شرقی و غربی معتقد به سنن دینی متفاوت (حتی دو سنت) را داشته باشد.

با در نظر گرفتن فقدان مقیاس مشترک سنجش دینداری براساس ادیان توحیدی ابراهیمی (یهودیت، مسیحیت و اسلام) به‌عنوان سه سنت دینی مطرح در دنیا و احساس ضرورت آن در حوزه پژوهش‌های دینداری، لازم است دین‌پژوهان و به‌ویژه روانشناسان دینی به این مسئله توجه کافی داشته باشند.

بیان مسئله

در نیم قرن اخیر، دین به‌عنوان یکی از موضوعات مورد بررسی روانشناسی بار دیگر مورد توجه روانشناسان قرار گرفته است، به‌طوری‌که تحقیقات در زمینه‌های مختلف دینی از جمله میزان دیندار بودن، نیاز به دین، تأثیر دین بر سلامت

-
- 1 . Verbit
 - 2 . ritual
 - 3 . doctrine
 - 4 . emotion
 - 5 . knowledge
 - 6 . ethics
 - 7 . community
 - 8 . Hill & Hood

جسمی و روانی، مقابله با تنیدگی در سطوح مختلف سنی با استفاده از راهکارهای مقابله‌ای دینی به‌طور چشمگیری فزونی یافته است (آرجیل و بیت‌هالامی، ۱۹۷۵؛ برگین، ۱۹۸۳؛ هیل، ۲۰۰۵).

دین، یکی از عمیق‌ترین جنبه‌های شخصی زندگی انسان است که مهم‌ترین مسائل اسرارآمیز و وصف‌ناپذیرترین تجربه‌های بشر را در برمی‌گیرد؛ پس عجیب نیست که سنجش دینداری کاری دشوار باشد. عنوان یکی از سرمقاله‌های مجله غده‌شناسی روانی^۱ در زمینه این موضوع، این است: "آیا می‌توان پرتو خورشید را با خط‌کش اندازه‌گیری کرد؟" این عبارت بدین معنی است که دین و در نتیجه آن سنجش دینداری نیز موضوعی چندبعدی و پیچیده بوده و سنجش آن نیازمند دقت و تلاش بسیار است (لیدربرگ و فیچر^۲، ۱۹۹۹).

در طول مدت زمان طرح موضوع دینداری در روانشناسی و جامعه‌شناسی، این موضوع و نحوه مواجهه با آن همواره تحت تأثیر دو تحول عمده در روانشناسی و جامعه‌شناسی قرار گرفته است. از یک سو تحولات نظری به تغییر دیدگاه‌های روانشناسان و جامعه‌شناسان در زمینه تبیین دین و تأثیرات آن بر جلوه‌های روانی منجر شده و دریافت‌های نظری به‌طور عمیق، مفهوم‌پردازی در زمینه دین را متحول کرده است. از سویی دیگر، به موازات تحولات نظری، روش بررسی و تحقیق در موضوعات روانشناختی دینی و جامعه‌شناختی دینی دگرگون شده است. اصولاً روش‌شناسی سهم به‌سزایی در مطالعات و تحقیقات، به‌ویژه تحقیقات دینی دارد. بدین معنا که اتخاذ روش علمی درست و منطقی موجب حصول داده‌ها و یافته‌های قابل اعتماد و خالی از اشتباهات و خطای روش‌شناختی می‌شود و در نهایت از ایجاد و شکل‌گیری مفاهیم و تصاویر غلط از دین، دیندار و دینداری ممانعت می‌کند (خدایاری‌فرد و همکاران، ۱۳۸۶).

از زمانی که گورساج^۳ (۱۹۸۴) در مقاله تأثیرگذار خود بیان کرد در پارادایم مطالعات علمی دینی، زمان پرداختن به اندازه‌گیری رسیده است؛ به نظر وی ابزارهای تولیدشده در مطالعات دینی با اینکه به‌طور چشمگیری تأثیرگذار و قابل دسترس در بسیاری از زمینه‌های مرتبط با مطالعات دینی بوده است، نیازمند دقت و توجه بیشتری بر کیفیت جنبه‌های روانسنجی آنهاست. از آن به بعد این مسئله موجب شد که حتی در چند سال اخیر نیز مقالات، فصول کتاب‌ها و حتی

1 . psycho- oncology
2 . Liderberg & Fischer
3 . Gorsuch

کتاب‌های متعددی در این مورد به رشته تحریر درآید (هیل و پارگامنت^۱، ۲۰۰۳؛ اسپیلکا، هود، هانزبرگر^۲ و گورساچ، ۲۰۰۳؛ پالوتزین و پارک^۳، ۲۰۰۵؛ زینباور^۴ و پارگامنت، ۲۰۰۵).

به نظر هود، اسپیلکا، هونسبرگر و گورساچ (۱۹۹۶) وظیفه اصلی روانشناسان آماری دین ساخت ابزارهای دقیق و قابل اعتماد برای سنجش دینداری فردی است. به نظر آنان پژوهش درباره رفتار و تجربه دینی مستلزم تعریف عملیاتی از این رویدادهاست، یعنی پژوهشگر باید عملیات و شیوه‌هایی را برای مشاهده این رویدادها به کار گیرد و دقیقاً تعیین کند. از آنجا که هر شخص می‌تواند به درجات مختلف مذهبی باشد، این شیوه‌ها به‌طور معمول کمی‌اند و نمره‌هایی را به دست می‌دهند که می‌توان همبستگی آماری آن‌ها را با دامنه‌ای از ابعاد دیگر سنجید. جست‌وجو در ویژگی‌های شخصیتی نگرش‌ها و دیگر متغیرها برای یافتن همبسته‌های مذهبی بودن دومین وظیفه این محققان آماری است (وولف، ۱۳۸۶).

توجهات گسترده و اقدامات متنوع معطوف‌شده اخیر به مطالعات دینی به نتایجی منجر شده است که گورساچ (۱۹۸۴) از آن به‌عنوان موفقیت پارادایم اندازه‌گیری در این حوزه یاد می‌کند. البته وی گسترش پارادایم اندازه‌گیری در حوزه مطالعات دینی را بدون آسیب نمی‌داند و متذکر می‌شود که موفقیت این پارادایم نباید به توجه صرف به اندازه‌گیری منجر شده و هدف از اندازه‌گیری، مورد غفلت واقع شود. از این‌رو برای نشان دادن اهمیت هر چه بیشتر آن، در سال‌های بعد گورساچ (۱۹۸۸) اظهار داشت اکنون زمان حرکت از مطالعات پارادایم اندازه‌گیری به فراسوی آن و اندازه‌گیری مفاهیم محض در جهت کمک به بنیان‌های نظری این حوزه است. شاید این هشدار به ایجاد مرحله‌ای انجامید که موجب تغییر جهت به‌سوی پارادایم چندسطحی بین‌رشته‌ای^۵ شده است (امانز و پالوتزین^۶، ۲۰۰۳)، که در آن ارزش داده‌ها در چند سطح تحلیل بررسی می‌شود تا اینکه مفروضه‌های کاهش‌گرایانه که موجب تهدید ارزش پدیده‌های دینی و معنوی می‌شود، شناسایی شود (هیل، ۲۰۰۵). به نظر گورساچ (۱۹۹۰) هیچ مقیاس جدیدی نباید تدوین شود، مگر اینکه در پاسخ به یکی از نیازهای زیر در پیشینه پژوهشی زیر باشد:

۱. ابزارهای موجود کفایت روانسنجی لازم را نداشته باشند؛

-
- 1 . Pargament
 - 2 . Spilka, Hood & Hunsberger
 - 3 . Paloutzian & Park
 - 4 . Zinnbauer
 - 5 . multilevel interdisciplinary paradigm
 - 6 . Emmons & Paloutzian

۲. مشکلات نظری و مفهومی نیاز به اصلاحات در ابزارهای موجود را نشان دهند؛

۳. ابزار مفید و مناسبی به منظور کاربرد در جمعیت هدف موجود نباشد؛

۴. ابزاری در دسترس برای مطالعه سازه‌ای خاص وجود نداشته باشد.

با مروری کوتاه بر پژوهش‌های انجام گرفته ملاحظه می‌شود، بیشترین ابزار سنجش دینداری براساس مسیحیت ساخته شده است. هیل و هود (۱۹۹۹) در کتاب *مقیاس‌های دینداری*^۱ بیش از ۱۰۰ پرسشنامه را در این زمینه جمع‌آوری کرده‌اند که به جز اندکی که براساس یهودیت ساخته شده، اکثریت آن براساس مسیحیت ساخته شده است. هیچ ابزاری براساس سنت اسلامی در این کتاب گزارش نشده است. همچنین هیچ پرسشنامه‌ای براساس وجوه مشترک ادیان ابراهیمی گزارش نشده است. بنابراین، ساخت مقیاس سنجش دینداری براساس وجوه مشترک ادیان ابراهیمی ضرورتی انکارناپذیر است. شایان ذکر است که در پیشینه پژوهش‌های دینی، می‌توان مواردی از مطالعات و تلاش‌هایی برای تدوین و ساخت مقیاس‌هایی برای استفاده در سنت‌های دینی مختلف مشاهده کرد. چنین رویکردی بر این فرضیه استوار است که می‌توان تجارب معنوی کلی افراد را بدون تمرکز بر کارکرد آن‌ها در یک سنت دینی خاص، ارزیابی کرد و حساسیت‌های فرهنگی را به حداقل ممکن تقلیل داد (پالوتزین و پارک، ۲۰۰۵).

با توجه به اینکه مشخصه‌های کارکردی معنویت در سنت‌های دینی گوناگون، مشابه است، شناسایی این کارکردهای عمومی، ارزش علمی بسیار زیادی در حوزه مطالعات دینی دارد. انجام این مهم می‌تواند به‌طور شگفت‌آوری موجب بسط و تعمیق پیشینه نظری معنویت و دین شود (مورگ^۲، ۲۰۰۲). واضح است که راه‌حل این مسئله، ساخت ابزارهای فراگیر براساس مقیاس‌های ساخته‌شده در سنت‌های خاص^۳ است. البته می‌توان در صورت نیاز، در ساخت ابزارهای دیگر از ابزارهای فراگیر نیز بهره برد (هیل، ۲۰۰۵).

دانشجویان یکی از اقشار مهم هر جامعه به‌شمار می‌آیند، از این رو بنا به دلایل گوناگون توجه به موضوع سنجش دینداری در این گروه، می‌تواند مهم باشد. دانشجویان، قشر روشنفکر جامعه هستند و از سوی دیگر در آینده زمام بسیاری از امور را به دست خواهند گرفت. انتظار می‌رود دانشجویان دارای اعتقادات مذهبی در برابر مسئولیت‌های اجتماعی تعهد بیشتری داشته باشند و از دیدگاه روانشناسی و جامعه‌شناسی، فرد متعهد به مسائل دینی و مذهبی، فردی

1 . measures of religiosity

2 . Moberg

3 . tradition- specific

متعادل و سالم است (رابرتسون^۱، ۱۹۷۵). علاوه بر این دانشجویان بخشی از افراد جامعه‌اند که در دسترس پژوهشگران بوده و همکاری بهتری با پژوهشگران دارند. همچنین در این جمعیت امکان مطالعه میزان دینداری بین دانشجویان مقاطع و رشته‌های تحصیلی مختلف برای پژوهشگران مهیاست.

ضرورت اجرای تحقیق

چرا باید دین از منظر روانشناسی و جامعه‌شناسی مطالعه شود؟ این پرسش مهم باید قبل از پرداختن به هر اقدام دیگر پاسخ داده شود و پاسخ آن ساده است. در واقع دین حوزه شگفت‌انگیزی است و ممکن است این مسئله دلیل قانع‌کننده برای نیاز به مطالعه آن باشد. مهم‌تر از آن، به‌واقع دین یکی از مهم‌ترین مسائل برای کلیه افراد در همه دنیا است (اسپیلکا و همکاران، ۲۰۰۳).

آلپورت^۲ (۱۹۵۴) بیان می‌کند "نقش دین متناقض است، هم موجب تعصب^۳ می‌شود و هم باعث آن نمی‌شود." دین با رفتارهای کمک به هم‌نوع و نوع‌دوستی ارتباط دارد. به‌طور معمول زمانی که افراد در شرایط سختی قرار می‌گیرند، خدای خویش را می‌خوانند و از او مدد می‌جویند و به‌واسطه ایمان، احساس توانمندی و قدرت می‌کنند. علاوه بر آن، اغلب اعضای کلیسا به دیگران کمک می‌کنند، و در زمان بروز مصائب و مشکلات به‌منظور کمک به افراد اجتماع دست به کار می‌شوند. پژوهش‌ها نشان داده‌اند که در حدود ۹۷ درصد جامعه آمریکا به وجود خداوند عقیده دارند و حدود ۹۰ درصد آن‌ها به دعا و نیایش می‌پردازند (گالوپ و لیندزی^۴، ۱۹۹۹؛ پولوما^۵ و گالوپ، ۱۹۹۱).

یکی دیگر از دلایل این میزان توجه به دین که موجب اقبال بیشتر روانشناسان و جامعه‌شناسان، به روانشناسی دین شده است (سلرز^۶، ۱۹۸۸)، نامیده شدن بخش ۳۶ انجمن روانشناسان آمریکا به‌عنوان روانشناسی دین و به عضویت در آمدن حدود ۱۶۰۰ نفر از روانشناسان در آن است که پژوهش‌هایی برای پی بردن به نقش دین در زندگی انجام می‌دهند (اسپیلکا و همکاران، ۲۰۰۳) و از نتایج آن‌ها به‌منظور آموزش افراد برای مواجهه با مسائل استفاده می‌کنند و کتاب‌ها و مقالات متعددی در این زمینه تألیف می‌کنند (برای مثال ینگر^۷، ۱۹۷۰؛ وولف^۸، ۱۹۹۷؛ ریس و

-
- 1 . Robertson
 - 2 . Allport
 - 3 . prejudice
 - 4 . Gallup & Lindsay
 - 5 . Poloma
 - 6 . Sellers
 - 7 . Yinger
 - 8 . Wulff

برنت^۱، کسلر^۲، آرجیل^۳، ۲۰۰۱؛ پالوتزین و پارک، ۲۰۰۵). بنابراین، در اهمیت دین در زندگی انسان شکی نیست. از این رو، آشنایی با کارکردهای اساسی دین و بررسی آثار آن در عرصه حیات بشری، اهمیت و ضرورت روزافزون پژوهش در حیطه دین و دینداری را روشن تر می کند (اسپیلکا و همکاران، ۲۰۰۳).

دین به عنوان یک نظام فکری و عملی مشترک بین یک گروه که الگوی جهت گیری و مرجع اعتقاد و ایمان افراد آن گروه را مشخص می کند، در نظر گرفته می شود. از این رو، آشنایی با کنش‌وری‌های اساسی دین و بررسی آثار آن‌ها در عرصه حیات بشری، اهمیت و ضرورت پژوهش در حیطه دین و دینداری را نشان می دهد. تأثیر چهره دوگانه دین در حیات اجتماعی و سیاسی انسان سال‌هاست مورد توجه پژوهشگران و صاحب‌نظران حوزه‌های دین و علوم اجتماعی قرار گرفته است. ادیان از یک سو آرامش و معنویت به ارمغان می آورند، از سوی دیگر می‌توانند با ادعای حقانیت مطلق به ابزاری در دست سیاستمداران تبدیل شوند و پیروان خود را به سوی خشونت و عدم تحمل سوق دهند (نوربخش، ۱۳۸۸). اقوام و فرهنگ‌های مختلف دنیا در طول تاریخ شاهد جنگ‌ها و خونریزی‌های بی‌شماری بر این اساس بوده‌اند و اینک خسته از این همه نابه‌سامانی و وحشت در جست‌وجوی راه‌حلی برای زندگی آرام در کنار یکدیگر به سر می‌برند. در بررسی روی دانشجویان دانشگاه تهران، رابطه توکل به خدا، امیدواری و صبر با آرامش روانی مورد مطالعه قرار گرفت. نتایج به دست آمده نشان می‌دهد که توکل به خدا و امیدواری با آرامش روانی رابطه دارد. دانشجویان دارای توکل بالا، به آینده امید بیشتری داشتند، صبر و تحمل بیشتری از خود نشان دادند و از آرامش بیشتری برخوردار بودند (غباری بناب، ۱۳۸۰). در ضمن تحقیقات انجام گرفته نشان می‌دهد که عقاید و اعمال دینی به هیجانات مثبت همچون بهزیستی، رضامندی از زندگی و شادابی کمک می‌کنند. مرور ۱۰۰ مورد از مطالعات علمی نظام‌دار اخیر، حاکی است که ۷۹ درصد آن‌ها به رابطه مثبت معنی‌داری بین درگیری دینی و بهزیستی دست یافته‌اند. از ۱۰ مطالعه مشابه نیز ۹ مورد دریافتند که باورها و اعمال دینی در تمام مقاطع سنی بهزیستی بیشتر را پیش‌بینی می‌کنند (کوئنیگ و همکاران، ۲۰۰۱).

بیرمن^۴ (۲۰۰۶) نقش محافظت‌کننده دین در مقابل پیامدهای روانی پدیده تبعیض نژادی را بررسی کرد. به گفته وی قربانیان این تبعیض‌ها، به همین دلیل کاملاً تحت فشارند، و عوارض جانبی این استرس‌ها با خطر افزایش مشکلات بهداشت روانی همراه است. تحقیق وی نشان داد که یکی از منابع اصلی مقابله با تبعیض، دین است و در

-
- 1 . Reece & Brandt
 - 2 . Kessler
 - 3 . Argyle
 - 4 . Bierman

انجمن‌های مذهبی انجام می‌گیرد. این نتیجه با یافته‌های دزوتر^۱ و همکاران (۲۰۰۶)، وایلان^۲ و همکاران (۲۰۰۸)، اوکانر، کوب^۳ و اوکانر (۲۰۰۳)، مک کولاف و همکاران (۲۰۰۰)، کوئیگ^۴ (۱۹۹۸) و کوئیگ و لارسون^۵ (۲۰۰۱) همسوست.

از آنجا که رویکرد دینی و اعتقادی می‌تواند فرایند تعامل هر فرد یا گروه را با پیرامون خود تحت‌تأثیر قرار دهد، پرداختن به پژوهش دینداری دانشجویان به‌عنوان عالی‌ترین نمود علمی هر جامعه که بیشتر دانشجویان آن از آینده‌سازان کشور خواهند بود، اهمیت موضوع را چندین برابر می‌نمایاند. بر این اساس توجه خاص به دانشجویان از تمام ابعاد، به‌ویژه از بعد گرایش و تمایلات دینی تمرکز پیدا کرده، زیرا مطالعات نشان می‌دهد دانشجویان پاییند و دارای گرایش‌های دینی در برابر مسئولیت‌های اجتماعی تعهد بیشتری از خود نشان می‌دهند و از دیدگاه روانشناسی و جامعه‌شناسی، سالم‌تر و متعادل‌ترند (اسپیلکا، شیور و کرک‌پاتریک^۶، ۱۹۸۵؛ پارک، کوهن و هرب^۷، ۱۹۹۰؛ دال^۸، ۱۹۹۹؛ لوین و چاترز^۹، ۱۹۹۸)، زیرا دین از طریق تقویت ارزش‌ها و هنجارهای مهم، به کنترل اجتماعی فرد کمک مؤثری می‌کند (رابرتسون، ۱۹۷۵). ضرورت دیگر ساخت ابزارهای اندازه‌گیری دینداری که هم به شناسایی گونه‌های مختلف دینداری و هم به بررسی روند تغییر در میزان آن بپردازد، این است که امروزه در واقع با بیش از دو گونه ساده‌شده دینداری/بی‌دینی، با گونه‌های مختلف دینداری و تغییرات درونی و بیرونی آن‌ها مواجهیم (بیت هالمی و آرجیل، ۱۹۷۷).

ضرورت دیگر ساخت ابزار سنجش دینداری این است که به‌منظور مطالعات بین‌فرهنگی و در نتیجه فهم مشترکات پیروان ادیان مختلف، ساخت ابزاری به‌منظور سنجش دینداری براساس اشتراکات ادیان است، از این رو برای دسترسی به این امر، هدف از پژوهش حاضر ساخت چنین ابزاری است. از فواید فراهم آمدن چنین امکانی می‌توان به کشف اشتراکات ادیان و در نتیجه جوامع و تسهیل فرایند گفت‌وگوی تمدن‌ها و در نتیجه یاری‌رسانی به پیشرفت اهداف صلح‌طلبانه کشورهای و سازمان‌های بین‌المللی همانند سازمان ملل اشاره کرد. فقدان ابزاری که بتواند براساس وجوه

-
- 1 . Dezutter
 - 2 . Vaillant
 - 3 . O'Connor & Cobb
 - 4 . Koenig
 - 5 . Larson
 - 6 . Shaver & Kirkpatrick
 - 7 . Park, Cohen & Herb
 - 8 . Dahl
 - 9 . Chatters

مشترک ادیان توحیدی ابراهیمی (اسلام، مسیحیت و یهودیت) زمینه را برای این گونه دانش و یافته فراهم سازد، از دلایل پژوهش حاضر به‌شمار می‌رود.

با توجه به موارد ذکر شده دولتمردان و سیاست‌گذاران می‌توانند با استفاده از مقیاس‌های دینداری از تفاوت‌های موجود بین گروه‌های مختلف اطلاع یابند و در تدوین برنامه‌های خرد و کلان اجتماع از آن‌ها بهره گیرند. مطالعه این موضوع در جامعه دانشجویی (به‌عنوان بخشی از جامعه) می‌تواند امکانات پژوهشی را در موارد زیر به‌وجود آورد:

۱. آماده‌سازی ابزار سنجش دینداری مشترک بین ادیان ابراهیمی به‌منظور مطالعات بیشتر؛

۲. مقایسه سطح دینداری دانشجویان کشورهای مختلف با ابزار مشترک؛

۳. بررسی طولی روند تغییرات سطح دینداری دانشجویان با توجه به تفاوت‌های ادیان و تفاوت کشورها.

هدف‌های پژوهش

در پارادایم دین‌پژوهی مطالعات متعدد روانشناختی نقش دین را در بهداشت روانی، بهزیستی، آرامش فردی، ارتباط بین‌فردی، رضامندی و دیگر ابعاد زندگی روزانه بشر تأیید کرده‌اند. این پژوهش‌ها در دورانی شکل می‌گیرند که انسان امروزی شاهد اختلاف‌ها، خشونت‌ها و اختلال در روابط انسانی هم‌نوعان خود است که برخی از آن‌ها رنگ و بوی مذهب دارند. به همین دلیل ضرورت یافتن اشتراکات ادیان مختلف الهی برای ترسیم تصویری یکپارچه از خداوند هستی و انسان بیش از پیش آشکار می‌شود. در این میان ساخت ابزاری کارآمد برای سنجش این نکات مشترک مهم‌ترین هدف پروژه حاضر است و اهداف دیگر نیز عبارتند از:

- ارائه الگوی نظری دینداری مبتنی بر مؤلفه‌های مشترک بین ادیان ابراهیمی؛
- تهیه ابزار سنجش دینداری معتبر و روا برای پژوهش‌های بین‌فرهنگی؛
- برآورد هنجار ملی و بین‌المللی مقیاس دینداری در کشورهای مختلف؛
- تعیین توزیع مؤلفه‌های دینداری در کشورهای مختلف؛
- ارائه یافته‌های معتبر سنجش دینداری به سیاست‌گذاران در برنامه‌ریزی‌های کلان فرهنگی و اجتماعی در سطح ملی و بین‌المللی؛

- ارائه پیشنهادها برای کاربردی برای فراهم آوردن زمینه تفاهم و تعامل بین فرهنگ‌ها به منظور پیشبرد اهداف صلح‌طلبانه کشورها.

سؤال‌های پژوهش

۱. آیا مقیاس ساخته‌شده برای این پژوهش اعتبار لازم را دارد؟
۲. آیا مقیاس تدوین‌شده برای این پژوهش روایی مناسبی دارد؟
۳. مقیاس تدوین‌شده دارای چه مؤلفه‌هایی است؟
۴. آیا کارکرد دانشجویان کشورهای مختلف در مؤلفه‌های دینداری با یکدیگر تفاوت دارد؟
۵. آیا در کشورهای مختلف مقیاس تدوین‌شده برای دخترها و پسرها دارای ویژگی‌های روانسنجی متفاوتی است؟
۶. آیا کارکرد دانشجویان دختر و پسر در مؤلفه‌های دینداری متفاوت است؟

تعریف مفهومی متغیرهای پژوهش

فوکویاما^۱ و سوینگ^۲ (۱۹۹۹) در تعریف لغوی دین، religion را مأخوذ از ریشه لاتین religere به معنی "به هم بستن" و ابراز دلبستگی^۴ "می‌دانند (ص ۶). یک رویکرد سنتی در درک و تعاریف پدیده‌های دینی، دیدگاه کارکردی^۵ و جوهری (بنیادی)^۶ است. رویکرد بنیادی، دین را با توجه به بنیان و مفاهیم بنیادی موجود در آن همانند تقدس^۷ تعریف می‌کند. یکی از تعاریف در این رویکرد، تعریف آرجیل و بیت هالمی (۱۹۷۵، ص ۱) است که در آن دین به‌عنوان مجموعه‌ای از باورها به خدا یا قدرت برتر و انجام عبادت یا آیین‌های دیگر در راستای نزدیکی به این قدرت است، اما رویکرد کارکردی در جهت بررسی فواید و خدمات دین در زندگی افراد است. باورها، هیجان‌ها، رفتارها و تجارب

-
- 1 . Fukuyama
 - 2 . Sevin
 - 3 . to bind together
 - 4 . to express concern
 - 5 . Functional
 - 6 . substantive
 - 7 . scared

به‌عنوان سازوکارهای کارکردی در نظر گرفته می‌شوند که برای کنار آمدن با مسائلی همچون موضوعات اساسی وجودی^۱، مثل معنای زندگی، مرگ، درد و ناعدالتی‌ها مفید واقع می‌شود (روس^۲، ۱۹۹۶؛ پارگامنت، ۱۹۹۷). باتسون، شوئتراد و ونتیس^۳ (۱۹۹۳، ص ۸) دینداری را چیزی می‌دانند که ما به‌عنوان یک فرد برای فائق آمدن بر سؤالاتی که با آن‌ها مواجه می‌شویم، انجام می‌دهیم، زیرا از آن آگاهییم که ما نیز همانند دیگران زنده‌ایم و خواهیم مرد.

پژوهش‌های روانشناختی سنتی بر جنبه‌های شخصی دینداری تأکید دارند (میلر و ترسن^۴، ۲۰۰۳). اگرچه جامعه‌شناسان دینی در مفهوم‌سازی خود از دین، جنبه‌های اجتماعی و مدنی دین را مدنظر قرار می‌دهند، روانشناسان دینی به‌طور سنتی بر باورها، هیجان‌ها، رفتار و انگیزش‌ها تأکید دارند (پارگامنت، ۱۹۹۷). تعریف جیمز^۵ (۱۹۶۱، ص ۴۲) از دینداری، تمرکز بر جنبه‌های فردی را نشان می‌دهد؛ جیمز دینداری را "اندریافت هر فرد از احساسات، اعمال، و تجارب خویش در تنهایی خود و زمانی که در ارتباط با چیزی است که آن را معبود خود می‌داند"، تعریف می‌کند.

به اعتقاد علامه طباطبائی (۱۳۶۳) دین روش مخصوصی در زندگی است که صلاح دنیا را طوری که موافق کمال اخروی و حیات دائمی حقیقی باشد، تأمین می‌کند. جوادی آملی (۱۳۷۷) نیز با استفاده از آیات و روایات، معنای اصطلاحی دین را مجموعه عقاید، اخلاق، قوانین و مقرراتی می‌داند که هدف آن اداره امور جامعه انسانی و پرورش انسان‌هاست. سه جز عقاید، اخلاقیات و احکام که در این تعریف آمده است، در تعریف بیشتر علمای دیگر دینی نیز مشاهده می‌شود. خدایاری فرد و همکاران (۱۳۸۵) نیز دینداری را شناخت و باور به پروردگار یکتا، انبیا، آخرت و احکام الهی و داشتن علائق و عواطف نسبت به خدا و اولیای خدا، خود، دیگران و جهان هستی در جهت تقرب به خدا و التزام و عمل به وظایف دینی تعریف کرده‌اند.

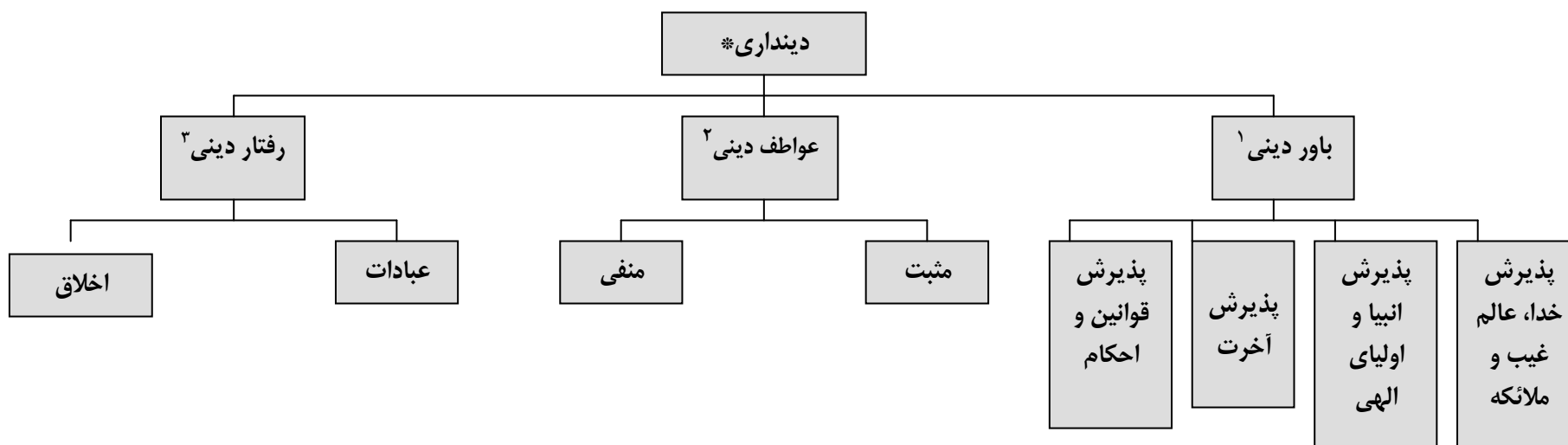
در پژوهش حاضر بنابر سنت معمول در روانشناسی، دین به‌عنوان پدیده‌ای شخصی و اجتماعی در نظر گرفته شده و جنبه‌های گوناگون آن به مؤلفه شناخت و باور، عواطف و رفتار تقسیم می‌شود. هدف از پژوهش حاضر طراحی و تدوین ابزاری برای سنجش دینداری دانشجویان معتقد به ادیان الهی است؛ از این رو برای تدوین ابزار از مشترکات ادیان الهی به شرح زیر استفاده خواهد شد.

-
- 1 . fundamental existential issues
 - 2 . Bruce
 - 3 . Batson, Schoenrade & Ventis
 - 4 . Miller & Thoresen
 - 5 . James

مدل مفهومی و ساختار دینداری در پژوهش حاضر

به دلیل آنکه منبع پیدایش روانشناسی دین از روانشناسی اجتماعی و توجه به تفاوت‌های فردی بوده است (دیتس^۱، ۱۹۷۱) و دینداری از فردی به فرد دیگر تغییر می‌کند، روانشناسی دین به جنبه‌های فردی روانشناسی اجتماعی توجه دارد و در آن نگرش‌ها و رفتارهای افراد به‌عنوان متغیرهای مستقل و وابسته بررسی می‌شود. همچنین روانشناسی اجتماعی به چگونگی تأثیر متغیرهای مستقل مثل دینداری بر افراد و روابط آن با دیگران می‌پردازد.

به‌طور معمول روانشناسی اجتماعی تفاوت‌های فردی را دارای سه حوزه زیر می‌داند: شناخت، عاطفه و رفتار. شناخت به‌طور اساسی با باور و جنبه‌های ایدئولوژیکی مذهب در هم تنیده است. عاطفه نیز بر چگونگی احساس، نگرش، جنبه‌های هیجانی باور و رفتار مرتبط است و در نهایت رفتار مربوط به آن چیزی است که مردم انجام می‌دهند و به آن عمل می‌کنند. روانشناسی دین به مطالعه تفاوت‌های فردی از منظر این حوزه‌ها می‌پردازد (اسپیلکا و همکاران، ۲۰۰۳). چنین ساختاری در مقیاس سنجش دینداری (خدایاری‌فرد و همکاران، ۱۳۸۵) وجود دارد، بدین دلیل این ابزار اولیه و مبنایی برای آماده‌سازی مقیاس نهایی خواهد بود. از این‌رو در پژوهش حاضر، دین به‌عنوان پدیده‌ای فردی و اجتماعی از منظر این سه حوزه مطالعه می‌شود و نمودار ترسیم‌شده برای مشخص کردن تقسیم‌بندی‌های صورت‌گرفته به شکل صفحه بعد است (نمودار ۱-۱).

سوالات به تأثیر مثبت ایمان بر زندگی بشر است.

نمودار ۱-۱. ساختار دینداری براساس ادیان ابراهیمی

* برخورداری از شناخت و باور به پروردگار یکتا، انبیا، آخرت و داشتن علایق و عواطف نسبت به خدا و اولیای او و عمل به وظایف دینی.

۱. شناخت و باور به پروردگار یکتا، عالم غیب، انبیا، آخرت، و توصیه‌های دینی.

۲. علاقه به پروردگار یکتا، پیامبران، اولیای الهی، ذوی‌الحقوق و فضایل و دشمنی نسبت به دشمنان خدا و دشمنان اولیای الهی و بیزاری از رذایل.

۳. عمل به شریعت و دستورات دینی شامل اخلاق و احکام دینی.

فصل دوم

پیشینه پژوهش

یکی از مهم‌ترین پرسش‌های مطرح‌شده در مطالعات روانشناسی دین این است که آیا اصولاً مطالعه علمی در این زمینه ممکن است؟ اگرچه بررسی ماهیت و محتوای دین به صورت علمی و تجربی، معقول به نظر نمی‌آید، بررسی و پژوهش درباره رفتارها و نگرش‌های دینی میسر است. الگوی پژوهش در روانشناسی دین نیز از الگوی عمومی پژوهش علمی تبعیت می‌کند، یعنی داده‌یابی^۱ و داده‌پردازی^۲. اما در مسائل دینی، یافتن داده‌های معتبر و پایا مهم است که تکرارپذیر^۳، عینی و متناسب با هدف و آرمان پژوهشگران باشد. برای مثال اگر پژوهشگر به دنبال یافتن ارتباط با خداست، رفتارهای دینی ناشی از تظاهر و تقلید را اشتباهی به جای رفتارهای خالصانه دینی درج نکند. این مسئله از بحث عمقی، در روش پژوهش تحقیقات دینی حکایت می‌کند.

به سبب آنکه زادگاه جامعه‌شناسی و نیز حوزه جامعه‌شناسی دین، اروپا و آمریکا است، نخستین تلاش‌ها برای عملیاتی‌سازی مفهوم دینداری و ساخت سنجه‌های مربوطه نیز در غرب شکل گرفته است (سراجزاده و پویافر، ۱۳۸۸). از سوی دیگر، روانشناسان از نیمه دوم قرن بیستم توجه زیادی به جنبه‌های مذهبی انسان کرده و مرزهای دانش روانشناسی مذهبی را گسترش داده‌اند. نمی‌توان انتظار داشت علم روانشناسی در فهم ماهیت دین، ایمان و رابطه انسان با خدا، بتواند حق مطلب را ادا کند، ولی جنبه‌های مذهبی بودن و متغیرهای دیگر را در چارچوب روش‌های علمی آن و در سطح نازل‌تری از معارف دینی مورد مطالعه قرار می‌دهد (رحیمی‌نژاد، ۱۳۸۴).

روش پژوهش روانشناسی دین، مقوله‌ای انحصاری و اختصاصی نیست، بلکه رهیافتی مقید به اصول تحقیق علمی است. ولی این تحقیقات ظرافت و دقت‌های مخصوصی را می‌طلبد. به عبارت دیگر، لازم است علاوه بر ایجاد جو اعتماد در پاسخ‌دهندگان و تضمین آزادی، آگاهی و خواست مراجعان، از روش‌های غیرمستقیم برای جمع‌آوری داده‌های رفتارهای دینی سود جست. روش‌های مستقیم مانند استفاده از پرسشنامه و فهرست بازبینی به‌وفور در تاریخ مطالعات دینی به کار گرفته شده‌اند. نگاهی گذرا به سیر تحول مقیاس‌ها و روش‌های سنجش نگرش دینی این نکته را هویدا می‌کند که خطوط تحول و تکوین این مقیاس‌ها تابع عواملی از جمله الف) کشف مدل‌های پیچیده آماری همچون تحلیل عاملی و آزمون‌سازی؛ ب) شناخت رفتارهای دینی با ابعاد دقیق و فراگیر؛ ج) تحول و توسعه مدل‌های تبیین‌کننده رفتارهای پیچیده انسان است (خدایاری‌فرد و همکاران، ۱۳۸۵). از دید پترسون، هاسکر، ریچنباخ و باسینگر^۴

-
- 1 . data gathering
 - 2 . data processing
 - 3 . repeatability
 - 4 . Peterson, Hasker, Reichenbach & Basinger

(۱۹۹۱)، زمانی امکان تدوین تعریف‌های علمی از دین وجود دارد که بتوانیم صفات ساختار عمومی ادیان را برشماریم. در همین راستا نظریه‌پردازان روانشناسی دین با دیدگاهی ساختاری به تبیین مؤلفه‌ها و سازه‌های تشکیل‌دهنده ساختار دین پرداخته‌اند.

مدل‌های سنجش دینداری غربی

در سیر تحول بررسی دینداری یکی از سؤال‌های اساسی این بود که آیا دینداری در انسان به‌عنوان پدیده‌ای روانشناختی امری واحد و بسیط^۱ است یا دارای ابعاد و اجزای متکثر؟ (اتکینسون^۲ و همکاران، ۱۳۸۷). در دیدگاه فلسفی، به‌نظر می‌رسد قراین و شواهد کافی در دست نباشد تا بتوانیم مجموعه ابعاد و زوایای دین را به یک بعد و قلمرو خاص مانند اخلاق یا تجربه دینی منحصر کنیم (شیروانی، ۱۳۸۱). بنابراین، اگر مراد از گوهر دین حقیقت دین و اصیل‌ترین جنبه دین باشد، نمی‌توان تک‌بعدی بودن دین را پذیرفت. در مورد رویکرد آماری و روش تحلیل عاملی نیز حتی در صورتی که ضریب همبستگی میان متغیرها بسیار بالا باشد، تفسیر آن این است که کسانی که با یکی از این دو متغیر موافقت، با دیگری نیز موافق خواهند بود؛ یعنی استقلال این دو متغیر در تغییرات نفی نمی‌شود. ولی این نکته الزاماً به معنای درج این دو متغیر با عنوان یک بعد نخواهد بود. بنابراین، می‌توان نتیجه گرفت یک‌بعدی بودن دین آن قابل دفاع نیست (آذربایجانی، ۱۳۸۵).

بیشتر روانشناسان و جامعه‌شناسان دین و نیز دیگر محققان دیدگاه چندبعدی را برای تبیین این پدیده ترجیح می‌دهند. این دیدگاه بسیار پیشتر از پیدایش تحلیل آماری پیچیده از جمله تحلیل عاملی توسط هوگل^۳ (۱۹۰۸)، به نقل از وولف^۴ (۱۳۸۶) ارائه شده است. او سه مؤلفه برای دین شناسایی کرده است: ۱- مؤلفه سنتی یا تاریخی؛ که اغلب به احساسات، تخیل و حافظه بستگی دارد و در کودکی پدید می‌آید؛ ۲- مؤلفه عقلانی یا نظام‌مند؛ که با توان تفکر، استدلال و انتزاع به‌وجود می‌آید؛ ۳- مؤلفه شهودی و ارادی؛ که نشان‌دهنده بلوغ تجربه درونی و کنش بیرونی است. پرات^۵ (۱۹۲۰)، به نقل از وولف (۱۳۸۶) رویکرد مشابهی را در پیش می‌گیرد، اگرچه او در جنبه‌ای که عنصر سوم فون هوگل را تشکیل می‌دهد، از هم جدا می‌کند و خود چهار جنبه نوعی برای دین در نظر می‌گیرد: سنتی، عقلانی، عرفانی

-
- 1 . unidimensional
 - 2 . Atkinson
 - 3 . Hougel
 - 4 . Wulff
 - 5 . Pratt

و عملی یا اخلاقی. هوگل و پرات هر دو بر آنند که هر عنصر یا جنبه هر اندازه در یک مورد خاص بر آن تأکید شود و به هر میزان با دیگر جنبه‌ها در تعارض باشد، با دیگر جنبه‌ها در پیوند است.

از دیدگاه پترسون و همکاران (۱۳۷۷) نیز دین مجموعه‌ای از اعتقادات، احساسات و اعمال فردی یا جمعی است که حول مفهوم حقیقت غایی یا امر مقدس سامان یافته است. این حقیقت غایی را می‌توان برحسب تفاوت ادیان با یکدیگر، واحد یا متکثر بودن ابعاد، الوهی یا غیرالوهی بودن و مانند آن تبیین کرد. آلستون^۱ و همکاران (۱۳۷۶) نیز مشخصات اساسی و اختصاصی دین را شامل موارد زیر می‌دانند: ۱- اعتقاد به موجودات فوق طبیعی؛ ۲- تفکیک مکان‌های مقدس و غیرمقدس؛ ۳- اعمال و مناسکی که بر امور مقدس تکیه دارند؛ ۴- قانون اخلاقی که اعتقاد به مصوب بودن آن از ناحیه خدایان وجود دارد؛ ۵- احساسات با مشخصه دینی (مانند خشیت، احساس راز و رمز، احساس گناه) که در محضر امور مقدسه و در ضمن مراسم خاص سر در می‌آورند؛ ۶- دعا و دیگر صور ارتباط با خدایان؛ ۷- جهان‌بینی و تصویر عام از جهان به‌عنوان یک کل و موقعیت فرد در آن؛ ۸- نظامی کم و بیش کامل در مورد چگونگی حیات فرد که بر جهان‌بینی مبتنی است؛ ۹- یک گروه اجتماعی که امور مذکور آنان را به هم پیوسته است. آلستون می‌افزاید در تعریف دین می‌توان گفت وقتی این مشخصه‌ها به اندازه کافی وجود داشته باشند، به‌حق فرد دیندار است.

فروم^۲ (۱۹۵۰)، به نقل از هیل و هود، (۱۹۹۹) ابعاد دین را به دو دسته دین مستبدانه و دین انسان‌مدار تقسیم کرده است؛ برتری در دین نوع اول، براساس پیروی از فرامین و میزان عصیان مشخص می‌شود. ولی در نوع دوم در مرکز دین، توانایی‌های انسان قرار دارد و برتری در رشد و تکامل است نه در فرمانبرداری. کنت به ابعاد سه‌گانه دین یعنی عقاید، عواطف و عمل برحسب ابعاد سه‌گانه وجودی انسان اشاره کرده است. تعبیر کنت^۳ (به نقل از آرون^۴، ۱۳۷۰) از عمل دینی به نظام او را به اذعان وجود جنبه‌ای در دین که برخی آن را بعد اجتماعی می‌خوانند، نزدیک کرده است.

کلارک^۵ (۱۹۵۱)، به نقل از هیل و هود، (۱۹۹۹) دین را به سه گونه تقسیم کرده است: ۱- رفتار دینی نوع اول: تجربه درونی و قابل اعتماد از عالم متعالی که با هر گونه تلاشی که زندگی فرد را با آن هماهنگ کند، مربوط می‌شود؛ ۲- رفتار دینی نوع دوم: انجام دادن تکالیف دینی به‌صورت تکراری و بدون انگیزه؛ ۳- رفتار دینی نوع سوم: مجموعه‌ای از قواعد یا کنش‌های دینی تکراری که براساس اعتماد به شخص دیگر پذیرفته می‌شود. باتسون و ونتیس

1 . Aleston
2 . Fromm
3 . Count
4 . Ayrton
5 . Clark

(۱۹۸۲) دین را به دو دسته تقسیم کردند. دین وسیله‌ای^۱، یعنی دین حربه‌ای می‌شود برای سودجویی و بهره بردن؛ و دین غایی که دین به‌خودی‌خود ارزشمند است. هانت^۲ (۱۹۷۲، به نقل از شجاعی‌زند، ۱۳۸۴) نیز به سه گونه دین قائل است: دین تحت‌اللفظی: رویارویی ارزشی با گزاره‌های دینی بدون هیچ تفکری در مورد آن‌ها، دین ضداللفظی: مخالفت آشکار با گزاره‌های دینی ظاهری و دین اسطوره‌ای: تفسیری از گزاره‌های دینی برای یافتن معانی نمادین ژرف‌تر. در مدل اسمارت^۳ (۱۹۲۷) به شش بعد اشاره شده است: ۱- بعد مراسم عبادی: در ساده‌ترین شکل مراسم عبادی از آن روی که در آن صورتی از رفتار ظاهری هماهنگ با نیت درونی برای ارتباط و حضور در عالم غیب تبلور می‌یابد؛ نوعی آیین و مراسم عادی را در بر می‌گیرد؛ ۲- بعد اسطوره‌ای: کاربرد واژه اسطوره علاوه بر داستان‌هایی درباره خدا (داستان صفر پیدایش) و خدایان (ایلیاد از هومر)، رویدادهای تاریخی بااهمیت دینی در یک سنت را نیز شامل می‌شود؛ ۳- بعد اصول اعتقادی: اصول عقیدتی کوششی است تا به آنچه از طریق زبان اسطوره‌ای و نمادین ایمان دینی و مراسم عبادی متجلی می‌شود؛ نظم، شفافیت و نیروی عقلانی بخشد، به‌طور طبیعی الهیات باید از نمادها و اسطوره‌ها استفاده کند؛ ۴- بعد اخلاقی: مجموعه‌ای از دستورالعمل‌های اخلاقی را شامل می‌شود. علم اخلاق رفتار فرد را مورد توجه قرار می‌دهد و اصول و ضوابط اخلاقی دین نیز تا حدودی اجتماع را کنترل می‌کند؛ ۵- بعد اجتماعی: روندی که طی آن دین مورد نظر نهادینه می‌شود که به موجب آن از طریق نهادها و آموزه‌هایش جامعه را در مسیری که خود را در آن می‌یابد، تحت تأثیر قرار می‌دهد؛ ۶- بعد تجربی: اگرچه انسان امید آن دارد که از طریق مراسم دینی به عالم غیب متصل شود، دین شخصی طبعاً مستلزم امید به درک و تجربه آن جهان است. دین شخصی لزوماً متضمن چیزی است که ما بعد تجربی می‌نامیم.

لنسکی^۴ (به نقل از شجاعی‌زند، ۱۳۸۴) نخستین کسی است که رهیافتی چندبعدی به دینداری داشته و در معرفی این ابعاد بر حسب تعریفش از دین تلاش شایانی کرده است. دین از نظر لنسکی عامل مؤثری است که اندیشه و عمل فرد را حتی در جوامع مدرن متأثر می‌سازد. او برای سنجش این تأثیرگذاری به سراغ مهم‌ترین جنبه‌های دینداری، یعنی جهت‌گیری دینی و میزان درگیر بودن با گروه دینی رفته است. او ضمن اذعان به وجود جهت‌گیری‌های دینی متنوع در سنت یهودی- مسیحی کار خود را به بررسی دو جهت‌گیری محدود ساخته که از نظر او مهم‌تر است؛ راست‌کیشی و

1 . instrumental
 2 . Hunt
 3 . Smart
 4 . Lenski

عبودیتی^۱. این دو جهت‌گیری از حیث فعال و منفعل بودن، از نظر پذیرش یا عدم پذیرش در دنیای مدرن و همچنین تأثیرات متفاوتشان بر الگوهای فکر و عمل از هم متمایزند. به اعتقاد لسنکی درگیر بودن گروهی دیندار از دو جنبه مشارکتی و معاشرتی برخوردار است که می‌تواند کم یا زیاد باشد، او بعد مشارکتی را از لحاظ میزان حضور در برنامه‌ها و فعالیت‌های رسمی و جمعی نهاد دین و بعد معاشرتی را از حیث داشتن پیوندهای دوستانه و عاطفی با هم‌کیشان و اعضای کلیسای خود مطمح نظر داشته است.

طی دهه‌های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰، در تلاش برای فهم و تبیین دین در آمریکا، گلاک بحث ابعاد التزام دینی را مطرح کرد و با همکاری استارک^۲ (۱۹۶۶) به شرح و بسط آن پرداخت. هدف اصلی آن‌ها از طرح این مباحث، اغلب درک شیوه‌های مختلفی بود که مردم با توسل به آن خود را مذهبی تلقی می‌کردند. به نظر گلاک و استارک همه ادیان جهان به رغم آنکه در جزئیات بسیار متفاوتند، دارای حوزه‌هایی کلی‌اند که دینداری در آن حوزه‌ها، جلوه‌گر می‌شود. این حوزه‌ها که می‌توان آن‌ها را به‌مثابه ابعاد اصلی دینداری در نظر گرفت عبارتند از: اعتقادی^۳، مناسکی^۴، تجربی^۵، فکری^۶ و پیامدی^۷.

۱- بعد اعتقادی: باورهایی را دربر می‌گیرد که انتظار می‌رود پیروان آن دین، به آن‌ها اعتقاد داشته باشند. گلاک و استارک این باورها را در هر دین خاص، به سه نوع باور تقسیم کردند: باورهای پایه‌ای مسلم که ناظر بر شهادت دادن به وجود خداوند و معرفی ذات و صفات اوست. باورهای غایت‌گرا که هدف و خواست خداوند از خلقت انسان و نقش انسان را در راه نیل به این هدف باز می‌نمایانند و باورهای زمینه‌ساز که روش‌های تأمین اهداف و خواست خداوند و اصول اخلاقی‌ای را که بشر برای تحقق آن اهداف باید به آن‌ها توجه کند، در بر می‌گیرد.

۲- بعد مناسکی یا عمل دینی: شامل اعمال دینی مشخصی مانند عبادت، نماز، شرکت در آیین‌های مقدس خاص و روزه‌داری که انتظار می‌رود پیروان هر دین آن‌ها را به‌جا آورند.

-
- 1 . devotionalism
 - 2 .Strak
 - 3 . ideological/ religious belief
 - 4 . ritualistic/ religious practice
 - 5 . experimental/ religious feeling
 - 6 . intellectual/ religious knowledge
 - 7 . consequential/ religious effects

۳- بعد تجربی یا عواطف دینی: در عواطف تصورات و احساسات مربوط به برقراری رابطه با وجودی همچون خدا که واقعیت غایی یا اقتدار متعالی است، ظاهر می‌شود.

۴- بعد فکری یا دانش دینی: شامل اطلاعات و دانش اساسی در مورد اصول عقاید دینی و کتاب‌های مقدس که انتظار می‌رود پیروان آن‌ها را بدانند.

۵- بعد پیامدی یا آثار دینی: شامل پیامدهای باور، عمل، تجربه و دانش دینی در زندگی روزمره فرد معتقد و روابط او با دیگران.

فوکویاما^۱ (۱۹۶۱) را باید جزء پیشگامان چندبعدی بودن دینداری دانست. در مطالعه اکتشافی، وی به روش‌های متفاوت دینی بودن مردم پی برده و در آن به ابعاد چهارگانه شناختی^۲، آیینی^۳، اعتقادی^۴ و عبادی تأکید کرده است. وی اظهار می‌دارد که در مقایسه مدل خود با مدل گلاک (۱۹۵۹) و متناظرسازی ابعاد آیینی با مناسکی، اعتقادی با ایدئولوژیکی و عبادی با تجربی، تفاوت مدل خود را با گلاک در اضافه کردن بعد شناختی و حذف بعد پیامدی در مدل خود بیان می‌دارد.

دیجانگ و فاکنر و وارلند^۵ (۱۹۷۹) براساس ایده گلاک و استارک، بر بعد پیامدی دینداری تأکید ورزیدند و با وضوح و تفصیل بیشتری بعد پیامدی را به دو سطح فردی و اجتماعی با عنوان پیامد اخلاق فردی^۶ و پیامد اجتماعی^۷ گسترش دادند. مدل دیجانگ و همکاران در واقع همان مدل پنج‌بعدی معروف به اضافه بعد پیامدی و مشخص کردن دو سطح برای آن است.

کینگ و هانت (۱۹۷۲) به گسترش مدل کلاگ و استارک پرداختند. به این شکل که ابتدا یازده بعد از مدل‌های آلپورت و راس^۸ (۱۹۶۷)، کلاگ (۱۹۶۲) و لنسکی (۱۹۶۱) را مبنای کار خود قرار دادند. سپس از طریق تحلیل‌های آماری، به مدلی ده‌عاملی که همخوانی درونی خوبی داشت، رسیدند. در مطالعات بعدی همین مدل به سیزده عامل زیر سه بعد اصلی قرار گرفت. این ابعاد عبارتند از: بعد مقیاس‌های پایه‌ای دین: شامل پذیرش عقیدتی، عبودیتی، حضور در

-
- 1 . Fukuyama
 - 2 . cognitive
 - 3 . cultic
 - 4 . creedal
 - 5 . Dijong, Faulkner & Warland
 - 6 . individual moral consequence
 - 7 . social consequence
 - 8 . Ross

کلیسا، فعالیت سازمانی، حمایت مالی، جهت‌گیری به‌سوی رشد و تلاش؛ بعد مقیاس‌های ترکیبی دین: شامل اهمیت رفتاری، اهمیت شناختی، نظم فعال، یاس دینی؛ بعد متغیر سبک‌های شناختی: نشان‌دهنده ویژگی‌های شخصیتی افراد شامل عدم تحمل ابهام و نگرش مثبت به زندگی.

هیمل‌فارب^۱ (۱۹۷۵، به نقل از شجاعی زند، ۱۳۸۴) که نام طحوااره خلاصه^۲ را بر مدل خود نهاده، برگرفته و ترکیبی از مفاهیمی است که دیگران مطرح کرده‌اند. البته او آن را در قالبی ریخته که خود ابداع کرده است. اصل اساسی قالب هیمل‌فارب جهت‌گیری دینی است که در یک بعد بر حسب موضوع به چهار دسته ماوراءالطبیعه، اجتماع هم‌کیشان، نظام فرهنگی و دیگران هم‌نوع تقسیم شده است. در بعد دیگر نیز این موضوعات به دو بخش رفتاری و فحوایی طبقه‌بندی شده است. از تقاطع میان آن‌ها او به نه بعد اصلی و سه بعد فرعی رسیده است.

کورن وال، آلبرچت، کانینگام و پیتچر^۳ (۱۹۸۶) ادعا کرده‌اند در شناسایی و استخراج ابعاد دینداری برخلاف پیشینیان از روش مفهومی و تجربی، توأمان استفاده کرده‌اند. آن‌ها با دو معیار اجزا و شیوه دینداری، یک مدل شش‌بعدی ارائه کرده و برای سنجش وضع دینی مورمون‌ها در آمریکا به‌کار گرفته‌اند. به‌نظر می‌رسد این مدل ساده بیشتر امکان شناسایی سنخ‌های دینداری را فراهم می‌آورد تا وضع و میزان دینداری را. این مدل دارای دو شیوه شخصی و سه بعد معرفتی و عاطفی و رفتاری است. مدل کورن وال و همکاران در حین اجرا و پس از تحلیل‌های عاملی به مدلی هفت عاملی تغییر یافت. این تغییرات دامن بعد رفتاری را گرفت، به این گونه که اولاً بُعدی به نام رفتار مسیحی به آن افزوده شد و ثانیاً به‌دلیل اهتمام خانوادگی مورمون‌ها به دین، بعد رعایت دینی خانوادگی^۴ جایگزین مشارکت دینی شد.

مدل‌های دینداری مورد استفاده در ایران

همان‌طور که دیده شد، ابعاد و شاخص‌های دینداری از اوایل دهه ۱۹۶۰ که لنسکی نخستین مدل دینداری را پیشنهاد کرد، تاکنون تغییر بسیاری کرده است. اما همگی در دو خصوصیت مشترک بوده‌اند: ملهم بودن از آموزه‌های مسیحی و متأثر شدن از فرایندهای تاریخی اجتماعی غرب. وجود همین دو ویژگی امکان بهره‌برداری از این مدل‌ها را در بسترهای دینی و اجتماعی مغایر دشوار ساخته است. با این حال، مانع از انجام دادن برخی تمرینات در مطالعه دینداری

1 . Himmelfarb

2 . summery scheme

3 . Cornwall, Albrecht, Cunningham & Pitcher

4 . home religious

با استفاده از سنجش‌های مشهورتر آنان نشده است. اینک پس از سپری شدن بیش از دو دهه از مطالعات دینداری در ایران و آشکار شدن ضعف‌ها و نارسایی‌های موجود در مدل و قالب‌های رایج، عزم جدیدی برای ساخت و به‌کارگیری سنجش‌های منبعث از آموزه‌های اسلامی و منطبق با شرایط اجتماعی ایران شکل گرفته است (شجاعی زند، ۱۳۸۴). در بین پژوهش‌های موجود در زمینه دینداری برخی کوشیده‌اند تا با بهره‌گیری از مدل چندبعدی به سنجش دینداری اقدام کنند. اگرچه در این مورد برخی در راستای ارائه مدل یا مقیاس بومی و متناسب با شرایط اجتماعی ایران و آموزه‌های دین اسلام تلاش کرده‌اند، بیشتر آن‌ها از مدل‌های معروف دینداری مانند مدل گلاک و استارک (۱۹۶۶)، مدل فاکنر و دی جانگ (۱۹۶۶) و مدل لنسکی (۱۹۶۱) ملهم‌اند (محسنی تبریزی و کرم الهی، ۱۳۸۸). در ایران مدل‌هایی برای سنجش دینداری ایجاد شده است که برای سهولت ارائه آن‌ها این مدل‌ها را به دو دسته تقسیم می‌کنیم: دسته اول مدل‌هایی برگرفته از الگوهای خارجی که اغلب آن‌ها تحت تأثیر مدل گلاک و استارک (۱۹۶۶) بوده‌اند؛ دسته دوم نیز مدل‌های مبتنی بر آموزه‌های دین اسلام است.

مدل‌های ایرانی برگرفته از مدل‌های غربی

سراجزاده (۱۳۷۵) در تحقیقی با عنوان «بررسی رابطه دینداری و بزهکاری دانش‌آموزان دبیرستان‌های تهران»، آثار پایبندی به دین را بر گرایش به بزهکاری بررسی کرد. وی در این تحقیق برای سنجش تجربی دینداری از مدل گلاک و استارک بهره گرفت، البته در این میان کوشید تا حد امکان اصول دین را با بعد اعتقادی، و اعمال دینی را با بعد مناسکی گلاک منطبق کند. در آخر وی ۲۶ آیتم برای سنجش چهار بعد اعتقادی، مناسکی، عاطفی و پیامدی طراحی کرد. آیت‌های بعد اعتقادی این ابزار مشتمل بر اعتقاد به وجود شیطان، امر به معروف و نهی از منکر، روز قیامت، قرآن، ظهور حضرت مهدی، وجود فرشتگان و وجود خداوند؛ آیت‌های بعد عاطفی مشتمل بر ترس از مرگ، احساس نزدیکی به خدا، احساس پوچی، احساس معنویت، ترس از خدا و کمک خداوند؛ آیت‌های بعد پیامدی مشتمل بر خرید و فروش مشروبات الکلی، مالیات، رهبران سیاسی، ناکارآمدی قوانین اسلامی، حجاب، امکان حضور زنان در ورزشگاه‌ها؛ و آیت‌های بعد مناسکی برای ارزیابی نماز جماعت، روزه، قرآن خواندن، رفتن به مسجد، نماز خواندن، شرکت در نماز جمعه، شرکت در مراسم مذهبی بود. این مقیاس روی ۳۹۱ دانش‌آموز سال سوم دبیرستان شهر تهران اجرا شد. روایی^۱

آن از طریق روایی صوری سنجیده شده و اعتبار^۱ آن به روش همگونی درونی ارزیابی شد. ضرایب حاصل برای بعد اعتقادی ۰/۸۱، بعد عاطفی ۰/۷۵، بعد پیامدی ۰/۷۲ و بعد مناسکی ۰/۷۲ گزارش شده است.

از پژوهش‌های دیگر انجام‌گرفته با استفاده از مدل گلاک و استارک در ایران، پژوهش امیری (۱۳۸۵)، طالبان (۱۳۷۹)، مرکز ملی مطالعات و سنجش افکار عمومی (۱۳۸۲)، کاظمی و فرجی (۱۳۸۱)، میرزایی (۱۳۸۱) غیاثوند (۱۳۸۰)، صابر (۱۳۸۵)، اکبری و پارسا (۱۳۷۹)، مهدوی (۱۳۸۳) و میرسندسی (۱۳۸۳) است. شایان ذکر است که در کلیه پژوهش‌های حاضر مدل گلاک و استارک، مدلی اصلی بوده و در برخی از آن‌ها نیز این مدل برای انطباق بیشتر با گروه هدف و لحاظ کردن موضوعات فرهنگی از مدل‌های دیگر موجود نیز بهره گرفته شده است.

مدل‌های ایرانی برگرفته از آموزه‌های اسلام

اسدی و همکاران (۱۳۵۳) براساس بررسی‌های انجام‌گرفته در آموزه‌های اسلامی، برای ساخت ابزار خود دو بعد در نظر گرفتند: ۱) بعد رفتارهای مذهبی (۹ آیتم): نماز، روزه، پرداخت خمس و زکات، امر به معروف و نهی از منکر، حج و رفتن به مسجد؛ ۲) بعد نگرش‌های دینی (۸ آیتم): وضعیت دینداری، توجه به امور دینی، گرایش به مذهب طی زمان، ثواب و گناه، وجود جن و پری، نذر و نیاز کردن و اعتقاد به سرنوشت. پرسشنامه مربوط در جامعه آماری پانزده سال به بالا روی ۴۴۲۰ نفر اجرا شده است. روایی و اعتبار این مقیاس گزارش نشده است.

رحیمی‌نژاد و احمدی (۱۳۷۴) با مطالعه مبانی نظری و عملی دین اسلام، مقیاس هویت دینی را ساختند. این مقیاس ۶۷ آیتم دارد. زیرمقیاس پذیرش هویت دینی (۳۲ آیتم) و نفی هویت دینی (۲۵ آیتم) و ۱۰ آیتم هم برای مقیاس دروغ‌سنج تعبیه شده است. در جمعیت دانش‌آموزی اعتبار همسانی درونی مقیاس پذیرش هویت دینی ۰/۹۰ و زیرمقیاس نفی هویت دینی ۰/۸۴ به دست آمده است. برای بررسی روایی سازه از تحلیل عاملی استفاده شد. زارع (۱۳۸۴) برای سنجش دینداری از ۳۹ آیتم استفاده کرد که ۱۸ آیتم آن مربوط به سنجش نگرش دینی بود. زارع دینداری را با چهار بعد جزئی‌تر اعتقادات دینی، رفتارهای دینی، رفتارهای جمعی رسمی و رفتارهای جمعی غیررسمی دینی بررسی کرد. مقیاس‌های این محقق به شرح زیر است: الف) بعد اعتقادی: اعتقاد به پرستش خدا، حقانیت قرآن و نماز، معاد، بهشت و جهنم؛ ب) بعد رفتار فردی: توکل به خدا، راز و نیاز، ترک محرمات و انجام دادن واجبات، قرآن

خواندن، انس با قرآن، مراجعه به رساله علمی، استخاره و نذر کردن؛ ج) بعد رفتارهای جمعی رسمی: شرکت در نماز جمعه، شرکت در مراسم قرآن و تفسیر و شرکت در مراسم نماز جماعت؛ د) بعد رفتارهای جمعی غیررسمی: شرکت در مراسم روضه و عزاداری، شرکت در هیأت‌های مذهبی، زیارت اماکن متبرکه، حضور در مساجد و تکایا و مراسم تاسوعا و عاشورا؛ ه) بعد نگرش دینی: تبعیت از فقه و فقها، نگرش به لزوم انجام واجبات فقهی و جدا کردن حوزه دینی و غیردینی از زندگی. نمونه مورد استفاده در این تحقیق ۳۸۴ نفر از جوانان شهر تهران بودند. روایی این پرسشنامه با روش تحلیل عاملی بررسی شده است. ضرایب همسانی درونی برای هر زیرمقیاس عبارتند از: بعد اعتقادی ۰/۹۵، بعد رفتار فردی ۰/۷۱، بعد جمعی رسمی ۰/۹۲ و بعد رفتار جمعی غیررسمی ۰/۹۴.

در پیمایش ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان به‌منظور اندازه‌گیری ارزش‌ها و نگرش‌های اجتماعی حاکم، رضایی (۱۳۸۰) مدل سه بعد دینداری را برگزید. این ابعاد به شرح زیر است: ۱) دینداری: دین و غلبه بر مشکلات زندگی، محاسبه اعمال خوب و بد در روز جزا، طلب کمک از خدا، احساس نزدیکی به خدا، انجام دادن اعمال واجب دینی، شرکت در نماز جماعت، شرکت در نماز جمعه و احساس مذهبی بودن؛ ۲) مدارای مذهبی: رفت و آمد با افراد غیرمذهبی، اجازه چاپ کتاب‌هایی که با مذهب تضاد دارند، اجازه سخنرانی دادن به افراد غیرمذهبی و پست ندادن به افرادی که به جدایی دین از سیاست اعتقاد دارند؛ ۳) گرایش مذهبی سکولار: دینداری به قلب پاک است و اگر دین از سیاست جدا باشد، پاک‌تر است. این مقیاس روی ۱۶۸۲۴ نفر از افراد پانزده ساله و بالاتر کشور اجرا شد. ضرایب اعتبار همسانی درونی زیرمقیاس‌ها بالاتر از ۰/۷۰ گزارش شده است.

آذربایجانی (۱۳۸۵) برای ساخت آزمون جهت‌گیری مذهبی آموزه‌های اسلام را به سه دسته اعتقادات، اخلاقیات و وظایف عملی تقسیم می‌کند. از دید او سه اصل توحید، نبوت و معاد، اصول اعتقادی و زیربنایی دین اسلام هستند؛ به طوری که همه گزاره‌های خبری و انشایی دین اسلام، معنای خود را از این اصول می‌گیرند. اخلاقیات، اصولی است که انسان باید مطابق و موافق آن‌ها زندگی کند. این اصول با بیان پیامدهای و نتایج نهایی اعمال انسان این واقعیت را به آنان می‌آموزد که نتایج و آثار اعمال بشر نه تنها در دنیا که در آخرت هم او را رها نخواهد کرد. وظایف عملی هم شامل رفتارهایی چون نماز، زکات، حج و خمس است که در دین اسلام فروع دین خوانده می‌شود. محقق پس از بیان مقدمات با تحلیل متون و منابع اصلی دین اسلام، قرآن و روایات معتبر می‌کوشد تا دریابد مجموعه رفتارها و ویژگی‌های مورد انتظار فرد مؤمن را شناسایی کند و در نهایت مدل پیشنهادی خود را برای سنجش دینداری ارائه دهد.

این پژوهشگر پس از بررسی آیات و روایات ده مقوله را در توصیف ویژگی‌های فرد مؤمن معرفی می‌کند و آن را مبنایی برای ساخت آزمون می‌خواند:

- ۱- رابطه با دین: شعائر دین، مکان‌های مقدس، زمان‌های مقدس، اشیای مقدس، سعادت در دین؛
- ۲- رابطه انسان و خدا؛ معرفت خدا، ایمان به خدا، توکل به خدا، امید به خدا، محبت خدا، شکرگزاری و حسن ظن به خدا؛
- ۳- رابطه انسان و آخرت: ایمان به حیات پس از مرگ، ترجیح سعادت اخروی، اعتقاد به نتیجه اعمال، جاودانگی روح، شوق بهشت و ترس از جهنم؛
- ۴- اولیای دین: اعتقاد به نبوت و امامت، محبت ائمه، الگو بودن اولیای دین، پیروی از اولیای دین، شناخت امام؛
- ۵- اخلاق فردی: تقوا، مراقبت، توبه، محاسبه اعمال، عزت نفس، صبر و پایداری، تفکر و تعقل، پرهیز از خودمیان‌بینی؛
- ۶- روابط اجتماعی: راستی، وفاداری، امانت‌داری، مردم‌آمیزی؛
- ۷- معیشت: بهره بردن از دنیا و آبادانی، تعدیل در تملک و ثروت‌اندوزی، جدیت در کار، مال و شغل حلال، کمک به مستمندان، درستکاری در معاملات؛
- ۸- خانواده: احترام و محبت به والدین، گفتار نرم و شایسته، ازدواج در خانواده، میدان تربیت و آزمایش، ارتباط با اقوام و نزدیکان؛
- ۹- ابعاد جسمی: مراقبت از سلامت خود، تعدیل غرایز، رعایت پاکیزگی و طهارت، میانه‌روی در معیشت؛
- ۱۰- انسان و طبیعت: درس‌آموزی از طبیعت، بهره‌برداری صحیح، آبادانی و حفظ محیط زیست، آزار نرساندن به حیوانات.

داوودی (۱۳۸۴) برای تهیه سنجش التزام به دین اسلام، مدل خود را براساس مؤلفه‌های اصلی اسلام در هفت بعد معرفی می‌کند: (۱) دانش و شناخت: مجموعه‌ای از گزاره‌های خبری در مورد خدا، انسان، جهان، پیامبران، سیره زندگی پیامبر اسلام که در متون اسلامی آمده و اعتقاد به آن‌ها لازم نیست؛ (۲) اعتقادات: بخشی از شناخت و دانش دینی که پذیرش و باور به آن لازم است، مانند ایمان به وجود خدا، یگانگی خدا، عدل و حکمت و دیگر صفات خدا؛ (۳) اخلاقیات: تعالیمی که در آن رفتارهای پسندیده و ناپسند مشخص شده است. اخلاقیات به سه دسته فردی، خانوادگی و اجتماعی تقسیم می‌شود. در اخلاق فردی به بایدها و نبایدهای مربوط به خود فرد، در اخلاق خانوادگی به چگونگی رفتار با

همسر، والدین و فرزندان اشاره می‌شود و در اخلاق اجتماعی باید‌ها و نباید‌ها در برخورد با مؤمنان و غیرمؤمنان بیان می‌شود؛ (۴) آداب و سنت‌ها: چگونگی رفتار را در برخی موقعیت‌های خاص مشخص می‌کند؛ (۵) عبادات و شعائر دینی: اعمالی که انتظار می‌رود مسلمانان انجام دهند، مثل نماز و روزه؛ (۶) تعالیم اقتصادی: آموزه‌های اسلام در مورد شغل، درآمد و دیگر موضوعات اقتصادی؛ (۷) تعالیم سیاسی و حکومتی: آموزه‌های اسلام در زمینه حکومت و رابطه با حاکمیت. شجاعی زند (۱۳۸۴) در سنجش دینداری و طراحی مدل خود بر خلاف دیگر مدل‌ها که صبغه روانشناختی دارند، دید جامعه‌شناختی اتخاذ کرده است. وی براساس تعریف دینداری که عبارت است از تأثیر و تجلی کم و زیاد دین در ذهن، روان و رفتار فرد، ابعاد پنج‌گانه‌ای را برای سنجش دینداری پیشنهاد می‌کند، شامل معتقد بودن، مؤمن بودن، اهل عبادت بودن، اخلاقی عمل کردن و متشرع بودن.

حبیب‌زاده خطبه‌سرا (۱۳۸۴) برای سنجش تجربی وضعیت دینداری از مدل شجاعی زند (۱۳۸۴) استفاده کرد. براساس مدل مذکور دینداری، ابعاد، نشانه‌ها و پیامدهایی دارد. در این مدل ۱۲ آیتم به شرح زیر وجود دارد: (۱) اعتقادها: خدا، پیامبر، امام، قرآن، حیات بعد از مرگ و حسابرسی بعد از مرگ؛ (۲) اخلاق: دگرخواهی و تأمل در اعمال روزانه؛ (۳) ظاهر دینی: پوشش و آرایش؛ (۴) عبادت فردی: عبادات مستحبی؛ (۵) عبادت جمعی: نماز، دعا و حج؛ (۶) شعائر دینی: فعالیت‌های مذهبی؛ (۷) مشارکت دینی: سهم داشتن در فعالیت‌های مذهبی؛ (۸) معاشرت دینی: رابطه اجتماعی با هم‌دین؛ (۹) تکالیف فردی: واجبات؛ (۱۰) تکالیف جمعی: مسئولیت در برابر دیگران، مسئولیت نسبت به خود؛ (۱۱) دانش دینی: تاریخی، مناسک، احکام؛ (۱۲) دینداری: ارزیابی خود. نمونه پژوهش ۳۹۴ نفر از دانشجویان دانشگاه تهران بود و برای سنجش روایی از روایی صوری استفاده شد. ضریب اعتبار همسانی درونی برای اعتقادها ۰/۹۵، اخلاق ۰/۶۱، عبادت فردی ۰/۸۴، عبادت جمعی ۰/۷۹، شعائر دینی ۰/۸۰، مشارکت دینی ۰/۶۳، تکالیف فردی ۰/۸۱، تکالیف جمعی ۰/۷۱ و دانش دینی ۰/۷۶ به دست آمد.

فقیهی و همکاران (۱۳۸۴) به بررسی مؤلفه‌های دینداری با رویکرد درون‌دینی به آیات قرآن و احادیث معصومان (ع) و تبیین عناصر اصلی دینداری با دید روانشناختی پرداختند. آنان با جداسازی رویکرد درون‌دینی از رویکرد برون‌دینی در مطالعه دین، ضمن اتخاذ رویکرد درون‌دینی اظهار داشتند که در این رویکرد با رجوع به متون اصلی دین و استنباط محتوای آن نشان داده می‌شود که دین در چه حیطه‌هایی برای انسان پیام دارد؟ جنبه‌های مهم دینداری کدامند و میزان انتظار دین از پیروان چه اندازه است؟. مقیاس دینداری ساخته‌شده توسط پژوهشگران بر عناصر اصلی دین یعنی

عقاید، اخلاق و احکام مبتنی بوده و در آن دینداری به‌عنوان پایبندی و انقیاد به مجموعه قواعد اعتقادی، اخلاقی و احکام تعریف شده است.

محسنی تبریزی و کرم‌اللهی (۱۳۸۸) در مدل خود بر این اعتقادند که براساس منابع اسلامی دین اسلام دارای سه ساحت اصلی است که عبارتند از: عقاید، اخلاقیات و شریعت، مناسک و احکام و مقررات. ساحت‌های مزبور ارتباط متقابل با یکدیگر دارند؛ به این معنا که هر ساحت درونی منشأ ساحت‌های بیرونی‌تر است. از سوی دیگر، ساحت‌های بیرونی نگه‌دارنده و تقویت‌کننده ساحت‌های درونی‌تر است. هر کدام از ساحت‌های مزبور مراتب و مؤلفه‌هایی دارد، ساحت اعتقادات از حیث مراتب، به اعتقاد عامیانه و اعتقاد عالمانه تقسیم می‌شود. اعتقاد عالمانه به‌طور معمول آگاهانه و مبتنی بر استدلال است و با تغییر محیط و شرایط به‌سهولت تغییر نمی‌کند. در مقابل اعتقاد عامیانه دارای خصلت تقلیدی و الگوگرفته از دیگران و مبتنی بر مقولات غیربرهانی است. ساحت عقاید افزون بر مراتب، به لحاظ ساختار نیز متشکل از اجزا و مؤلفه‌هایی است. مهم‌ترین مؤلفه‌های این ساحت اعتقاد به مبدأ، معاد، نبوت و امامت است و ساحت اخلاقیات نیز مراتب و مؤلفه‌هایی دارد. این ساحت از حیث مراتب دارای سه مرتبه آگاهی اخلاقی (شناخت صرف نسبت به فضیلت یا ردیلت بودن برخی امور بدون مبادرت به عمل یا تمایل به عمل)، حالت و عمل اخلاقی (وجود تمایلاتی برای عمل اخلاقی در فرد با مبادرت به عمل اخلاقی)، ملکه اخلاقی (استقرار ملکه اخلاق در فرد و به اصطلاح متخلق شدن او به فضایل اخلاقی) است. ساحت اخلاقیات از حیث مؤلفه دارای دو مؤلفه اخلاق فردی و اخلاق اجتماعی است. اخلاق فردی ناظر بر اعمال و حالات فردی و اخلاق اجتماعی نیز ناظر بر حالات یا اعمال اخلاقی معطوف به دیگران است. ساحت شریعت نیز شامل اعمال و رفتارهای عبادی و غیرعبادی است. اعمال عبادی و غیرعبادی نیز به دو مؤلفه جزئی‌تر فردی و اجتماعی تقسیم می‌شوند. در این مدل بر حسب ملاک قصد قربت اعمال و احکام شریعتی به دو دسته عبادی و غیرعبادی تقسیم شده است. اعمال عبادی دامنه کم‌وبیش گسترده‌ای از مناسک و رفتارهای دینی را شامل می‌شود که برخی از آن‌ها واجب و بعضی نیز مستحب است. رفتارهای غیرعبادی دربرگیرنده مجموعه دستورها و اوامر صریح و غیرصریح دینی است که نحوه زندگی در دنیا و تعامل با خود، طبیعت و دیگران را تعیین می‌کنند. افزون بر ابعاد دینداری که حکم حداقل‌های دین را دارد، برای سنجش تجربی دینداری می‌توان از نشانه‌های آن نیز سود جست. از نشانه‌های دینداری می‌توان به اهتمام فرد در بالا بردن دانش و معلومات دینی خود در داشتن ظاهر دینی، برپایی شعائر و داشتن اهتمام مشارکتی و پیوندهای معاشرتی اشاره کرد.

سنجه‌های دینداری

مقیاس‌ها و اندازه‌های اولیه (لوبا^۱، ۱۹۱۶؛ ترستون و چاو^۲، ۱۹۳۹؛ چاو، ۱۹۳۹) بسیار ساده و شامل چند سؤال در مورد مناسک و رفتارهای روزمره فرد (مثل رفتن به کلیسا) بود. درحالی‌که مقیاس‌های نهایی (پارگامنت، کوئینگ و پرز^۳، ۲۰۰۰؛ وارتینگتون^۴ و همکاران، ۲۰۰۳؛ پیدمونت^۵، ۱۹۹۹؛ لیک، لوکس و بوولین^۶، ۱۹۹۹؛ فیالا، بیورک^۷، گورساج، ۲۰۰۲؛ خدایاری فرد و همکاران، ۱۳۸۵) پیچیدگی نظری و ویژگی‌های روانسنجی مطلوبی نداشت. مطالعه تاریخ تحول ابزارهای سنجش نگرش، اعتقادات و اعمال و رفتارهای دینی اطلاعات بسیار ارزشمندی را در زمینه تحول این ابزارها در اختیار پژوهشگران قرار می‌دهد. به همین منظور شرح تحول مقیاس‌های موجود در جدول ۱-۲ آمده است.

-
- 1 . Leuba
 - 2 . Chave
 - 3 . Perez
 - 4 . Worthington
 - 5 . Piedmont
 - 6 . Leak, Loucks & Bowlin
 - 7 . Fiala & Bjorck

جدول ۱-۲. خلاصه‌ای از پژوهش‌های انجام‌گرفته در زمینه ساخت، روایی‌سازی و هنجاریابی مقیاس‌های دینی

شماره	نام محقق	سال پژوهش	عنوان مقیاس	نوع ابزار	مشخصه‌های ابزار	جامعه آماری
۱	پاستوویت	۱۹۹۰	نگرش نسبت به زنان مسیحی	محقق‌ساخته براساس متون دینی مسیحی	۳۴ سؤال که همگی روی طیف لیکرت ۶ درجه‌ای نمره‌گذاری شده‌اند.	بزرگسالان بالاتر از ۲۰ سال
۲	دادلی و کرایزه	۱۹۹۰	مقیاس رشد دینی	محقق‌ساخته براساس کتاب مقدس مسیحیت	۵۴ سؤال که همگی روی طیف لیکرت ۵ درجه‌ای نمره‌گذاری شده‌اند.	نوجوانان ۱۷ ساله
۳	شارپ	۱۹۹۰	مقیاس ارزشی کودکان مبلغان مسیحی	محقق‌ساخته براساس متون دینی	۱۸ سؤال که مرتبط با ارزش‌های دینی، عدالت‌خواهی و بافت‌های بین‌فرهنگی دینی است و همگی چندگزینه‌ای هستند.	بزرگسالان و نوجوانان ۱۷ تا ۴۳ ساله برزیلی
۴	پارگامنت و همکاران	۱۹۹۰	مقیاس فعالیت‌های مقابله‌ای دینی	محقق‌ساخته براساس مصاحبه‌های ساختار یافته با آزمودنی‌ها	۳۱ سؤال که همگی روی طیف لیکرت ۴ درجه‌ای نمره‌گذاری شده‌اند و شش نوع مقابله دینی را می‌سنجند.	بزرگسالان متعلق به فرهنگ‌های دینی متفاوت
۵	کاس و همکاران	۱۹۹۱	شاخص‌های تجارب معنوی مهم	محقق‌ساخته براساس متون دینی	۷ سؤال که همگی چندگزینه‌ای هستند.	بزرگسالان مبتلا به سرطان
۶	لاورنس	۱۹۹۱	پرسش‌نامه تجسم خداوند	محقق‌ساخته براساس متون دینی	۱۵۶ سؤال که همگی روی طیف لیکرت ۴ درجه‌ای نمره‌گذاری شده‌اند و شامل شش خرده‌مقیاس است.	جوانان و بزرگسالان بالای ۲۰ سال
۷	آلتی میر و هانس برگر	۱۹۹۲	مقیاس بنیادگرایی دینی	محقق‌ساخته براساس کتاب مقدس	۲۰ سؤال که همگی روی طیف لیکرت ۹ درجه‌ای نمره‌گذاری شده‌اند.	بزرگسالان
۸	فرانسیس	۱۹۹۲	مقیاس نگرش نسبت به مسیحیت	محقق‌ساخته براساس متون و منابع دینی	—	بزرگسالان روحانی
۹	گریب و فرانسیس	۱۹۹۲	مقیاس طرد مسیحیت	محقق‌ساخته براساس متون دینی	۲۰ سؤال چندگزینه‌ای	نوجوانان کاتولیک و پروتستان ایرلند شمالی
۱۰	فرانسیس و گریب	۱۹۹۲	مقیاس ارزش‌های اخلاقی مسیحیت	محقق‌ساخته براساس کتاب مقدس	۱۰ سؤال که همگی روی طیف لیکرت ۵ درجه‌ای نمره‌گذاری شده‌اند.	بزرگسالان

ادامهٔ جدول ۱-۲. خلاصه‌ای از پژوهش‌های انجام‌گرفته در زمینهٔ ساخت، روایی‌سازی و هنجاریابی مقیاس‌های دینی

شماره	نام محقق	سال پژوهش	عنوان مقیاس	نوع ابزار	مشخصه‌های ابزار	جامعه آماری
۱۱	ستی و سلیگمن	۱۹۹۳	مقیاس نگرش دینی	محقق ساخته براساس متون دینی	۱۷ سؤال که همگی روی طیف لیکرت ۷ درجه‌ای نمره‌گذاری شده‌اند.	نوجوانان و بزرگسالان بالاتر از ۱۶ سال
۱۲	بنسون، دونا هو و اریکسون	۱۹۹۳	مقیاس رشد اعتقادی	محقق ساخته براساس متون و منابع دینی	۳۸ سؤال که همگی روی طیف لیکرت ۷ درجه‌ای نمره‌گذاری شده‌اند.	بزرگسالان مسیحی
۱۳	سایور و سایور	۱۹۹۳	آزمون پاسخ‌های دینی و موضوعات معنوی	محقق ساخته براساس روش‌های فرافکن مانند TAT	۱۱ کارت که روی هر کدام تصویر سیاه و سفیدی از اعمال دینی مشاهده می‌شود.	کلیهٔ سنین
۱۴	مورو، ورتینگتون و مک کالوف	۱۹۹۳	مقیاس ارزش‌های دینی	محقق ساخته براساس متون و منابع دینی	۶۲ سؤال که همگی روی طیف لیکرت ۵ درجه‌ای نمره‌گذاری شده‌اند و ۷ بُعد دینداری را می‌سنجند.	بزرگسالان
۱۵	رایان، ریگی و کینگ	۱۹۹۳	مقیاس درونی‌سازی دین مسیحیت	محقق ساخته براساس کتاب مقدس	۱۲ سؤال که همگی چهارگزینه‌ای هستند.	دانشجویان دختر و پسر ۲۰ تا ۲۳ ساله
۱۶	هانسبرگر و همکاران	۱۹۹۳	مقیاس شکل‌های دینی	محقق ساخته براساس روش‌های فرافکن	۱۰ کارت که هر کدام حاوی یک تصویر دینی است و از آزمودنی‌ها خواسته می‌شد تا این شکل‌ها را روی طیف لیکرت ۱۰ درجه‌ای نمره‌گذاری کنند.	بزرگسالان
۱۷	کالدستاد و هانسن	۱۹۹۳	مقیاس باورهای لیبرال	محقق ساخته براساس الگوی ویگرت از بنیادگرایی مسیحی	۸ سؤال که همگی روی طیف لیکرت ۵ درجه‌ای نمره‌گذاری شده‌اند.	بزرگسالان
۱۸	باست و همکاران	۱۹۹۳	مقیاس اندازهٔ غیرکلامی مفهوم خداوند	محقق ساخته براساس روش‌های فرافکن	۵۴ کارت که هر کدام حاوی تصویری از خداوند است.	کودکان ۲ تا ۱۲ ساله
۱۹	کینگ، اسپیک و توماس	۱۹۹۵	مصاحبهٔ آزاد برای باورهای معنوی و دینی	محقق ساخته براساس متون دینی	این مقیاس سه بخش دارد که هر کدام یک بُعد از دینداری را می‌سنجند.	بزرگسالان سالم و مبتلا به اختلال‌های روانی

ادامه جدول ۱-۲. خلاصه‌ای از پژوهش‌های انجام‌گرفته در زمینه ساخت، روایی‌سازی و هنجاریابی مقیاس‌های دینی

شماره	نام محقق	سال پژوهش	عنوان مقیاس	نوع ابزار	مشخصه‌های ابزار	جامعه آماری
۲۰	دی نیدتر	۱۹۹۵	مقیاس تفکر اخلاقی - اجتماعی	ترجمه مقیاس ساخته‌شده توسط سایر محققان	—	کودکان و نوجوانان ۱۲ تا ۲۰ ساله
۲۱	پفیر و والتی	۱۹۹۵	مقیاس تعهد دینی	محقق ساخته با استفاده از مقیاس آلپورت	۵۱ سؤال که روی طیف لیکرت نمره‌گذاری شده‌اند.	بزرگسالان مبتلا به اختلال‌های روانی
۲۲	هال و ادوارد	۱۹۹۶	پرسشنامه ارزیابی معنوی	محقق ساخته براساس متون دینی	۴۳ سؤال که همگی روی طیف لیکرت ۵ درجه‌ای نمره‌گذاری شده‌اند.	بزرگسالان
۲۳	گیسون و فرانسیس	۱۹۹۶	مقیاس باورهای بنیادگرایی مسیحی	محقق ساخته براساس متون دینی	۱۲ ماده که همگی یک سازه منحصر به فرد با عنوان بنیادگرایی را می‌سنجند.	جوانان و بزرگسالان بالاتر از ۲۰ سال
۲۴	هاروث، هیل و گیلدن	۱۹۹۶	مقیاس نگرش دینی	ساخته‌شده توسط سایر محققان و مصاحبه با آزمودنی‌ها	۱۲ سؤال چهارگزینه‌ای	بزرگسالان دارای کودکان مبتلا به اختلال‌های تحولی
۲۵	نیکلاس و دیور هیس	۱۹۹۶	مقیاس دینی روهر باف و جسور	ساخته‌شده توسط ره‌رباف و جسور براساس متون دینی	—	دانشجویان سال اول دانشگاه
۲۶	کوانیگ، پاترسن و میدور	۱۹۹۷	شاخص‌های دینی	محقق ساخته با استفاده از مقیاس دینداری هوج (۱۹۷۲)	۵ سؤال که دینداری سازمانی، غیرسازمانی و درون‌سو را می‌سنجند.	بزرگسالان بالاتر از ۲۰ سال
۲۷	سراج زاده	۱۹۹۸	سنجش نگرش‌ها و رفتارهای دینی نوجوانان تهران	محقق ساخته براساس الگوی گلاک و استارک	۲۶ سؤال که همگی روی طیف لیکرت ۵ درجه‌ای نمره‌گذاری شده‌اند	دانش‌آموزان دبیرستانی شهر تهران
۲۸	فرانسیس و گریر	۱۹۹۹	مقیاس نگرش به مسیحیت	محقق ساخته براساس کتاب مقدس	—	نوجوانان دبیرستانی کاتولیک و پروتستان
۲۹	برازلتون، فراندسن و مک کاون	۱۹۹۹	مقیاس سنجش نگرش‌های دینی	محقق ساخته براساس متون دینی	—	دانشجویان
۳۰	گلزاری	۱۹۹۹	آزمون معبد و آزمون حیا	محقق ساخته براساس متون دینی اسلامی	۲۰۰ سؤال که روی طیف لیکرت ۴ درجه‌ای نمره‌گذاری شده‌اند.	۸۴۱ دانشجو و ۵۳ زندانی جوان

ادامهٔ جدول ۱-۲. خلاصه‌ای از پژوهش‌های انجام‌گرفته در زمینهٔ ساخت، روایی‌سازی و هنجاریابی مقیاس‌های دینی

شماره	نام محقق	سال پژوهش	عنوان مقیاس	نوع ابزار	مشخصه‌های ابزار	جامعهٔ آماری
۳۱	گریس	۲۰۰۰	معرفی کلیهٔ مقیاس‌های دینداری	جمع‌آوری و منتشرشده در کتاب هیل و هود (۱۹۹۹)	_____	_____
۳۲	بهرامی	۲۰۰۰	مقیاس جهت‌گیری مذهبی	محقق ساخته براساس متون دینی اسلامی	۸۰ سؤال همگی روی طیف لیکرت ۵ درجه‌ای نمره‌گذاری شده‌اند.	۵۰۰ نفر از افراد بالای ۱۶ سال جامعهٔ ایران
۳۳	ماکی، مانسون و گرانت	۲۰۰۱	شاخص‌های اندازه‌گیری نگرش دینی	محقق ساخته براساس مطالعات زمینه‌یابی	_____	بزرگسالان کاتولیک و پروتستان
۳۴	آذربایجانی	۲۰۰۱	آزمون جهت‌گیری مذهبی با تکیه بر اسلام	محقق ساخته براساس بررسی اجمالی ادیان جهان و بررسی تفصیلی دین اسلام	پرسشنامه‌ای ۹۰ سؤالی که پرسش‌های آن به صورت چهارگزینه‌ای از کاملاً مخالفم تا کاملاً موافقم نمره‌گذاری می‌شوند.	۱۷۵ دانشجوی ایرانی
۳۵	فردریک و پرایس	۲۰۰۲	مقیاس جهت‌گیری دینی	محقق ساخته براساس مقیاس آلپورت	۲۵ سؤال که همگی روی طیف لیکرت ۵ درجه‌ای نمره‌گذاری شده‌اند.	دانش‌آموزان متعلق به فرقه‌های مختلف مسیحیت
۳۶	مالتبی	۲۰۰۲	مقیاس عمومی جهت‌گیری دینی	ساخته‌شده توسط گورساش و نبل (۱۹۸۳)	۱۲ سؤال چندگزینه‌ای	افراد ۱۲ تا ۶۸ سالهٔ آمریکایی، انگلیسی و ایرلندی
۳۷	غباری، محمدی و لواسانی	۲۰۰۲	مقیاس ارزیابی تجربیات معنوی، مذهبی و عرفانی	محقق ساخته براساس پرسشنامه‌های موجود برای سنجش دینداری و متون و منابع اسلامی	۶۹ سؤال که کلاً شش مؤلفهٔ دینداری را می‌سنجند.	دانش‌آموزان دبیرستانی تهران
۳۸	اسمت، فاریس و دنتون	۲۰۰۳	مقیاس بیگانگی با دین	محقق ساخته براساس متون و منابع دینی و مصاحبه‌های ساختاریافته با آزمودنی‌ها	_____	نوجوانان ۱۳ تا ۱۸ سالهٔ آمریکایی
۳۹	کاظمی‌پور و رضایی	۲۰۰۳	مقیاس احساسات و رفتارهای دینی	محقق ساخته براساس مصاحبهٔ ساختاریافته با آزمودنی‌ها و متون دینی اسلامی	_____	کودکان، نوجوانان و بزرگسالان ایرانی
۴۰	اسکیارا و گیوشو	۲۰۰۳	مقیاس جهت‌گیری دینی و معنوی	محقق ساخته براساس الگوی ریچاردز و برگین (۱۹۹۷)، مقیاس گورساش و ونسبل (۱۹۸۳)، مقیاس دینی باتسون و شوارتز (۱۹۹۱) و مقیاس بنیادگرایی دینی فارلند (۱۹۸۹)	۳۴ سؤال که همگی روی طیف لیکرت ۵ درجه‌ای نمره‌گذاری شده‌اند.	دانش‌جویان دانشگاه‌های جنوب شرقی آمریکا

ادامه جدول ۱-۲. خلاصه‌ای از پژوهش‌های انجام‌گرفته در زمینه ساخت، روایی‌سازی و هنجاریابی مقیاس‌های دینی

شماره	نام محقق	سال پژوهش	عنوان مقیاس	نوع ابزار	مشخصه‌های ابزار	جامعه آماری
۴۱	حنیف خان و واتسون	۲۰۰۶	مقیاس نگرش سنج اسلامی ساهین-فرانسیس	ساهین - فرانسیس (۲۰۰۲) براساس اعمال و باورهای اسلامی این مقیاس را ارائه کرده‌اند.	۲۱ سؤال با مقیاس لیکرت پنج درجه‌ای کاملاً مخالف تا کاملاً موافق با سه عامل ارتباط تجربی باورها، تعهد به خدا و انجام اعمال دینی	۱۵۰ دانشجوی دختر و پسر دانشگاه کراچی
۴۲	یاگر، گلی، آیو، لین، اسلوانی و وین استین	۲۰۰۶	مقیاس وابستگی دینی	محقق ساخته براساس مصاحبه و دین‌های بودایی، مسیحیت و اسلام	۱۰ سؤال با الگوی لیکرت چهاردرجه‌ای	۱۹۹۹ زندانی بالای ۶۰ سال در تایوان
۴۳	خدایاری و همکاران	۲۰۰۷	مقیاس دینداری دانشجویی	محقق ساخته براساس متون دینی اسلامی	دو فرم ۱۱۳ سؤالی با مقیاس لیکرت پنج‌درجه‌ای از کاملاً مخالف تا کاملاً موافق با چهار مؤلفه شناخت و باور، عواطف و هیجاناتها و التزام به وظایف دینی	۴۲۰۰ دانشجوهای ایران
۴۴	ابورایه	۲۰۰۷	سنجه روانشناختی دینداری اسلامی	محقق ساخته براساس مصاحبه	دارای هفت زیرمقیاس با عناوین باورهای اسلامی، مفاهیم اخلاقی اسلامی، شبهات دینی اسلامی، وظایف، تعهدات و محرمات دینی اسلامی، مقابله‌های دینی مثبت اسلامی، ارزیابی عقوبت خداوندی و ایمان‌آوری به اسلام	۳۴۰ مسلمان از سراسر دنیا
۴۵	تان و گل	۲۰۰۸	پرسشنامه دینداری یهودی - مسیحی	براساس خزانه سؤالات یونگ (۱۹۷۶) باورها و اعمال دینی یهودیان و مسیحیان	۲۸ سؤال، ۱۷ سؤال برای باورها، تجربه‌ها و مناسک و ۱۱ سؤال برای شناخت و دانش دینی	
۴۶	سیرین، بیکن، یر، فاین، زال و کاتسیا بنکاس	۲۰۰۸	مقیاس اعمال دینداری	براساس مطالب دین اسلام	مقیاس ۶ سؤالی مشارکت در اعمال دینی با مقیاس چهاردرجه‌ای لیکرت	۹۷ مرد و زن آمریکایی مسلمان ۱۸ تا ۲۸ ساله
۴۷	خدایاری و همکاران	در حال اجرا	مقیاس دینداری اقشار جامعه ایران	محقق ساخته براساس متون دینی اسلامی	دو فرم ۵۰ و ۷۰ سؤالی با مقیاس لیکرت پنج‌درجه‌ای از کاملاً مخالف تا کاملاً موافق با چهار مؤلفه شناخت و باور، عواطف و هیجان‌ها و التزام به وظایف دینی	۲۰۰۰۰ نفر از افراد ۱۹ تا ۶۵ ساله جامعه ایران

امروز برای سنجش و بررسی نگرش دینی در حیطه‌های گوناگون علوم انسانی و به‌ویژه روانشناسی، روش‌های پژوهشی گوناگونی به‌کار می‌رود. از میان این روش‌ها می‌توان به روش‌های آزمایشی (مارانل^۱، ۱۹۷۴)؛ مشاهده (آلپورت، ۱۹۵۰؛ براون و پالانت^۲، ۱۹۶۲؛ کوک و سلیتز^۳، ۱۹۶۴؛ پالون^۴، ۱۹۶۶؛ آرجیل و بیت هالمی، ۱۹۷۵؛ براون، ۱۹۸۷)؛ خودگزارشی پرسشنامه‌ای (لوبا، ۱۹۱۶؛ ترستون و چاو، ۱۹۲۹؛ گلاک و استارک، ۱۹۶۶؛ رایینسون^۵ و شاور، ۱۹۷۳؛ گورساج، ۱۹۸۴؛ براون، ۱۹۸۷؛ باست^۶ و همکاران، ۱۹۹۰؛ وولف، ۱۹۹۱)؛ روش میدانی (کلانسر^۷، ۱۹۶۴) و روش فرافکن و روان‌تحلیل‌گری (گودمن^۸، ۱۹۶۴؛ لارسن و ناپ^۹، ۱۹۶۹) اشاره کرد.

طبقه‌بندی سنجش‌های دینداری

برای مرور ابزارهای سنجش دینداری، از تقسیم‌بندی پالوتزیان و پارک^{۱۰} (۲۰۰۵) استفاده شد. در این طبقه‌بندی ابزارها به دو دسته کلی سنجش دین به شکل وضعی و عملکردی تقسیم شده است.

الف) ابزارهای سنجش شکل وضعی دین

هدف از این تولید این گونه مقیاس‌ها ساخت ابزارهایی برای مشخص شدن وضعیت عمومی افراد و گروه‌ها در مقوله دینداری نسبت به هم است. در این دسته می‌توان ابزارها را به‌صورت زیر طبقه‌بندی کرد:

۱. مقیاس‌های ارزیابی دین یا معنویت عمومی

مقیاس تعالی معنوی پیدمونت^{۱۱} (۱۹۹۹) و مقیاس عرفان^{۱۲} هود (۱۹۷۵)، نمونه‌هایی هستند که جهت‌گیری‌های عمومی معنویت را اندازه می‌گیرند، بدون اینکه به سنت دینی خاص برگردند. اگرچه روهربرگ و جسر^{۱۳} (۱۹۷۵)

-
- 1 . Maranell
 - 2 . Pallant
 - 3 . Cooks & Selltis
 - 4 . Pallone
 - 5 . Robinson
 - 6 . Bassett
 - 7 . Klausner
 - 8 . Godman
 - 9 . Larsen & Knapp
 - 10 . Paloutzian & Park
 - 11 . Spiritual Transcendence Scale (STS)
 - 12 . Mysticism Scale (MS)
 - 13 . Roherberg & Jesser

سنجش هشت آیتمی از دین عمومی^۱ ارائه می‌دهند که بسیار از دیدگاه‌های دینی عمومی غرب متأثر شده است؛ اما آنان کوشیده‌اند که جهت‌گیری در ارتباط با واقعیت متعالی وابسته به عقیده دین را اندازه بگیرند. پالوتزبان و ایسون (۱۹۸۲) مقیاس بهزیستی معنوی^۲ بیست آیتمی را که مقیاس استاندارد در ادبیات بهزیستی معنوی و دینی است، ارائه داده‌اند و در صدها مطالعه از آن استفاده شده است. این مقیاس دارای دو بعد بهزیستی دینی، بهزیستی وجودی^۳ و مقیاس بهزیستی معنوی کلی^۴ است.

دالمن و فرای^۵ (۲۰۰۳) نمایه بهزیستی معنوی^۶ را شامل دوازده آیتم (شش آیتم در مورد حیطه خودکفایتی^۷ و شش آیتم در زمینه نمای زندگی^۸) حاوی سؤالاتی همچون "کار زیادی وجود ندارد که بتوانم برای کمک به خودم انجام دهم" و "خلاً بزرگی در حال حاضر در زندگی من وجود دارد" می‌شود. ابزار هانگل و مان (۱۹۹۶) مقیاس بهزیستی معنوی^۹ شامل سه عامل ایمان / باور، زندگی / مسئولیت در مورد خودمسئولیتی و رضایت از زندگی / خودشکوفایی را در برمی‌گیرد. پرسشنامه معنویت^{۱۰} که مک دونالد^{۱۱} (۲۰۰۰) برای اندازه‌گیری معنویت ساخته، شامل ۹۸ آیتم و پنج عامل جهت‌گیری شناختی در مورد معنویت، بعد تجربی / پدیدارشناسی، سلامت وجودی، عقاید فراطبیعی^{۱۲} و مذهبی بودن است. پرسشنامه سیستم باورها^{۱۳}، برای اندازه‌گیری باورهای معنوی و مذهبی، توسط هالند^{۱۴} و همکاران (۱۹۹۸) تدوین شده و شامل پانزده سؤال و دو خرده‌مقیاس باورها و اعمال مذهبی و حمایت اجتماعی دریافت‌شده از اعضای جامعه مذهبی (معنوی) است.

پرسشنامه نیروی ایمان مذهبی سانتا کلارا^{۱۵} (پلنته و باکساسینی^۱، ۱۹۹۷)، پرسشنامه کوتاهی به‌منظور سنجش یکی از ابعاد دینداری است (برای مثال، من ایمانم را منبع الهام می‌دانم). این پرسشنامه ده آیتمی در چندین مطالعه با

-
- 1 . eight-item measure of general religiousness
 - 2 . Spiritual well being scale (SWBS)
 - 3 . Existential well being
 - 4 . Overall spiritual well being
 - 5 . Dalman & frey
 - 6 . the Spirituality Index of Well-Being
 - 7 . self-efficacy
 - 8 . life scheme domain
 - 9 . Arel spiritual well-being scale
 - 10 . Expression of Spirituality Inventory
 - 11 . Mc Donald
 - 12 . Paranormal
 - 13 . systems of belief inventory
 - 14 . Halland
 - 15 . Sauta Clara Strengh of Religious Faith Questionnaire (SCSORF)

اعضای گروه‌های اجتماعی، دانشجویان (پلنته و باکساسینی، ۱۹۹۷؛ پلنته، یانسی^۲، شرمن، گوئرتین، و پاردینی^۳، ۱۹۹۹) و مصرف‌کنندگان مواد مخدر (شرمن و همکاران، ۲۰۰۰) همسانی درونی بالا و روایی همگرایی خوبی را نشان داده است. این ابزار برای بررسی ویژگی‌های روانسنجی در مورد بیماران پزشکی، روی ۱۷۵ زن که در کلینیک پزشکی زنان تحت مراقبت بودند، و نیز روی ۱۴۰ بیمار سرطانی که در برنامه پیوند مغز استخوان تحت درمان بودند، اجرا شد (شرمن و همکاران، ۱۹۹۹). در هر دو نمونه پزشکی، پرسشنامه نیروی ایمان مذهبی همسانی درونی بالا (۰/۹۷) و (۰/۹۶) و همخوانی‌های نیرومندی با دیگر شاخص‌های دینداری (برای مثال، دینداری درونی، اعمال مذهبی سازمان‌یافته، اعمال مذهبی سازمان‌نیافته، نیرو و آرامش ناشی از دین، ادراک خود به‌عنوان یک انسان مذهبی) داشت. پرسشنامه نیروی ایمان مذهبی همخوانی معناداری با سوگرایی پاسخ‌مقبولیت اجتماعی یا دیگر سازه‌های از لحاظ نظری غیرمرتبط (برای مثال، به هم پیوستگی ارتباطی، عاطفه منفی) نداشت و روایی افتراقی خوبی نشان داد. در اینجا نیز جهت‌گیری مذهبی، از جنسیت و درآمد تأثیر پذیرفتند. نتایج این تحقیقات نشان می‌دهد که پرسشنامه نیروی ایمان مذهبی نوید شاخص ایمان مذهبی مختصر و کاربردی را می‌دهد. اما میانگین نمره‌های نسبتاً بالای به‌دست‌آمده در بین بیماران پزشکی، احتمال وجود آثار سقف را مطرح می‌کند (نمره شرکت‌کنندگان مذهبی نزدیک به انتهای بالایی مقیاس است)، و این احتمال باید در مطالعات آینده کنترل شود.

پرسشنامه پانزده آیتمی سیاهه باور^۴ (هالند و همکاران، ۱۹۹۸)، شامل دو خرده‌مقیاس است: الف) باورها و اعمال مذهبی و ب) حمایت اجتماعی از سوی یک اجتماع مذهبی. این یکی از معدود مقیاس‌هایی است که به‌طور مشخص بر جنبه‌های اجتماعی زندگی معنوی تأکید دارد و سهم چشمگیری را ارائه می‌کند. به‌نظر می‌رسد، محتوای سؤالات شامل عناصری از دینداری عمومی "برای مثال، دین در زندگی روزمره من اهمیت دارد"، کنار آمدن مذهبی با بیماری "برای مثال، من در اوقات ناخوشی با دعا استمداد می‌کنم"، و نتایج دینداری یا بهزیستی "برای مثال، من از طریق مدیتیشن و دعاها، آرامش روانی را تجربه کرده‌ام" است. بنابراین، برخی از سؤالات می‌توانند تا حدی با سازگاری روانشناختی بسیار نزدیک شوند. اجرای تحقیق در بین افراد سالم از نظر جسمی، شواهدی از اعتبار بازآزمایی (۰/۹۵ = α) و همسانی درونی (۰/۹۳ = α) برای نمره کل، برای باورها و اعمال، و (۰/۸۹ = α) برای حمایت اجتماعی. روایی

-
- 1 . Plante & Boccaccini
 - 2 . Yancey
 - 3 . Sherman ,guetrin &pardini
 - 4 . Systems of Belief Inventory-Revised (SBI R15)

سازه از طریق تحلیل عاملی و همبستگی‌های بالای مقیاس با شاخص‌های دینداری درونی (سیاهه جهت‌گیری مذهبی؛ آلپورت و راس، ۱۹۶۷) و تجارب معنوی (نمایه تجربه معنوی مهم کاس^۱ و همکاران، ۱۹۹۱) تأیید شده است. به‌علاوه، شرکت‌کنندگان مذهبی (کشیشان، راهبه‌ها و خاخام‌ها) نمره‌های بسیار بالاتری از شرکت‌کنندگان معمولی دریافت کردند. اما برخلاف نمره کل، اطلاعات چندانی در مورد روایی دو خرده‌مقیاس گزارش نشده است. مطالعات بین‌المللی اخیر در مورد این مقیاس استفاده از این پرسشنامه را برای بیماران پزشکی تأیید می‌کند. برخلاف نمره کل، در مورد ویژگی‌های روانسنجی خرده‌مقیاس‌ها اطلاعات بیشتری لازم است.

نمایه مذهبی دوک^۲ (کوئینینگ، ومیادور، پارکرسون^۳، ۱۹۹۷) شاخص کوتاه چهل‌ویک آیتمی برای سنجش سه بعد دینداری (۱) نمود دینی عمومی (مثل حضور در کلیسا)، (۲) نمود شخصی دینداری (مثل نیایش یا مراقبه)، و (۳) دینداری درونی (آمیختگی اعتقادهای مذهبی با زندگی روزمره شخصی) است. مقیاس‌های عمومی و شخصی، هرکدام از یک ماده، و مقیاس درونی از سه آیتم، برگرفته از مقیاس انگیزش مذهبی درونی (هوگه^۴، ۱۹۷۲) تشکیل شده است. در مطالعات وسیعی با بیماران سالمند، دینداری عمومی به‌صورت معناداری با شاخص‌های افسردگی، اختلال کارکردی، وخامت بیماری و مرگ‌ومیر، همخوانی معکوس داشت (کوئینینگ و همکاران، ۱۹۹۸). به‌علاوه، این مقیاس همان‌طور که انتظار می‌رفت، به‌طور معناداری با حمایت اجتماعی همبستگی داشت. برعکس، دینداری شخصی با سلامت جسمی کمتر همخوانی داشت. این یافته‌ها روایی سازه نمایه مذهبی را تأیید می‌کند و نشان می‌دهد که چگونه ابعاد مختلف دینداری ممکن است همبسته‌های متفاوتی از نظر سلامت داشته باشند. مقیاس دینداری عمومی برخلاف انتظار، با شاخص حمایت اجتماعی درک‌شده همخوانی نداشت. برخی از مقیاس‌ها با سن، درآمد و تحصیلات مرتبط بودند، اما اطلاعاتی در مورد اعتبار این مقیاس به‌طور کلی، همخوانی‌هایش با دیگر شاخص‌های دینداری (روایی همگرا)، یا همبستگی‌هایش با مقبولیت اجتماعی (روایی افتراقی) به‌دست نیامد. یکی از محدودیت‌ها این است که مقیاس‌های عمومی و شخصی هرکدام تنها از یک ماده تشکیل شده‌اند که این مسئله در مختصر بودن این ابزار سهم دارد، ولی ممکن است از اعتبار آن بکاهد.

-
- 1 . Kass
 - 2 . Duke Religious Index (DUREL)
 - 3 . Koenig, Meador & Parkerson
 - 4 . Hoge

منبع کنترل خدایی^۱: سازگاری با شرایط دشوار، از جمله بیماری، متأثر از باورهای شخصی درباره کنترل‌پذیری آن رویدادهاست. مقیاس‌های چندبعدی منبع کنترل سلامتی^۲ نوع C، شامل چهار خرده‌مقیاس است که به سنجش این مسئله می‌پردازد که به باور پاسخ‌دهندگان، بیماریشان تا چه حد نتیجه^۱ رفتار خودشان،^۲ رفتار پزشکان،^۳ رفتار دیگران (غیر از پزشکان)، و^۴ شانس یا سرنوشت است (والستون، استین و اسمت^۲، ۱۹۹۴). به‌تازگی مقیاس پنج‌گانه پنجمی تهیه شده است که به ارزیابی باورهایی می‌پردازد که مربوط به وضعیت شخص تحت کنترل خداوند است، "مثلاً، وضعیت من به هر صورتی درآید، مشیت خداوند است"^۵ (والستون و همکاران، ۱۹۹۹). مقیاس شش‌آیتمی منبع کنترل خدایی سلامتی^۴ در بین بیماران، همسانی درونی بالا (۰/۹۴ تا ۰/۸۷ α)، همخوانی‌های معنادار با دینداری عمومی و کنار آمدن مذهبی، و همبستگی‌های معناداری با سازگاری هیجانی نشان داد. منبع خدایی کنترل همخوانی نیرومندی با دیگر مقیاس‌های منبع کنترل نداشت، که بیانگر این است که این مقیاس اطلاعات مجزایی به‌دست می‌دهد. تصورات در مورد اینکه خدا بر سلامت شخص تأثیر می‌گذارد، ممکن است اشکال متفاوتی داشته باشد (پارگامنت، ۱۹۸۸). نحوه بیان در آیتم‌های مقیاس منبع خدایی کنترل و الگوی همخوانی‌هایش با درماندگی، نشان می‌دهد که این مقیاس در درجه اول منعکس‌کننده سبک منفعلانه است که در آن مسئولیت اصلی برخلاف سبک خود رهبر یا سبک مشارکتی به خدا اسناد داده می‌شود.

در این بخش می‌توان مقیاس‌های تجسم خداوند^۵ (لاورنس^۶، ۱۹۹۱)، بنیادگرایی دینی^۷ (آلتی میر و هانس، ۱۹۹۳)، نگرش به مسیحیت^۸ (فرانسیس^۹، ۱۹۹۲)، نگرش دینی^{۱۰} (ستی و سلیگمن^{۱۱}، ۱۹۹۳)، باورهای بنیادگرایی دینی^{۱۲} (گیبسون و فرانسیس، ۱۹۹۶)، نگرش دینی (هارو، هیل و گیلدن^{۱۳}، ۱۹۹۶)، نگرش‌های دینی^{۱۴} (برازلتون^{۱۵} و

-
- 1 . god locus of control
 - 2 . the Multidimensional Health Locus of Control Scales (MHLC)
 - 3 . Wallston, Stein & Smith
 - 4 . God Locus of Health Control (GLHC)
 - 5 . god incarnation questionnaire
 - 6 . Lawrence
 - 7 . Religious Fundamentalism Scale (RFS)
 - 8 . The Attitude to Christianity Scale (ACS)
 - 9 . Francis
 - 10 . religious attitude scale
 - 11 . Seti & Silgman
 - 12 . fundamentalism believes of Christianity scale
 - 13 . Haroth, Hill & Gildden
 - 14 . the scale of religious attitudes assessment
 - 15 . Brazelton, Frandson & McCoven

همکاران، ۱۹۹۹)، مقیاس روانشناختی دینداری اسلامی^۱ (ابورایه^۲، ۲۰۰۷)، دینداری جوانان (نیکخواه، ۱۳۸۰) سنجش دینداری افراد مسلمان (آرین، ۱۳۸۷) باور دینی معتقد (لاریجانی، ۱۳۸۱)، دینداری دانشجویان (خدایاری فرد، ۱۳۸۵) و دینداری اقشار جامعه (خدایاری فرد و همکاران، ۱۳۸۶) را قرار داد.

۲. مقیاس‌های سنجش تعهد دینی و معنوی^۳

راه دیگر برای سنجش عمومی و وضعی ارزیابی تعهد دینی است. بعضی از اندازه‌گیری‌های تعهد دینی نشانه عملکردی از تجربه دینی را ارزیابی می‌کند، با این حال اندازه‌گیری‌هایی که در این قسمت فهرست می‌شود، سنجشی پایا از دین عمومی معرفی می‌کند:

پرسشنامه تعهد دینی ورثینگتن^۴ (۲۰۰۳)، ابزاری ده آیتمی است که روی افرادی از سنت‌های دینی متنوع آزمون شده است (مسیحی، بودایی، مسلمان و هندو). این مقیاس برای سنجش تعهد دینی عمومی مناسب است (پلنته و باکسایسینی، ۱۹۹۷). در این بخش مقیاس‌های تعهد دینی^۵ (پفیفر و والتی^۶، ۱۹۹۵)، ارزش‌های اخلاقی مسیحیت^۷ (گریر و فرانسیس^۸، ۱۹۹۲) ارزش‌های دینی^۹ (مورو^{۱۰}، ورتینگتون و مک کلاف، ۱۹۹۳) و پایبندی به دین بیان زاده (۱۳۸۱) قرار می‌گیرند.

۳. مقیاس‌های سنجش پیشرفت دینی و مذهبی^{۱۱}

بخش سوم از این دسته مقیاس ریش اعتقادی^{۱۲} بنسون، دونا هو و اریکسون^{۱۳} (۱۹۹۳)، مقیاس ۳۸ آیتمی است. هدف از این اندازه‌گیری مشخص کردن درجه ابراز تعهد و تقدم شخص است. پرسشنامه ارزیابی معنوی^{۱۴} (هال و ادوارد

-
- 1 . psychological scale of islamic religiosity
 - 2 . Abu Raiya
 - 3 . religious or spiritual commitment
 - 4 . Worthington
 - 5 . religious commitment scale
 - 6 . Pfeifer & Wealty
 - 7 . Moral values of Christianity scale
 - 8 . Grir
 - 9 . religious values scale
 - 10 . Moroo
 - 11 . religious or spiritual development scales
 - 12 . faith maturity scale
 - 13 . Benson, Donahue & Erickson
 - 14 . spiritual assessment inventory

۱، (۱۹۹۶) به بافت مسیحیت محدود است. برای مثال بر روابط فردی با خدا تأکید می‌کند و بیشتر تست‌های اولیه این مقیاس روی دانشجویان صورت گرفته است. به هر حال این مقیاس پایه نظری قوی دارد و در برنامه‌های تحقیقی بسیار استفاده شده است. لیک و همکاران اخیراً دو ابزار امیدبخش از ریش دینی^۲ تهیه کردند؛ ابزار اول مقیاسی ۵۹ آیتمی از ریش دینی (لیک و فی‌اش^۳، ۱۹۹۹) است که براساس مفهوم‌سازی ریش دینی آلپورت (۱۹۵۰)، ترکیب تعهد و تردید است. دومین پرسشنامه هشت آیتمی رشد عقیدتی (لیک، لوکس و بولین، ۱۹۹۹) ریشه در تئوری فولر^۴ (۱۹۸۱) دارد. هر دو ابزار مبنای نظری خوبی دارند. دیگر مقیاس‌ها شامل رشد دینی^۵ (دادلی و کرایزر^۶، ۱۹۹۰)، هویت دینی (کراسکیان موجمباری، ۱۳۸۱)، هویت دینی (رحیمی‌نژاد و احمدی، ۱۳۷۴) و رشد اعتقادی (معنوی‌پور، ۱۳۸۲) هستند.

ب) ابزارهای سنجش عملکردی دین

دسته دوم از تقسیم‌بندی پالوتزیان و پارک (۲۰۵) سنجش عملکرد دینی است. هدف از این دسته از سنجش‌ها، درک این مسئله است که چگونه دین و زندگی معنوی تجربه می‌شود. این مسئله موضوعی مهم در روانشناسی دین است؛ به‌ویژه زمانی که فرد در حال تلاش برای آشکارسازی سازوکارهایی هستند که دین را به بعضی دیگر از پدیده‌ها مرتبط می‌کند. در فهرست زیر تعدادی ابزار بیان شده است که عمل و کنش دینی کلیدی را به‌اختصار ارائه می‌دهد.

۱. مقیاس‌های سنجش مشارکت اجتماعی^۷

تحقیقات نشان می‌دهد که دین و احتمالاً معنویت مزایایی دارند که اغلب اساسی برای حمایت اجتماعی فراهم می‌آورند. اندازه‌گیری چندگانه از حمایت اجتماعی ادراک‌شده از خود دین به‌تنهایی کمتر وجود دارد، اما به‌صورت بخشی از مقیاس بزرگ‌تر به شکل متعدد می‌توان آن را مشاهده کرد. برای مثال پرسشنامه درگیری مذهبی^۸ ابزاری چندبعدی

-
- 1 . Hall & Edwards
 - 2 . religious maturity
 - 3 . Fish
 - 4 . Fowler
 - 5 . religious growth scale
 - 6 . Dadly & Kraize
 - 7 . scale that assess religious social participation
 - 8 . religious involvement

است که کیفیت‌های روانسنجی خوبی نشان می‌دهد و شامل یک زیرمقیاس چهارده آئیمی درگیری کلیسا^۱ می‌شود. این مقیاس سنجش مفیدی از مشارکت در کلیسا را نشان می‌دهد.

۲. مقیاس‌های سنجش تکالیف شخصی معنوی و دینی^۲

اندازه‌گیری تکالیف شخصی بخشی از ابزارهای چندبعدی و شامل زیرمقیاس‌هایی مانند موارد زیرند: بعد تکالیف دینی در ابزار دینی (دی جونگ و فولکنر و وارلند، ۱۹۷۶)؛ زیرمقیاس‌های رفتار مسیحی^۳ و مراسم دینی خانوادگی^۴ از مقیاس ابعاد دینداری (کورناول، آلبرچت، کونینگهام و پیچر^۵، ۱۹۸۲) یا زیرمقیاس مراسم دینی یهودیت^۶ از پرسشنامه تدین دانشجویان (کاتز، ۱۹۸۸). مقیاس تکالیف و باورهای بودایی^۷ (ایمیواردهانا و توری^۸، ۱۹۹۷)، مقیاس یازده آئیمی با کیفیت‌های روانسنجی قوی است که توافق با روش‌های بودایی در ارتباط با باورها و تکالیف خاص را می‌سنجد. مقیاس رفتار و زمینه دینی^۹ (کورنوس، تونیگان و میلر^{۱۰}، ۱۹۹۶) کیفیت روانسنجی خوبی دارد و سعی شده است تا به‌صورت ابتدایی تکالیف معنوی و دینی شخصی را اندازه‌گیری کند.

از جمله دیگر مقیاس‌ها، بخشایش‌گری^{۱۱} است. در چند دهه گذشته چندین شاخص بخشایش‌گری پدید آمده است. بسیاری از آن‌ها بر بخشایش در برابر موقعیت‌ها یا خطاکاری‌های خاص متمرکزند. در مقابل، مقیاس خصیصه‌ای بخشایش‌گری (بری، کونور، ورسینگتون، پروت و واد^{۱۲}، ۲۰۰۰) به سنجش آمادگی بخشایش‌گر بودن در شرایط متفاوت، می‌پردازد. این ابزار ده آئیمی در مجموعه‌ای از بررسی‌های انجام‌گرفته با دانشجویان دوره کارشناسی اعتبار بازآزمایی (r = ۰/۷۸) و همسانی درونی (α = ۰/۷۹) قابل قبولی نشان داد. روایی سازه این ابزار با همبستگی‌های معنادار بین درجه‌بندی‌های خود و دیگران که بر مبنای این مقیاس انجام گرفت، همخوانی‌های معنادار با دیگر

-
- 1 . church involvement inventory subscale
 - 2 . scale that assess religious or spiritual private practices
 - 3 . christian behavior
 - 4 . home observance subscale
 - 5 . Cornwall, Albrecht, Cunningham & Pitcher .
 - 6 . ewish religious observance subscale
 - 7 . buddist beliefs and practices scale
 - 8 . Emavadhana & Tori
 - 9 . religious background and behavior scale
 - 10 . Corners, Tonigan & Miller
 - 11 . forgiveness
 - 12 . Berry, Worthington, Occunor, Prarrot & Wade

شاخص‌های بخشایش‌گری، و همبستگی با سازه‌های مرتبطی همچون همدلی، اهل توافق بودن^۱ و خشم، تأیید شد. مزیت‌های مقیاس بخشایش‌گری و مقیاس خصیصه‌ای بخشایش‌گری، عبارتند از اختصارشان در مقایسه با ابزارهای مشابه و تأکید بر ابعادی از بخشایش‌گری که از لحاظ نظری اهمیت دارند. این ابزار تاکنون نه در جامعه پزشکی نه در جامعه روانپزشکی رواسازی نشده‌اند.

مقیاس ساختار دعا^۲ (لوکو، مکینتوش، اسپیلکا و لاد^۳، ۲۰۰۰) پرسشنامه ۴۳ آیتمی است که به سنجش هفت نوع دعا می‌پردازد (مثل تقاضای مادی، اقرار - تقرب، تشریفاتی). تحقیقات اولیه، همسانی درونی و روایی سازه این مقیاس‌ها را تأیید کرد. نسخه کنونی آن پرسشنامه توسعه‌یافته‌ای است که در آن، برخی مواد از شکل ابتدایی آن که احتمال آمیختگی‌شان با بهزیستی روانشناختی وجود داشت، حذف شده است (دیوید^۴، ۱۹۹۹). مقیاس‌های سنجش نگرش‌ها و رفتار دینی سراج‌زاده (۱۳۸۷)، عمل‌سنجی براساس دیدگاه اسلامی باقری و اسکندری (۱۳۷۸) و مقیاس حیای گلزاری در این بخش می‌گنجند.

۳. مقیاس‌های سنجش دین به‌عنوان نیروی انگیزشی^۵

جهت‌گیری دینی ساختار مهم بالقوه‌ای برای تحقیق در زمینه ساختارهای دینی است. شاخص‌های انگیزش مذهبی از جمله قدیمی‌ترین و پرکاربردترین ابزارها در حوزه روانشناسی دین هستند. این شاخص‌ها که برگرفته از کار پیشگام گوردون آلپورت در این زمینه‌اند (آلپورت، ۱۹۵۰؛ آلپورت و راس، ۱۹۶۷)، به‌جای اعمال یا باورهای آشکار، بر انگیزش‌های دینی زیربنایی متمرکزند. مقصود از انگیزش‌های دینی درونی، نگرش‌های درونی‌سازی‌شده‌ای است که زندگی فرد پاسخ‌دهنده را سمت و سو می‌دهند. درحالی‌که انگیزش بیرونی، پیگیری دین برای اهداف سودگرایانه‌ای همچون آرامش یا منافع اجتماعی است. چندین ابزار مرتبط بر پایه این الگوی نظری تهیه شده که مشهورترین آن‌ها مقیاس جهت‌گیری مذهبی (آلپورت و راس، ۱۹۶۷) است. این شاخص‌ها به‌طور گسترده در تحقیقات علوم رفتاری استفاده می‌شوند؛ اما از تیغ انتقاد در امان نیستند. برخی نویسندگان ملاحظاتی در مورد کاستی‌های روش‌شناختی (ساختار عاملی نامشخص)، داوری‌های ارزشی سطحی‌نگرانه در مورد دینداری، درونی یعنی خوب و بیرونی یعنی بد، و در نهایت کاربرد آن برای پاسخ‌دهنده‌های غیرمذهبی (هود و کرکپاتریک، ۱۹۹۰) بیان داشته‌اند. به‌علاوه، این مقیاس‌ها

-
- 1 . agreeableness
 - 2 . structure of prayer scale
 - 3 . Luckow & Ladd
 - 4 . David
 - 5 . scales that assess religion as motivating force

تا حدی با مطلوبیت اجتماعی (بوریس، ۱۹۹۹) و باورهای مذهبی لیبرال در مقابل محافظه کارانه (وولف، ۱۹۹۹) آمیختگی دارند.

یکی از شاخص‌های متعدد انگیزش مذهبی، مقیاس انگیزش مذهبی درونی است (هوگه، ۱۹۷۲). این شاخص برخلاف پرسشنامه اصلی آلپورت و راس (۱۹۶۷)، که در مواد متعددی با آن مشترک است، به صورت کامل تری به جای رفتار مذهبی بر انگیزش متمرکز است، "برای مثال، باورهای مذهبی من پشتوانه واقعی دیدگاه کلی من نسبت به زندگی است". به نظر می‌رسد، این مقیاس برای پاسخگوی غیرمسیحی نیز کاربرد دارد. این ابزار روایی سازه و همسانی درونی بالایی در اجتماع و نمونه‌های پزشکی از خود نشان داده است (هوگه، ۱۹۷۲؛ کوئیگ، موبرگ و کاوله^۱، ۱۹۸۸؛ شرم و پلنته، ۲۰۰۰). در تحقیق روی بیماران پزشکی زنان و غده‌شناسی، ضریب همسانی درونی بین ۰/۸۹ تا ۰/۹۱ بود (شرم و پلنته، ۲۰۰۳).

یکی از شاخص‌های دیگر انگیزش مذهبی، مقیاس جهت‌گیری مذهبی همگانی سنی^۲ است (گورساج و نیبل^۳، ۱۹۸۳). این شاخص بیست آیتمی به طور مستقیم برگرفته از ابزار سنجش آلپورت و راس (۱۹۶۷) است. ولی جهت انطباق با پاسخ‌دهندگان کم‌سن‌وسال‌تر و کسانی که سطح درک متن پایین‌تری دارند، بازنگری شده است. این مقیاس برخلاف مقیاس انگیزش مذهبی درونی و هماهنگ با تحقیقاتی که نشان می‌دهد جهت‌گیری‌های انگیزش درونی و بیرونی قائم به هم^۴ هستند، نه قطب‌های مخالف یک بعد واحد، دو مقیاس برای انگیزش درونی و انگیزش بیرونی در اختیار قرار می‌دهد. در تحقیق با بیماران پزشکی، همسانی درونی خوبی برای مقیاس درونی ($\alpha = 0.86 - 0.91$)، و اعتبار ضعیفی برای مقیاس بیرونی به دست آمد ($\alpha = 0.57 - 0.61$)؛ شرم و دیگران، ۲۰۰۰). نسخه اصلاح‌شده جدیدتر این پرسشنامه (گورساج و مک فرسون^۵، ۱۹۸۹) نیز بعد بیرونی را به دو خرده‌مقیاس جهت‌گیری شخصی (روی آوردن به دین برای کسب آرامش^۶، محافظت^۷ یا آسایش) و جهت‌گیری اجتماعی تقسیم کرده است. در تحقیقات روی

-
- 1 . Kavale
 - 2 . age universal religious orientation scale
 - 3 . Venable
 - 4 . orthogonal
 - 5 . Mcpherson
 - 6 . Comfort
 - 7 . protection

دانشگاه (مک فرسون و گورساج، ۱۹۸۹؛ شافر^۱ و گورساج، ۱۹۹۱) و بیماران سرطانی مسن (فرینگ، میلر و شاو^۲، ۱۹۹۷)، روایی سازه این نسخه چهارده ماده‌ای تأیید شد، اما همسانی درونی دو مقیاس بیرونی پایین بود.

اگرچه شاخص‌های انگیزش درونی و بیرونی در تحقیقات روانشناختی در مورد دین کانون بیشترین توجه بوده است، بعد سومی از انگیزش مذهبی نیز مورد توجه فزاینده قرار گرفته است. جهت‌گیری با توجه به پیچیدگی پرسش‌های اساسی زندگی، بر باز بودن ذهن شخص نسبت به شک و تغییر در اعتقادهای مذهبی، در مقام جست‌وجوی پاسخ، متمرکز است (باتسون و شوندر^۳، ۱۹۹۱؛ باتسون، شوندر و ونتیس، ۱۹۹۳). این تأکید بر پرسشگری نامحدود و دوری از پاسخ‌های ساده به معماهای وجودی دشوار، بخش مهمی از نظریه‌پردازی اولیه آلپورت (۱۹۵۰) درباره‌ی بالندگی مذهبی بود، اما در شاخص‌های انگیزش درونی و بیرونی گنجانده نشد (باتسون، ۱۹۷۶). مقیاس جست‌وجو پس از اینکه نسخه‌های اولیه‌اش به‌علت همسانی درونی ضعیف مورد انتقاد قرار گرفت، تجدیدنظرهای چندی در مورد آن صورت گرفت (بوریس، ۱۹۹۹). برخی دیگر استدلال کرده‌اند که متعصب نبودن بیش از شک کردن مذهبی نشان‌دهنده‌ی بالندگی مذهبی است (دادلی و کوریس^۴، ۱۹۹۰). روی‌هم‌رفته، می‌توان گفت با توجه به نقش محوری شاخص‌های انگیزش مذهبی در تحقیقات علوم اجتماعی، استفاده نسبتاً اندکی از این شاخص‌ها در زمینه‌های سلامت صورت گرفته است. این ابزارها با وجود محدودیت‌هایی که پیشتر ذکر شد، شایان توجه بیشتری هستند (هود و کرکپاتریک، ۱۹۹۰).

به‌جز موارد بالا می‌توان به ابزارهای مقیاس عمومی جهت‌گیری مذهبی^۵ (مالتبی، ۲۰۰۳)، جهت‌گیری مذهبی^۶ (فردریک و پریس^۷، ۲۰۰۳)، جهت‌گیری مذهبی (بهرامی احسان، ۱۳۸۰) و جهت‌گیری مذهبی (آذربایجانی، ۱۳۸۵) اشاره کرد.

۴. مقیاس‌های سنجش تجربیات معنوی و مذهبی^۸

بسیاری از سنجش‌های دینی و معنوی بر ماهیت تجربی تأکید می‌کنند. مقیاس بیان روزانه معنوی^۱ (آندروود، ۱۹۹۹) به اندازه‌گیری تصور افراد از امور متعالی در زندگی روزانه و تصور واکنش یا درگیری با این امور متعالی در

-
- 1 . Scheafer
 - 2 . Fehring ,Miller & Shaw
 - 3 . Schoenrade
 - 4 . Dudley & Cruise
 - 5 . the general religious orientation
 - 6 . the religious orientation scale
 - 7 . Fredrick & Price
 - 8 . scales that assess religious or spiritual experiences

زندگی توجه می‌کند. این قلمرو معنوی می‌سازد که می‌تواند به‌طور مؤثری در میان بسیاری از مرزهای دینی استفاده شود.

مقیاس تجارب معنوی روزمره (آندروود، ۲۰۰۲) شامل سه عامل توجه به عظمت خداوند، لذت رهایی از درگیری‌های دنیای مادی و احساس عمیق آرامش درونی است. همسانی درونی مقیاس ۰/۹۰ است که با نمره‌های کیفیت زندگی رابطه مثبت نشان داد. البته تجربیات معنوی و دینی لزوماً مثبت نیستند، بسیاری از تحقیقات به عواملی علاقه‌مندند که ممکن است همبسته‌های تجربه دینی باشند، ولی در قالب انواع جدل‌های معنوی و دینی مانند جدل با خداوند. ابزار کشش دینی^۳ (اکسلاین^۴، ۲۰۰۰) می‌تواند برای تحقیق در حیطه جدل‌های معنوی و تجربی مفید باشد.

از دیگر ابزارها مقیاس تجارب معنوی مهم^۵ (کاس و همکاران، ۱۹۹۱) است. در این ابزار تجارب معنوی به این صورت تعریف شده است: (۱) رویداد معنوی آشکار که موجب یقین شخص به وجود خدا یا قدرت برتر شود؛ (۲) یا احساس نزدیکی به خدا در شخص را موجب شود. مقیاس تجارب معنوی مهم از هفت آیتم تشکیل شده است (البته آیتم هفتم در عمل یک فهرست دوازده آیتمی است و بر مبنای بالاترین پاسخ به هر یک از آن پرسش‌ها نمره‌گذاری می‌شود). ویژگی‌های روانسنجی این مقیاس در نمونه ۸۳ نفری از بیماران سرپایی با موقعیت‌های متفاوت پزشکی که در برنامه آموزش آرامش / مراقبه شرکت داشتند، بررسی شد. تحلیل عاملی مبتنی بر مؤلفه‌های اصلی، عامل زیربنایی واحدی را نشان می‌دهد. همسانی درونی بالایی برای این مقیاس به دست آمد ($\alpha = 0/90$). تحقیق دیگری پس از آن به ارزیابی این ابزار در نمونه ۲۴۷ نفری از بیماران سرطانی که قادر به راه رفتن بودند و نمونه ۱۲۴ نفری از اعضای خانواده‌هایی که در اتاق انتظار جراحی بودند، پرداخت (ونده‌کریک، ایرس و باسشم^۶، ۱۹۹۵). برآوردهای همسانی درونی در هر دو شرایط بالا بود (۰/۸۵ تا ۰/۷۹ $\alpha =$). هالند و همکاران (۱۹۹۸) در پژوهش دیگری روی افراد سالم از نظر پزشکی ($n = 301$) دریافتند که مقیاس تجارب معنوی مهم همبستگی بالایی با دینداری درونی دارد (سیاهه جهت‌گیری مذهبی؛ آلپورت و راس، ۱۹۶۷)، و این تأیید بیشتری برای روایی سازه مقیاس را موجب می‌شود، اما تاکنون اطلاعاتی در مورد سوگیری پاسخ مقبولیت اجتماعی (روایی افتراقی) یا همخوانی‌هایی با دیگر شاخص‌های متنوع‌تر

-
- 1 . daily spiritual experience scale
 - 2 . Underwood
 - 3 . measure of religious strain
 - 4 . Exlines
 - 5 . inspirit
 - 6 . VandeCreek, Ayres & Bassham

دینداری و معنویت (روایی همگرا) به‌دست نیامده است. علاوه بر این، با وجود جالب بودن این مقیاس، اشاره‌هایی که در این مقیاس به خداوند شده است، می‌توان کاربرد آن را فقط به خداپرستان محدود کرد.

ابزار جهت‌گیری‌های کنار آمدن با مشکلات تجربه‌شده^۱ (کارور، شیبور و وینتراب^۲، ۱۹۸۹) برای پانزده الگوی کنار آمدن نمره ارائه می‌کند (برای مثال، کنار آمدن فعال، برنامه‌ریزی و پذیرش) و دارای مقیاس دینی چهار آیتمی در مورد توکل کردن به خدا، کمک خواستن از خدا، یافتن آرامش در دین و دعاست. مطالعات انجام‌گرفته روی دانشجویان دانشگاه (کارور و همکاران، ۱۹۸۹)، ویژگی‌های روانسنجی خوبی برای این ابزار نشان داد. در تحقیقی که از نسخه خلاصه‌شده جهت‌گیری‌های کنار آمدن با مشکلات تجربه‌شده استفاده شد، همسانی درونی مقیاس دینی سه آیتمی در بین بیماران سرطانی سر و گردن ۰/۸۱ بود (شرمن و همکاران، ۲۰۰۰). با وجود کاربرد گسترده جهت‌گیری‌های کنار آمدن با مشکلات تجربه‌شده، تلاش نظام‌مند چندانی در جهت تثبیت روایی سازه مقیاس دینی صورت نگرفته است. به‌تازگی ابزارهای متعددی تهیه شده که منحصراً بر رویکردهای مذهبی به کنار آمدن متمرکز است. مقیاس جهت‌گیری‌های کنار آمدن با مشکلات تجربه‌شده بازنگری شده در این بین، جامع‌ترین شاخص است (پارگامنت و کوئینگ، پرز^۳، ۲۰۰۰). این شاخص اطلاعاتی در مورد راهبردهای کنار آمدن مذهبی با هدفه عامل (برای مثال، بازاندیشی دینی خیرخواهانه، طلب حمایت معنوی، نارضایتی معنوی، تزکیه/بخشایش دینی^۴) ارائه می‌کند. این شاخص، تصویر بسیار متنوع و پربارتتری از کنار آمدن مذهبی را نسبت به آنچه پیش از این فرد در اختیار داشته است، به‌دست می‌دهد. تحقیقات انجام‌گرفته روی بیماران پزشکی مسن و نیز دانشجویان دانشگاه، تأییدی برای همسانی درونی، ساختار عاملی، و روایی همزمان این ابزار فراهم آورد (پارگامنت، ۲۰۰۰). اما طولانی بودن پرسشنامه ممکن است در بسیاری زمینه‌ها مشکل‌ساز باشد. شکل استاندارد این ابزار شامل ۱۵۰ آیتم است و شکل خلاصه‌شده‌اش ۶۰ آیتمی را در بر می‌گیرد.

مقیاس روش‌های کنار آمدن مذهبی^۵ (بودراوکس، کنز، ریان، امرال مللندزو برنتلی، ۱۹۹۵) رویکرد دیگری برای سنجش الگوهای گسترده کنار آمدن مذهبی ارائه می‌کند. این ابزار ۴۰ آیتمی یک نمره کلی، به‌همراه نمره‌های جداگانه برای کنار آمدن درونی/خصوصی "مثلاً من برای نیرو گرفتن نیایش می‌کنم" و کنار آمدن بیرونی/اجتماعی "مثلاً من

-
- 1 . COPE
 - 2 . Carver, Scheier & Weintraub
 - 3 . Perez
 - 4 . purification/ forgiveness
 - 5 . Ways of Religious Coping Scale (WORCS)

از روحانی کمک می‌گیرم" ارائه می‌کند. این شاخص در یک نمونه گرفته شده از دانشجویان دانشگاه، همسانی درونی مناسب ($\alpha = 0/93-0/97$) و همبستگی‌های معناداری با دیگر شاخص‌های کنار آمدن مذهبی و دینداری عمومی نشان داد. یک تحلیل عاملی به‌طور کلی روایی سازه را بیشتر تأیید کرد. هر یک از مقیاس‌ها همبستگی اندک معناداری با مطلوبیت اجتماعی نشان دادند ($r = 0/21 - 0/26$).

مقیاس‌های حل مسئله مذهبی: فرایند کنار آمدن ارتباط نزدیکی با مقوله حل مسئله دارد، که مربوط می‌شود به اینکه افراد چگونه مشکلات را تشخیص می‌دهند، راه‌حل‌ها را به‌وجود می‌آورند، و حس کنترل را تثبیت می‌کنند. مقیاس‌های حل مسئله مذهبی (پارگامنت و همکاران، ۱۹۸۸) شامل ۳۶ آیتم است که رویکردهای سه‌گانه حل مسئله در زندگی در چارچوب مذهبی را اندازه می‌گیرد. اختلاف این رویکردها در این است که فرد در برابر مشکل حالت فعال به خود می‌گیرد یا حالت منفعل؛ و مسئولیت اصلی را به خود اسناد می‌دهد یا به خدا. سبک خود رهبر^۱ بر این تأکید دارد که خداوند به انسان آزادی داده است که مشکلات را خود حل کند. سبک تمکین‌گر^۲ مستلزم متوسل شدن به خدا برای پیدا کردن راه‌حل و سبک مشارکتی^۳ متضمن احساس همکاری و مسئولیت مشترک با خداست. تحقیقات انجام گرفته روی دانشجویان دانشگاه، اعتبار بازمایی این مقیاس‌ها را تأیید کرد و بررسی‌هایی که با اعضای کلیسا صورت گرفت، همسانی درونی و روایی سازه را نشان داد. شایان ذکر است که سبک‌های حل مسئله مذهبی در مقیاس جهت‌گیری‌های کنار آمدن با مشکلات تجربه‌شده بازنگری شده^۴ پیش‌گفته نیز گنجانده شده است (پارگامنت، ۲۰۰۰)، اما این دو ابزار به روش‌های به‌نسبت متفاوتی این سازه‌ها را می‌سنجند. ابزارهای فعالیت‌های مقابله‌ای دینی پارگامنت و همکاران (۱۹۹۰)، بیگانگی با دین^۴ اسمیت، فارس و دانتون^۵ (۲۰۰۳)، تجربیات معنوی و مذهبی و عرفانی (غباری بناب و همکاران، ۱۳۸۴) و راهبردهای مقابله‌ای دینی (وفایی، ۱۳۸۲) را نیز می‌توان در اینجا مطرح کرد.

ابزارهای مصاحبه‌های ساختارمند و فرافکن به‌دلیل متفاوت بودن روش اندازه‌گیری‌شان به‌طور جداگانه معرفی می‌شوند. مصاحبه آزاد سلطنتی برای باورهای دینی و معنوی^۶ (کینگ، اسپک و توماس^۷، ۱۹۹۵)، مصاحبه ساختارمندی است که داده‌هایی کمی در مورد باورهای مذهبی بیماران پزشکی و تصوراتشان نسبت به بیماری‌شان ارائه می‌کند. این

-
- 1 . self- directing
 - 2 . deferring
 - 3 . collaborative
 - 4 . unfamiliarity with religion scale
 - 5 . Smith, Fares & Danton
 - 6 . the Royal Free Interview for Religious and Spirituality Belief (RFIRS)
 - 7 . Speck & Thomas

مصاحبه بین سه گروه از پاسخ‌دهندگان تمایز قائل می‌شود: (۱) گروهی که جهان‌بینی مذهبی را بیان می‌کنند (نزدیک بودن به صیغه اعتقادی)؛ (۲) کسانی که جهان‌بینی معنوی را اظهار می‌کنند (باور به قدرتی برتر، بدون داشتن دین خاص)؛ (۳) پاسخ‌دهندگانی که دیدگاه فلسفی دارند (جست‌وجوی معنای وجودی بدون توسل به قدرت ماورایی). مقیاس‌های جداگانه، نمره‌هایی برای باورهای معنوی و فلسفی فراهم می‌کند و سؤالات انفرادی نیز باورهای شرکت‌کنندگان را درباره علت و ماهیت بیماری‌شان می‌سنجد.

آزمون موضوعات معنوی و پاسخ‌های مذهبی (سائور و سائور^۱؛ بروکاو^۲، ۱۹۹۳) نشان‌دهنده انطباق فنون فرافکنی با سنجش معنویت است. این آزمون از یازده کارت محرک تشکیل شده که به سبک آزمون اندریافت موضوع تهیه شده است. از پاسخ‌دهندگان خواسته می‌شود داستانی درباره آدم‌هایی که در تصویرهای سیاه و سفید کشیده شده‌اند، تعریف کنند؛ به‌جای این می‌توان از دستورالعمل‌ها و پرسش‌های دیگر نیز استفاده کرد. نظام‌های نمره‌گذاری متعددی برای آن تهیه شده است. اعتبار ارزیابی‌ها برای دوازده بعد نمره‌گذاری که مسینر ایجاد کرد، بین ۰/۴۶ تا ۰/۸۸ بود (بروکاو، ۱۹۹۹).

همان‌طور که مرور ابزارها و همچنین تحقیقات انجام‌گرفته در حیطه دین نشان می‌دهد، بسیاری از این مطالعات از نمونه‌های آماری مسیحی استفاده کرده‌اند و از دیگر ادیان و به‌ویژه، اسلام غافل بوده‌اند. اگرچه دین اسلام دومین دین در آمریکا است و تقریباً بیش از یک میلیارد پیرو در جهان دارد، مطالعات تجربی بسیار اندکی، با گروه‌ها و جمعیت‌های مسلمان صورت گرفته است. در نتیجه متخصصان بهداشت روانی و دانشمندان دیگر علوم از کم و کیف شیوه‌هایی که این دین زندگی پیروان خود را تحت تأثیر قرار می‌دهد، اطلاعات لازم و کافی ندارند (ابوریا و پارگامنت، ۲۰۰۷). یکی از دلایل این موضوع، عدم دسترسی به ابزارهای جامع چندبعدی، مبتنی بر نظریه و دارای ویژگی‌های روانسنجی مناسب برای ارزیابی دینداری این گروه افراد است.

فعالیت‌های اندکی در مورد مقیاس‌سازی دینی در جوامع اسلامی و مبتنی بر مفاهیم و اصول دینی صورت گرفته است. وایلد و جوزف^۳ (۱۹۹۷) با استفاده از یک نمونه ۵۰ نفری دانشجوی مسلمان انگلیسی (۳۱ مرد و ۱۹ زن) مقیاس نگرش مسلمان به دین^۴ را ساختند. این مقیاس دارای چهارده ماده و سه عامل با عناوین عامل کمک فردی^۵، دیدگاه

-
- 1 . Saur
 - 2 . Brokaw
 - 3 . Wilde & Joseph
 - 4 . Muslim Attitudes Towards Religion Scale (MARS)
 - 5 . personal help

مسلمانان^۱ و اعمال مسلمانان^۲ بود. این افراد در مورد چگونگی استخراج ماده‌های مقیاس و شیوه استخراج عامل‌ها موردی را بیان نکرده‌اند. همچنین گروه نمونه مورد بررسی در این پژوهش برای ابزارسازی کافی نبوده‌اند.

قربانی و همکاران (۲۰۰۰) با استفاده از یک گروه ۱۷۸ نفری (۷۶ زن و ۱۰۲ مرد) از دانشجویان ایرانی به ارزیابی روایی ویرایش فارسی مقیاس نگرش مسلمان به دین پرداختند. آن‌ها دریافتند که سه عامل این ابزار همسانی درونی مناسب و رابطه مثبت با دین درون و برون سوی الپورت و راس (۱۹۶۷) دارند. در نهایت آن‌ها به این نتیجه دست رسیدند که این ابزار دارای اعتبار برای جامعه دانشجویان ایران است، ولی روایی پیش‌بینی لازم را ندارد. هود و همکاران (۲۰۰۱) نیز در مطالعه دیگری برای ارزیابی و مقایسه ساختار ابعاد مقیاس عرفان (هود، ۱۹۹۵) در جامعه ایران و آمریکا، نشان دادند که این ابزار دارای ساختار عاملی یکسان در این دو جمعیت است.

در انگلستان با یک گروه نمونه مسلمان ۳۸۱ نفری ۱۶ تا ۲۰ ساله، ساهین^۳ و فرانسیس (۲۰۰۲) مقیاس نگرش به اسلام^۴ را ساختند. این مقیاس دارای ۲۳ ماده است که عواطف مسلمانان را نسبت به اعمال و باورهای دینی ارزیابی می‌کند. این پژوهشگران نشان دادند که نگرش مثبت به اسلام با بهزیستی روانی رابطه مستقیم دارد. توجه صرف به عواطف و پرداختن به اعمال و باورهای واقعی افراد را می‌توان از ایرادهای این ابزار شمرد، که تنها در گروه نوجوانان روایی و اعتباریابی شده و کاربرد آن در گروه‌های دیگر همچنان مورد تردید است.

ابورایه (۲۰۰۶) با مصاحبه با ۲۵ مسلمان در اسرائیل و آمریکا و بررسی پیشینه دینی و علمی اسلام، مقیاس روانشناختی دینداری اسلامی^۵ را طراحی کرد. سپس این مقیاس را به شکل اینترنتی روی ۳۴۰ مسلمان در سراسر دنیا اجرا کرد. تحلیل عاملی داده‌های جمع‌آوری شده نشان داد که این ابزار دارای هفت عامل (باورهای اسلامی^۶، مفاهیم اخلاقی اسلامی^۷، شبهات دینی اسلامی^۸، وظایف، تعهدات و محرمات دینی اسلامی^۹، مقابله‌های دینی مثبت اسلامی^{۱۰}،

-
- 1 . muslim worldview
 - 2 . muslim's practices
 - 3 . Sahin
 - 4 . Attitude Toward Islam Scale (ATIS)
 - 5 . Psychological Measures of Islamic religiousness (PMIR)
 - 6 . islamic beliefs
 - 7 . islamic ethical principles and universality
 - 8 . islamic religious struggle
 - 9 . islamic religious duty, obligation and exclusivism
 - 10 . islamic positive religious and identification

ارزیابی عقوبت خداوندی^۱ و ایمان‌آوری به اسلام^۲ است که کلیه این عوامل و کل مقیاس دارای روایی و اعتبار قابل قبول است.

در پژوهش خدایاری فرد و همکاران (۱۳۸۵) با هدف ساخت و آماده‌سازی مقیاس سنجش دینداری دانشجویان در ایران، ۴۱۳۱ دانشجوی مشغول به تحصیل در دانشگاه‌های ایران انتخاب و بررسی شدند. این مطالعه طی چهار مرحله (سه مرحله مقدماتی و یک مرحله نهایی) صورت گرفت. در این پژوهش ابتدا براساس روش مطالعه اسنادی، مؤلفه‌های دینداری با استفاده از منابع اسلامی به‌ویژه قرآن کریم و احادیث در چهار حیطه شناخت^۳، باور، عواطف^۴ و التزام به وظایف دینی تعیین و تعریف شد. در پایان مرحله سوم دو فرم الف و ب مقیاس هر یک با ۱۱۳ ماده در چهار حیطه مذکور آماده شد. هر فرم مقیاس شامل چهار حیطه است: شناخت دینی با ۴ مؤلفه و ۱۳ ماده، عواطف دینی با ۵ مؤلفه و ۲۰ ماده، باور دینی با ۴ مؤلفه و ۲۵ ماده و التزام به وظایف دینی با ۴ مؤلفه و ۵۵ ماده. در مرحله نهایی، فرم‌های ۱۱۳ ماده‌ای اجرا شد. نتایج، نشان‌دهنده روایی ملاکی^۵، روایی تفکیکی^۶ و روایی سازه^۷ مطلوب این مقیاس است. پایایی مقیاس نیز مناسب گزارش شده است.

مقیاس‌های اخیر نیز نشان می‌دهند که آن‌ها نیز براساس سنت مشخص (اسلام) ساخته شده و در مورد دیگر ادیان قابلیت چندانی ندارد. پژوهش حاضر به‌منظور پرکردن این خلأ، البته با استفاده از تجارب پژوهش‌هایی از این دست، طراحی و اجرا شده است.

-
- 1 . punishing Allah reappraisal
 - 2 . islamic religious conversion
 - 3 . cognition
 - 4 . affection
 - 5 . criterion
 - 6 . discriminant
 - 7 . construct

فصل سوم

روش پژوهش

طرح تحقیق

این تحقیق با عنوان «ساخت و استانداردسازی مقیاس بین‌المللی دینداری: با رویکرد مقایسه بین‌فرهنگی»، در مجموع به لحاظ شیوه گردآوری داده‌ها (طرح تحقیق) از نوع توصیفی - روش‌شناختی و از نظر هدف جزو مطالعات بنیادی است (کرلینگر^۱، ۱۹۸۳). شایان ذکر است که پژوهش حاضر مشتمل بر شش مرحله به شرح زیر است:

۱- مرحله مطالعات نظری و استخراج مبانی اشتراکی ادیان

این مطالعه از نظر شیوه گردآوری داده‌ها از نوع توصیفی - کتابخانه‌ای و از نظر هدف جزو پژوهش‌های بنیادی است. هدف از این بخش از مطالعه شناسایی مؤلفه‌های مشترک ادیان ابراهیمی براساس کتاب‌های مقدس این ادیان بود. برای عملیاتی کردن این مرحله نخست این متون را شش نفر از متخصصان سه دین یهودیت، مسیحیت و اسلام (هر دین دو نفر) جداگانه بررسی کردند. مؤلفه‌های استخراج‌شده توسط این گروه در جلسه مشترکی بین این افراد یکپارچه‌سازی شد و برای تلفیق نهایی در اختیار گروه سه نفره دیگر متخصص و پیرو سه دین (یک نفر از متخصصان هر دین) قرار گرفت. در این هم‌اندیشی نیز اصلاحاتی در این مؤلفه انجام گرفت. نتایج حاصل از این مرحله به تدوین ۴۷ مؤلفه منجر شد که با عنوان مستندات تطبیقی ساختار دینداری براساس کتاب‌های مقدس یهودیت، مسیحیت و اسلام مشخص شد. از مؤلفه‌های مذکور می‌توان به مواردی از جمله اعتقاد به خدا، معاد، نبوت و عالم غیب، شناخت و پذیرش احکام الهی و خشنودی خداوند از اعمال نیک اشاره کرد. مشروح مؤلفه‌های مذکور به‌همراه آدرس‌های ارجاعی آن‌ها در کتاب‌های مقدس سه‌گانه در جداول ۴-۳-۱-۳ ارائه شده است.

جدول ۱-۳. مستندات ساختار دینداری براساس قرآن (کتاب مقدس اسلام)

عنوان	آیه: سوره	محتوای آیه
اعتقاد به خدا	۱۱۲:۱	بگو: خداوند یکتا و یگانه است.
اعتقاد به معاد	۱:۴	همه آنها که نماز را بر پا می‌دارند، زکات را ادا می‌کنند، و به آخرت یقین دارند.
اعتقاد به نبوت	۴۸:۲۹	محمد (ص) فرستاده خداست.
اعتقاد به عالم غیب	۲:۳	(پرهیزکاران) آنها هستند که به غیب (آنچه از حس پوشیده و پنهان است) ایمان می‌آورند، و نماز را بر پا می‌دارند و از تمام نعمت‌ها و مواهبی که به آنها روزی داده‌ایم، انفاق می‌کنند.
شناخت و پذیرش قوانین و احکام الهی	۲:۲۸۵	پیامبر، به آنچه از سوی پروردگارش بر او نازل شده، ایمان آورده است (و او، به تمام سخنان خود، کاملاً مؤمن است). و همه مؤمنان (نیز)، به خدا و فرشتگان او و کتاب‌ها و فرستادگانش، ایمان آورده‌اند (و می‌گویند): ما در میان هیچ یک از پیامبران او، فرق نمی‌گذاریم (و به همه ایمان داریم). و (مؤمنان) گفتند: «ما شنیدیم و اطاعت کردیم. پروردگارا! (انتظار) آموزش تو را (داریم)، و بازگشت (ما) به سوی توست».
خشنودی خداوند از اعمال نیک انسان	۲:۱۹۵	و در راه خدا، انفاق کنید! و (با ترک انفاق)، خود را به دست خود، به هلاکت نیفکنید! و نیکی کنید! که خداوند، نیکوکاران را دوست می‌دارد.
علاقه و محبت خدا	۲:۱۶۵	بعضی مردم معبودهایی غیر از خداوند، برای خود انتخاب می‌کنند، و آنها را همچون خدا دوست می‌دارند، اما آنها که ایمان دارند، عشقشان به خدا (از مشرکان نسبت به معبودشان) شدیدتر است، و آنها که ستم کردند (و معبودی غیر خدا برگزیدند) هنگامی که عذاب خدا را مشاهده کنند، خواهند دانست که تمام قدرت به دست خداست، و او دارای مجازات شدید است (نه معبودهای خیالی که از آنها می‌هراسند).
حسن ظن به خدا	۹:۱۱۸	(همچنین) آن سه نفر را که (در مدینه) بازماندند (و از شرکت در تیوک خودداری کرده و مسلمانان از آنان قطع رابطه کردند) تا آن حد که زمین با همه وسعتش بر آنها تنگ شد و حتی) جایی در وجود خویش برای خود نمی‌یافتند و دانستند که پناهگاهی از خدا جز به سوی او نیست، در آن هنگام خدا آنان را مشمول رحمت خود ساخت و خداوند توبه آنها را پذیرفت که خداوند توبه‌پذیر و مهربان است.
توکل	۳:۱۶۰	اگر خداوند شما را یاری کند، هیچ کس بر شما پیروز نخواهد شد! و اگر دست از یاری شما بردارد! کیست که بعد از او، شما را یاری کند؟! و مؤمنان تنها بر خداوند باید توکل کنند!
راضی به قضای الهی	۵۷:۲۲	هیچ مصیبتی در زمین و نه در وجود شما روی نمی‌دهد، مگر اینکه همه آنها قبل از آنکه زمین را بیافرینیم، در لوح محفوظ ثبت است و این امر برای خداوند آسان است.
علاقه و محبت به هم‌کیشان	۴۹:۱۰	مؤمنان برادر یکدیگرند، بنابراین میان دو برادر خود صلح برقرار سازید، و تقوای الهی پیشه کنید تا مشمول رحمت او شوید.

ادامه جدول ۱-۳. مستندات ساختار دینداری براساس قرآن (کتاب مقدس اسلام)

عنوان	آیه: سوره	محتوای آیه
احساس تجربه دینی	۳۹:۹	آیا چنین کسی با ارزش است یا کسی که در ساعات شب به عبادت مشغول است و در حال سجده و قیام، از عذاب آخرت می‌ترسد و به رحمت پروردگارش امیدوار است، بگو آیا کسانی که می‌دانند با کسانی که نمی‌دانند یکسانند؟ تنها صاحبان مغز متذکر می‌شوند.
بیزاری خداوند از اعمال بد انسان	۲:۲۷۶	خداوند، ربا را نابود می‌کند، و صدقات را افزایش می‌دهد! و خداوند، هیچ انسان ناسپاس گنهکاری را دوست نمی‌دارد.
بیزاری از شر	۹۹:۸	و هر کس به اندازه ذره‌ای کار بد کرده آن را می‌بیند.
عدم گرایش به ظلم	۲۵:۲۷	ای کسانی که ایمان آورده‌اید، در خانه‌هایی غیر از خانه خود وارد نشوید تا اجازه بگیرید و بر اهل آن خانه سلام کنید، این برای شما بهتر است، شاید متذکر شوید.
بیزاری از خیانت	۸:۵۸	و هر گاه (با ظهور نشانه‌هایی) از خیانت گروهی بیم داشته باشی (که عهد خود را شکسته حمله غافلگیرانه کنند) به طور عادلانه به آن‌ها اعلام کن (که پیمانشان لغو شده است)، زیرا خداوند خائن را دوست نمی‌دارد.
بیزاری از دروغ‌گویی	۲:۱۰	در دل‌های آن‌ها یک نوع بیماری است، خداوند بر بیماری آن‌ها می‌افزاید و عذاب دردناکی به خاطر دروغ‌هایی که می‌گویند در انتظار آنهاست.
رعایت کرامت انسانی	۲:۲۶۳	گفتار پسندیده (در برابر نیازمندان)، و عفو (و گذشت از خشونت‌های آن‌ها)، از بخششی که آزاری به دنبال آن باشد، بهتر است، و خداوند، بی‌نیاز و بردبار است.
خوش اخلاقی و نیکوسازی رفتار	۳:۱۵۹	به (برکت) رحمت الهی، در برابر آن‌ها (مردم) نرم (و مهربان شدی) ! و اگر خشن و سنگدل بودی، از اطراف تو، پراکنده می‌شدند. پس آن‌ها را ببخش و برای آن‌ها آمرزش بطلب! و در کارها، با آن‌ها مشورت کن! اما هنگامی که تصمیم گرفتی، (قاطع باش!) و بر خدا توکل کن! زیرا خداوند متوکلان را دوست دارد.
عفو و گذشت	۷:۱۹۹	با آن‌ها مدارا کن و عذرشان را بپذیر و به نیکی‌ها دعوت نما و از جاهلان روی بگردان (و با آن‌ها ستیزه مکن).
احسان	۵۵:۶۰	مگر پاداش احسان جز احسان است.
انتظار صدور اعمال خیر از انسان	۵۱:۵۶	من جن و انس را نیافریدم جز برای اینکه عبادتم کنند (و از این طریق تکامل یابند و به من نزدیک شوند).

ادامه جدول ۱-۳. مستندات ساختار دینداری براساس قرآن (کتاب مقدس اسلام)

عنوان	آیه: سوره	محتوای آیه
وفای به عهد	۲:۱۷۷	نیکی (تنها) این نیست (که هنگام نماز) صورت خود را به سوی مشرق و مغرب کنید (و تمام گفت‌وگوی شما از مسئله قبله و تغییر قبله باشد و همه وقت خود را مصروف آن سازید)، بلکه نیکی (و نیکوکار) کسانی هستند که به خدا و روز رستاخیز و فرشتگان و کتاب آسمانی و پیامبران ایمان آورده‌اند، و مال (خود) را با علاقه‌ای که به آن دارند، به خویشاوندان و یتیمان و مسکینان و واماندگان در راه و سائلان و بردگان انفاق می‌کنند، نماز را بر پا می‌دارند، و زکات را می‌پردازند و به عهد خود به هنگامی که عهد بستند وفا می‌کنند، در برابر محرومیت‌ها و بیماری‌ها، و در میدان جنگ استقامت به خرج می‌دهند، اینها کسانی هستند که راست می‌گویند (و گفتار و رفتار و اعتقادشان هماهنگ است و اینها هستند پرهیزکاران).
تعاون	۵:۲	ای کسانی که ایمان آورده‌اید، حرمت شعائر خدا و ماه حرام و قربانی بی‌نشان و قربانی‌های گردن‌بنددار و راهیان بیت‌الحرام را که فضل و خشنودی پروردگار خود را می‌طلبند، نگه دارید و چون از احرام بیرون آمدید [می‌توانید] شکار کنید و البته نباید کینه‌توزی گروهی که شما را از مسجدالحرام باز داشتند، شما را به تعدی وادارد و در نیکوکاری و پرهیزکاری با یکدیگر همکاری کنید و در گناه و تعدی دستیار هم نشوید و از خدا پروا کنید که خدا سخت کیفر است.
یاری مظلوم	۴:۷۵	چرا در راه خدا و در راه مردان و زنان و کودکانی که (به دست ستمگران) تضعیف شده‌اند، پیکار نمی‌کنید؟ همان افراد (ستم‌دیده‌ای) که می‌گویند خدایا ما را از این شهر (مکه) که اهلش ستمگرند بیرون ببر و برای ما از طرف خود سرپرست قرار بده. و از برای ما از طرف خود یار و یآوری تعیین فرما.
اصلاح بین افراد	۴۹:۱۰	مؤمنان برادر یکدیگرند، بنابراین میان دو برادر خود صلح برقرار سازید، و تقوای الهی پیشه کنید تا مشمول رحمت او شوید.
ایثار	۳۳:۲۳	در میان مؤمنان مردانی هستند که بر سر عهده‌ای که با خدا بستند صادقانه ایستاده‌اند، بعضی پیمان خود را به آخر بردند (و در راه او شربت شهادت نوشیدند) و بعضی دیگر در انتظارند و هرگز تغییر و تبدیلی در عهد و پیمان خود نداده‌اند.

ادامه جدول ۱-۳. مستندات ساختار دینداری براساس قرآن (کتاب مقدس اسلام)

عنوان	آیه: سوره	محتوای آیه
ادای حق خویشاوند	۲:۱۷۷	نیکی (تنها) این نیست (که هنگام نماز) صورت خود را به‌سوی مشرق و مغرب کنید (و تمام گفت‌وگوی شما از مسئله قبله و تغییر قبله باشد و همه وقت خود را مصروف آن سازید)، بلکه نیکی (و نیکوکار) کسانی هستند که به خدا و روز رستاخیز و فرشتگان و کتاب آسمانی و پیامبران ایمان آورده‌اند، و مال (خود) را با علاقه‌ای که به آن دارند، به خویشاوندان و یتیمان و مسکینان و واماندگان در راه و سائلان و بردگان انفاق می‌کنند، نماز را بر پا می‌دارند، و زکات را می‌پردازند و به عهد خود به هنگامی که عهد بستند وفا می‌کنند، در برابر محرومیت‌ها و بیماری‌ها، و در میدان جنگ استقامت به خرج می‌دهند، اینها کسانی هستند که راست می‌گویند (و گفتار و رفتار و اعتقادشان هماهنگ است و اینها هستند پرهیزکاران).
صلح و دوستی	۸:۶۱	و اگر تمایل به صلح نشان دهند، تو نیز از در صلح درآ، و بر خدا تکیه کن که او شنوا و داناست.
کمک به نیازمندان	۱۷:۲۶	و حق نزدیکان را پرداز و (همچنین) مستمند و وامانده در راه را، و هرگز اسراف و تبذیر مکن.
اجتناب از گناه	۴۹:۱۲	ای کسانی که ایمان آورده‌اید! از بسیاری از گمان‌ها بپرهیزید، چرا که بعضی از گمان‌ها گناه است، و هرگز (در کار دیگران) تجسس نکنید، و هیچ‌یک از شما دیگری را غیبت نکنند، آیا کسی از شما دوست دارد که گوشت برادر مرده خود را بخورد؟ (به یقین) همه شما از این امر کراهت دارید، تقوای الهی پیشه کنید که خداوند توبه‌پذیر و مهربان است.
پاکدامنی	۲۴:۳۱	و به زنان باایمان بگو چشم‌های خود را (از نگاه هوس‌آلود) فرو گیرند، و دامان خویش را حفظ کنند، و زینت خود را جز آن مقدار که ظاهر است، آشکار نکنند، و (اطراف) روسری‌های خود را بر سینه خود افکنند (تا گردن و سینه با آن پوشانده شود) و زینت خود را آشکار نسازند، مگر برای شوهرانشان یا پدرانشان یا پدر شوهرانشان یا پسرانشان یا پسران همسرانشان یا برادرانشان یا پسران برادرانشان، یا پسران خواهرانشان، یا زنان هم‌کیششان یا بردگانشان (کنیزانشان) یا افراد سفیه که تمایلی به زن ندارند یا کودکانی که از امور جنسی مربوط به زنان آگاه نیستند، آن‌ها هنگام راه رفتن پاهای خود را به زمین نزنند تا زینت پنهانشان دانسته شود (و صدای خلخال که بر پا دارند به گوش رسد) و همگی به‌سوی خدا بازگردید ای مؤمنان تا رستگار شوید.

ادامه جدول ۱-۳. مستندات ساختار دینداری براساس قرآن (کتاب مقدس اسلام)

عنوان	آیه: سوره	محتوای آیه
توبه	۲:۲۲۲	خداوند توبه‌کنندگان، و پاکان را دوست دارد.
صبر	۲:۲۵۰	و هنگامی که در برابر جالوت و سپاهیان او قرار گرفتند گفتند: پروردگارا! پیمانۀ شکیبایی و استقامت را بر ما بریز! و قدم‌های ما را ثابت بدار! و ما را بر جمعیت کافران، پیروز بگردان!
شکرگزاری	۳۴:۱۳	آن‌ها هر چه سلیمان می‌خواست به رأیش درست می‌کردند، معبدها، تمثال‌ها، ظروف بزرگ غذا همانند حوض‌ها! و دیگ‌های ثابت (که از بزرگی قابل حمل و نقل نبود، و به آن‌ها گفتیم:) ای آل داود شکر (این همه نعمت را) بجا آورید، اما عده کمی از بندگان من شکرگزارند!
آراستگی و پاکیزگی	۷:۳۱ ۹:۱۰۸	ای فرزندان آدم! زینت خود را به هنگام رفتن به مسجد با خود بردارید. هرگز در آن قیام (و عبادت) مکن، آن مسجدی که از روز نخست بر پایه تقوا بنا شده شایسته‌تر است که در آن قیام (و عبادت) کنی، در آن مردانی هستند که دوست می‌دارند پاکیزه باشند و خداوند پاکیزگان را دوست دارد.
رفع نیازهای طبیعی به صورت متعادل	۷:۳۱ ۲۴:۳۳	بخورید و بیاشامید و اسراف نکنید که خداوند مسرفان را دوست نمی‌دارد. و آن‌ها که وسیله ازدواج ندارند باید عفت پیشه کنند تا خداوند آنان را به فضلش بی‌نیاز سازد.
راستگویی	۳۳:۳۵	مردان و زنان مسلمان و مردان و زنان باایمان و مردان و زنان عبادت‌پیشه و مردان و زنان راستگو و مردان و زنان شکیبا و مردان و زنان فروتن و مردان و زنان صدقه‌دهنده و مردان و زنان روزه‌دار و مردان و زنان پاکدامن و مردان و زنانی که خدا را فراوان یاد می‌کنند، خدا برای [همه] آنان آمرزشی و پاداشی بزرگ فراهم ساخته است.
استفاده صحیح از طبیعت	۷:۳۲	بگو چه کسی زینت‌های الهی را که برای بندگان خود آفریده و روزی‌های پاکیزه را حرام کرده است؟ بگو اینها در زندگی دنیا برای کسانی است که ایمان آورده‌اند (اگر چه دیگران نیز با آن‌ها مشارکت دارند ولی) در قیامت خالص (برای مؤمنان) خواهد بود این چنین آیات (خود) را برای کسانی که آگاهند شرح می‌دهیم.

ادامه جدول ۱-۳. مستندات ساختار دینداری براساس قرآن (کتاب مقدس اسلام)

عنوان	آیه: سوره	محتوای آیه
مهربانی با حیوانات	۲۰:۵۲ ۲۰:۵۳	(۵۲) گفت: آگاهی مربوط به آن‌ها نزد پروردگار من در کتابی ثبت است، پروردگار من هرگز گمراه نمی‌شود و فراموش نمی‌کند. (۵۳) همان خداوندی که زمین را برای شما محل آسایش قرار داد، و راههایی در آن ایجاد کرد و از آسمان آبی فرستاد که به‌وسیله آن انواع گوناگون گیاهان مختلف را (از خاک تیره) برآوردیم.
حفظ محیط زیست	۱۱:۶۱	و به‌سوی (قوم) ثمود برادرشان صالح را فرستادیم، گفت: ای قوم من! الله را پرستش کنید که معبودی جز او برای شما نیست، اوست که شما را از زمین آفرید و آبادی آن را به شما واگذار کرد، از او آموزش بطلبید، سپس به‌سوی از باز گردید که پروردگارم (به بندگان خود) نزدیک و اجابت‌کننده (تقاضاهای آن‌ها) است.
نماز	۲:۴۵	از صبر و نماز یاری جوید (و با استقامت و کنترل هوس‌های درونی و توجه به پروردگار نیرو بگیرید) و این کار جز برای خاشعان گران است.
روزه	۲:۱۸۳	ای افرادی که ایمان آورده‌اید، روزه بر شما نوشته شد، همان‌گونه که بر کسانی که قبل از شما بودند نوشته شده، تا پرهیزکار شوید.
دعا	۴۰:۶۰	پروردگار شما گفته است مرا بخوانید تا (دعای) شما را اجابت کنم، کسانی که از عبادت من تکبر می‌ورزند به‌زودی با ذلت وارد دوزخ می‌شوند.
اخلاص	۴:۱۴۶	مگر آن‌ها که توبه کنند و جبران و اصلاح نمایند و به (دامن لطف) خدا چنگ زنند و دین خود را برای خدا خالص کنند، آن‌ها با مؤمنان خواهند بود و خداوند به افراد باایمان پاداش عظیمی خواهد داد.
توجه به زمان و مکان مقدس	۹۷:۱	ما آن (قرآن) را در شب قدر نازل کردیم.
انجام دادن مناسک و مراسم آیینی	۶۲:۹	ای کسانی که ایمان آورده‌اید! هنگامی که برای نماز روز جمعه اذان گفته می‌شود، به‌سوی ذکر خدا بشتابید، و خرید و فروش را رها کنید که این برای شما بهتر است اگر می‌دانستید.

جدول ۲-۳. مستندات ساختار دینداری براساس مسیحیت (عهد جدید)

عنوان	مرجع	محتوای کلام
اعتقاد به خدا	مکاشفه: ۱:۱۸	نترس! من ابتدا و انتها هستم! من زنده بودم و مُردم و حال تا ابد زنده‌ام، و کلیدهای مرگ و عالم مردگان را در دست دارم.
اعتقاد به معاد	متی: ۱۲: ۳۶	این را نیز به شما بگویم که برای هر سخن بیهوده باید در روز داوری به خدا جواب دهید.
اعتقاد به نبوت	متی: ۱۰: ۴۰	هر پیامبری را به‌عنوان پیامبر قبول داشته باشد، خود نیز پاداش یک پیامبر را خواهد گرفت.
اعتقاد به عالم غیب	مکاشفه: ۷: ۱۱	در این هنگام، تمام فرشتگان گرداگرد تخت و رهبران و چهار موجود زنده ایستادند.
شناخت و پذیرش قوانین و احکام الهی	متی: ۷: ۲۴	هر که احکام مرا می‌شنود و آن‌ها را به‌جا می‌آورد، شخصی داناست، او مانند آن مرد عاقلی است که خانه‌اش را به صخره‌ای محکم ساخت.
خشنودی خداوند از اعمال نیک انسان	متی: ۵: ۱۷	خوشا به حال زحمتکشان برای عدالت، زیرا ملکوت آسمان از ایشان است.
علاقه و محبت خدا	متی: ۲۲: ۳۷	خداوند را که خدای توست با تمام قلب و جان و عقل خود دوست داشته باش.
حسن ظن به خدا	دوم قرنتیان: ۷: ۷	همواره حقیقت را گفته‌ایم، خدا در هر امری ما را یاری کرده است.
توکل	عبرانیان: ۲: ۱۳	«من با برادران خود، بر خدا توکل خواهم کرد».
راضی به قضای الهی	دوم قرنتیان: ۷: ۸	چه به ما احترام کنند و چه بی‌احترامی، چه از ما تعریف کنند و چه انتقاد، همواره نسبت به خداوند وفادار می‌مانیم.
علاقه و محبت به هم‌کیشان	اول یوحنا: ۷: ۴	عزیزان من، بیایید یکدیگر را محبت کنیم، زیرا جهت از خداست و هر که محبت می‌نماید، فرزند خداست و خدا را واقعاً می‌شناسد.
احساس تجربه دینی	متی: ۱۷: ۱ و ۳	شش روز بعد، عیسی، پطرس و یعقوب و برادر او یوحنا را برداشت و بر فراز تپه‌ای برد، ناگاه موسی و الیاس نبی ظاهر شدند و با عیسی به گفت‌وگو پرداختند.

ادامهٔ جدول ۲-۳. مستندات ساختار دینداری براساس مسیحیت (عهد جدید)

عنوان	مرجع	محتوای کلام
بیزاری خداوند از اعمال بد انسان	تیطوس: ۲: ۱۲	با پذیرفتن این هدیهٔ الهی (نجات واقعی) متوجه می‌شویم که خواست خدا از ما این است که از زندگی بی‌بندوبار و خوشگذرانی‌های گناه‌آلود دست بکشیم.
بیزاری از شر	اول یوحنا: ۳: ۴	هر که گناه می‌کند، احکام خدا را می‌شکند، زیرا گناه چیزی نیست جز شکستن احکام خدا و رفتار کردن برخلاف او.
عدم گرایش به ظلم	اعمال رسولان: ۷: ۲۲	پولس، چرا این قدر مرا آزار می‌دهی.
بیزاری از خیانت	متی: ۲۶: ۲۳ و ۲۴	«آن که دستش را اول با دست من سوی بشقاب دراز کرد، همان کسی است که به من خیانت می‌کند، البته من باید مطابق پیشگویی‌ها وصلت کنم. اما وای به حال کسی که مرا به مرگ تسلیم کند، بهتر بود که اصلاً این شخص به دنیا نمی‌آمد.»
بیزاری از دروغگویی	دوم قرنتیان: ۷: ۸	مردم ما را دروغگو می‌پندارند، حال آنکه جز حقیقت سخنی نمی‌گوییم.
رعایت کرامت انسانی	اول یوحنا: ۴: ۲۱	این حکم خداست که هر که او را دوست می‌دارد، باید هم‌نوع خود را نیز دوست داشته باشد.
خوش‌اخلاقی و نیکوسازی رفتار	متی: ۵: ۴۳ و ۴۴	شنیده‌اید که می‌گویند با دوستان خود دوست باش و با دشمنان دشمن؟ اما من می‌گویم که دشمنان خود را دوست بدارید.
عفو و گذشت	متی: ۵: ۷	خوشا به حال آنان که مهربان و باگذشتند، زیرا از دیگران گذشت خواهند دید.
وفای به عهد	لوتا: ۲۴: ۴۹	اینکه من روح‌القدس را که پدرم به شما وعده داده است، بر شما خواهم فرستاد.
انتظار صدور اعمال خیر از انسان	متی: ۹: ۱۳	من از شما هدیه و قربانی نمی‌خواهم، بلکه دلسوزی و ترحم می‌خواهم.
احسان	متی: ۶: ۳	وقتی به کسی صدقه می‌دهی، نگذار حتی دست چپت از کاری که دست راست می‌کند، آگاه شود، تا نیکویی تو در نهان باشد.

ادامهٔ جدول ۲-۳. مستندات ساختار دینداری براساس مسیحیت (عهد جدید)

عنوان	مرجع	محتوای کلام
تعاون	اول یوحنا: ۳: ۱۷	ای فرزندان من، محبت ما نباید فقط زبانی باشد، بلکه در عمل نیز باید آن را نشان دهیم.
یاری مظلوم	اعمال رسولان: ۲۴: ۷	در این بازدید یک مصری را دید که به یک اسرائیلی ظلم می‌کرد. پس موسی آن مصری را کشت.
اصلاح بین افراد	متی: ۵: ۲۵	هرگاه کسی از تو شکایت کند و تو را به دادگاه ببرد، کوشش کن پیش از آنکه به دادگاه برسید و قاضی تو را به زندان بیندازد، با شاکی صلح کنی.
ایثار	اول یوحنا: ۳: ۱۶	ما محبت واقعی را از مسیح آموخته‌ایم، زیرا او جان خود را در راه ما فدا کرد تا ما نیز حاضر باشیم جان خود را در راه هموعان خود فدا کنیم.
ادای حقوق خویشاوند	اول تیموتائوس: ۵: ۸	اما اگر کسی به احتیاجات خویشان و به‌ویژه اعضای خانوادهٔ خود بی‌توجه باشد، اجازه ندارد خود را مسیحی بخواند، چنین شخص از کافر هم پست‌تر است.
صلح و دوستی	متی: ۵: ۹	خوشا به حال آنان که برای برقراری صلح در میان مردم کوشش می‌کنند، زیرا ایشان از برکات ملکوت آسمان بهره‌مند خواهند شد.
کمک به نیازمندان	متی: ۶: ۲	هرگاه به فقیری کمک می‌کنی، در هر محفلی دربارهٔ کار نیک خود داد سخن سر نده.
اجتناب از گناه	مرقس: ۹: ۴۳ و ۴۴	اگر از دستت خطایی سر می‌زند، آن را ببر، چون بهتر است یک دست داشته باشی و تا ابد زنده بمانی تا اینکه دو دست و در آتش بی‌امان جهنم بیفتی.
پاکدامنی	مرقس: ۹: ۴۹	هرکس باید برای خدا همچون قربانی باشد که با آتش رنج‌ها و زحمات پاک می‌شود، همان‌طور که یک قربانی با نمک پاک می‌شود.
توبه	رومیان: ۲: ۵	اگر دل خودت را سخت کنی و توجه نکنی، برای خود مجازات وحشتناکی فراهم می‌آوری.
صبر	اول تسالونیکیان: ۱۴: ۵	نسبت به همه صبر و تحمل پیشه کنید.
شکرگزاری	دوم قرنتیان: ۱: ۳ و ۴	چقدر باید خدا را شکر کنیم، خدایی که پدر خداوند عیسی مسیح است، خدایی که سرچشمهٔ لطف و مهربانی است.

ادامهٔ جدول ۲-۳. مستندات ساختار دینداری براساس مسیحیت (عهد جدید)

عنوان	مرجع	محتوای کلام
آراستگی و پاکیزگی	متی: ۶: ۱۷ و ۱۸	تو وقتی روزه می‌گیری، سر و صورت خود را تمیز و مرتب کن، تا کسی متوجه نشود روزه گرفته‌ای.
رفع نیازهای طبیعی به صورت متعادل		
راستگویی	افسیسیان: ۴: ۲۵	دیگر به هم دروغ نگویند، بلکه گفتارتان همیشه راست باشد، زیرا ما اعضای یکدیگریم و اگر به یکدیگر دروغ بگوییم، در واقع به خودمان لطمه می‌زنیم.
استفادهٔ صحیح از طبیعت		
مهربانی با حیوانات		
حفظ محیط زیست		
نماز	متی: ۶: ۵	هرگاه دعا می‌کنی، مانند ریاکاران نباش که دوست دارند در عبادتگاه‌ها یا در گوشه و کنار خیابانها نماز بخوانند تا مردم ایشان را ببینند.
روزه	متی: ۶: ۱۷ و ۱۸	وقتی روزه می‌گیری، مانند ریاکاران خود را افسرده و ناتوان نشان ندهید. ایشان با این کارها می‌خواهند به مردم بفهمانند که روزه گرفته‌اند.
دعا	متی: ۶: ۶	اما تو هرگاه دعا می‌کنی، در تنهایی و خلوت دل، پدر آسمانی را عبادت نما.
اخلاص	متی: ۶: ۱۷ و ۱۸	وقتی روزه می‌گیری مانند ریاکاران خود را افسرده و ناتوان نشان ندهید. ایشان با این کار می‌خواهند به مردم بفهمانند که روزه گرفته‌اند.
توجه به زمان و مکان مقدس	اعمال رسولان: ۲۰: ۷	یکشنبه برای مراسم شام مقدس دور هم جمع شدیم و پولس برای ما موعظه می‌کرد.
انجام دادن مناسک و مراسم آیینی	متی: ۳: ۱۵	اما عیسی گفت: «مرا تعمیم بده، زیرا این چنین، حکم خدا را به‌جا می‌آوریم.»

جدول ۳-۳. مستندات ساختار دینداری براساس یهودیت (عهد عتیق)

عنوان	مرجع	محتوای کلام
اعتقاد به خدا	سفر تشنیه، باب ۴، آیه ۶.	بشنو ای اسرائیل، خداوند خدای ما، خدای یکتاست.
اعتقاد به روز رستاخیز	کتاب اول سموئیل، باب ۶، آیه ۲	خداوند می میراند و زنده می گرداند، به قبر فرو می آورد و از آن بالا می کشد.
اعتقاد به معاد	دانیال، باب ۲، آیه ۱۲	بسیاری از آنانی که در خاک زمین خفته اند، بیدار خواهند شد. اما اینان برای زیستن زندگی جاودانی، و آنان برای تحمل رسوایی ها و ننگ ابدی.
نبوت	سفر تشنیه، باب ۵، آیه ۵.	من به عنوان واسطه ای بین شما و خداوند ایستادم؛ زیرا شما از آن آتش می ترسیدید و بالای کوه پیش او نرفتید. او با من سخن گفت و من قوانینش را به شما سپردم.
شناخت پذیرش احکام و قوانین الهی	سفر لاویان، باب ۵، آیه ۱۸.	شما فرایض و احکام مرا نگاه دارید، که هر آدمی که آنها را به جا آورد، به واسطه آنها زیست خواهد کرد.
خشنودی خدا از اعمال نیک انسان	مزامیر، باب ۱۴۵، آیه ۲۰	خداوند همه محبان خود را نگاه می دارد و همه شریران را هلاک خواهد ساخت.
علاقه و محبت به خدا	سفر تنبه، باب ۵، آیه ۶	خداوند خدای خودت را با تمام قلبت، با تمام جانت، و با همه توانایی ات دوست بدار.
حسن ظن به خدا	میکاه نبی، باب ۷، آیه های ۱۹ و ۱۸	خداوندا، خدایی مثل تو نیست که گناه را ببخشد، تو گناهان بازماندگان قوم خود را می آمرزی و تا ابد خشمگین می مانی، چون دوست داری رحم کنی، بلی، بار دیگر بر ما ترحم خواهی فرمود. گناهان ما را زیر پای خود لگدمال خواهی کرد و آنها را به اعماق دریا خواهی افکند.
توکل	امثال، باب ۳۰، آیه ۵	تمامی کلمات خدا مصفاست، او به جهت متوکلان خود سپر است.

ادامه جدول ۳-۳. مستندات ساختار دینداری براساس یهودیت (عهد عتیق)

عنوان	مرجع	محتوای کلام
راضی به قضای الهی		
علاقه و محبت به هم‌کیشان		
احساس تجربه دینی		
بیزاری خداوند از اعمال بد انسان	سفر لاویان، باب ۱۹، آیه ۱۱	دزدی مکنید، و مکر ننمایید، و با یکدیگر دروغ مگویید و به نام من قسم دروغ نخورید، که نام خدای خود را بی‌حرمت نموده باشی، من پهوه هستم.
بیزاری از شر	سفر خروج، باب ۲۰، آیه ۱۳.	قتل مکن.
عدم گرایش به ظلم	سفر لاویان، باب ۱۹، آیه ۱۳	مال همسایه خود را غصب منما و ستم مکن، و مزد مزدور تا صبح نزد تو نماند.
بیزاری از خیانت	امثال، باب ۲۵، آیه ۱۹	اعتماد بر خیانتکار در روز تنگی، مثل دندان کرمزده و پای مرتعش است.
دروغگویی	امثال، باب ۲۵، آیه ۱۸	کسی که درباره همسایه خود شهادت دروغ دهد، مثل تبرزین و شمشیر و تیر تیز است.
رعایت کرامت انسانی	سفر لاویان، باب ۹، آیه ۳۴	غریبی که در میان شما مأوا گزیده، مثل متوطن از شما باشد و او را مثل خود محبت نما، زیرا شما در زمین مصر غریب بودید.
خوش اخلاقی و نیکوسازی رفتار	سفر لاویان، باب ۱۹، آیه ۱۸	همنوعت را مانند خود دوست بدار.
عفو و گذشت	سفر لاویان، باب ۳۶، آیه ۲۵.	انتقام مگیر و کینه مورز.

ادامه جدول ۳-۳. مستندات ساختار دینداری براساس یهودیت (عهد عتیق)

عنوان	مرجع	محتوای کلام
وفای به عهد	سفر خروج، باب ۱۹، آیه‌های ۶ و ۵	و اکنون اگر آواز مرا فی العقیقه بشنوید، و عهد مرا نگاه دارید، همانا خزانه من از جمیع قوم‌ها خواهید بود، زیرا که تمامی جهان، از آن من است. و شما برای من مملکت کهنه و امت مقدس خواهید بود.
انتظار صدور اعمال خیر از انسان		
احسان	سفر خروج، باب ۶، آیه ۳۴	خداوند کثیر احسان است.
تعاون		
یاری مظلوم	امثال، باب ۲۲، آیه ۲۲	فقیر را از آن جهت که ذلیل است تاراج منما، و مسکین را در دربار ستم مرسان.
اصلاح بین افراد		
ایثار		
ادای حقوق خویشان		
صلح دوستی	اشعیا، باب ۵، آیه ۳۱.	خداوند، تو صلح و سلامتی را برای ما تعیین خواهی کرد.
کمک به نیازمندان	اشعیا، باب ۵۸، آیه‌های ۸-۷	مگر این سنت که نان خود را به گرسنگان تقسیم نمایی و فقیران رانده شده را به خانه خود بیاوری آنگاه نور تو مثل فجر طالع خواهد شد و صحت تو به زودی خواهد روید.
اجتناب از گناه	مزمور ۱، آیه ۱	خوشا به حال کسی که به مشورت شر بدان نرود و به راه گناهکاران نایستد، و در مجلس استهزاکنندگان ننشیند.
پاکدامنی		
توبه	مراثی ارمیا، باب ۴۰، آیه ۳.	بیایید تا راه‌های زندگی خود را بررسی کنیم و در آن تحقیق نماییم و به سوی خداوند باز گردیم.
صبر		
شکرگزاری	مزامیر، باب ۲، آیه ۱۰۶	کیست که بتواند تمام کارهای بزرگی را که خداوند انجام داده است، بیان کند.

ادامه جدول ۳-۳. مستندات ساختار دینداری براساس یهودیت (عهد عتیق)

عنوان	مرجع	محتوای کلام
آراستگی و پاکیزگی	امثال، باب ۲۱، آیه ۸	طریق مردی که زیر بار گناه باشد بسیار کج است، اما اعمال مرد طاهر مستقیم است.
رفع نیازهای طبیعی به صورت متعادل		
راستگویی	امثال، باب ۲۱، آیه ۲۳ - باب ۲۳، آیه ۱۶	هر که دهان و زبان خویش را نگه دارد جان خود را از تنگی‌ها محافظت می‌کند.
استفاده صحیح از طبیعت		
مهربانی با حیوانات	سفر تثبیه باب ۲۲، آیه ۱۰	گاو و الاغ را با هم جفت کرده، شیار منما.
حفظ محیط زیست		
نماز		
روزه	سفر لاویان، باب ۲۷، آیه ۲۳	در دهم ماه تیشری تمام قوم باید برای عبادت جمع شوند و روزه بگیرند.
دعا	مزامیر ۱۳۴، آیه ۳	دست‌های خود را به قدس برافرازید، و خداوند را متبارک خوانید.
اخلاص	امثال، باب ۲۲ آیه ۱۱	هر که طهارت دل را دوست دارد و لب‌های ظریف دارد پادشاه دوست اوست.
توجه به زمان و مکان مقدس	سفر تثبیه، باب ۱۲، آیه ۱۴ و ۱۵	باحذر باش که در هر جایی که می‌بینی قربانی‌های یوختنی خود را نگذرانی، بلکه در مکانی که خداوند در یکی از اسباط تو برگزیند در آنجا قربانی‌های سوختنی خود را بگذرانی، و در آنجا هر چه من به تو امر فرمایم، به عمل آوری.
انجام دادن مناسک و مراسم آیینی	سفر اعداد، باب ۲۹، آیه‌های ۸-۷	و در روز دهم این ماه هفتم، محفل مقدس برای شما باشد. جانهای خود را ذلیل سازید و هیچ کار مکنید. و قربانی سوختن مطهر خوشبو برای خداوند بگذرانید.

جدول ۳-۴. مستندات تطبیقی ساختار دینداری براساس کتاب‌های مقدس اسلام، مسیحیت و یهودیت

عنوان	اسلام (آیه - سوره)	مسیحیت (باب-آیه)	یهودیت (باب-آیه)
اعتقاد به خدا	۱۱۲:۱	مکاشفه: ۱:۱۸	سفر تشنیه، باب ۴، آیه ۶
اعتقاد به معاد	۱:۴	متی: ۱۲: ۳۶	کتاب اول سموئیل، باب ۶ آیه ۲
اعتقاد به نبوت	۴۸:۲۹	متی: ۱۰: ۴۰	دانیال، باب ۲، آیه ۱۲
اعتقاد به عالم غیب	۲:۳	مکاشفه: ۷: ۱۱	سفر تشنیه، باب ۵، آیه ۵
شناخت و پذیرش قوانین و احکام الهی	۲:۲۸۵	متی: ۷: ۲۴	سفر لاویان، باب ۵، آیه ۱۸
خشنودی خداوند از اعمال نیک انسان	۲:۱۹۵	متی: ۵: ۱۷	مزامیر، باب ۱۴۵، آیه ۲۰
علاقه و محبت خدا	۲:۱۶۵	متی: ۲۲: ۳۷	سفر تنبه، باب ۵، آیه ۶
حسن ظن به خدا	۹:۱۱۸	دوم قرنتیان: ۷: ۷	میکاه نبی، باب ۷، آیه‌های ۱۸ و ۱۹
توکل	۳:۱۶۰	عبرانیان: ۲: ۱۳	امثال، باب ۳۰، آیه ۵
راضی به قضای الهی	۵۷:۲۲	دوم قرنتیان: ۷: ۸	
علاقه و محبت به هم‌کیشان و	۴۹:۱۰	اول یوحنا: ۷: ۴	
احساس تجربه دینی	۳۹:۹	متی: ۱۷: ۱ و ۳	
بیزاری خداوند از اعمال بد انسان	۲:۲۷۶	تیطوس: ۲: ۱۲	سفر لاویان، باب ۱۹، آیه ۱۱
بیزاری از شر	۹۹:۸	اول یوحنا: ۳: ۴	سفر خروج، باب ۲۰، آیه ۱۳
عدم گرایش به ظلم	۲۵:۲۷	اعمال رسولان: ۷: ۲۲	سفر لاویان، باب ۱۹، آیه ۱۳
بیزاری از خیانت	۸:۵۸	متی: ۲۶: ۲۳ و ۲۴	امثال، باب ۲۵، آیه ۱۹

ادامهٔ جدول ۴-۳. مستندات تطبیقی ساختار دینداری براساس کتاب‌های مقدس اسلام، مسیحیت و یهودیت

عنوان	اسلام (آیه-سوره)	مسیحیت (باب-آیه)	یهودیت (باب-آیه)
بیزاری از دروغگویی	۲:۱۰	دوم قرنتیان: ۷: ۸	امثال، باب ۲۵، آیه ۱۸
رعایت کرامت انسانی	۲:۲۶۳	اول یوحنا: ۴: ۲۱	سفر لاویان، باب ۹، آیه ۳۴
خوش‌اخلاقی و نیکوسازی رفتار	۳:۱۵۹	متی: ۵: ۴۳ و ۴۴	
عفو و گذشت	۷:۱۹۹	متی: ۵: ۷	
وفای به عهد	۲:۱۷۷	لوتا: ۲۴: ۴۹	سفر خروج، باب ۱۹، آیه‌های ۶ و ۵
انتظار صدور اعمال خیر از انسان	۵۱:۵۶	متی: ۹: ۱۳	
احسان	۵۵:۶۰	متی: ۳: ۳	سفر خروج، باب ۶، آیه ۳۴
تعاون	۵:۲	اول یوحنا: ۳: ۱۷	
یاری مظلوم	۴:۷۵	اعمال رسولان: ۷: ۲۴	امثال، باب ۲۲، آیه ۲۲
اصلاح بین افراد	۴۹:۱۰	متی: ۵: ۲۵	
اینثار	۳۳:۲۳	اول یوحنا: ۳: ۱۶	
ادای حقوق خویشاوند	۲:۱۷۷	اول تیموتائوس: ۵: ۸	
صلح و دوستی	۸:۶۱	متی: ۵: ۹	اشعیا، باب ۵، آیه ۳۱
کمک به نیازمندان	۱۷:۲۶	متی: ۲: ۲	اشعیا، باب ۵۸، آیه‌های ۸-۷
اجتناب از گناه	۴۹:۱۲	مرقس: ۹: ۴۳ و ۴۴	مزمور ۱، آیه ۱
پاکدامنی	۲۴:۳۱	مرقس: ۹: ۴۹	

ادامهٔ جدول ۴-۳. مستندات تطبیقی ساختار دینداری براساس کتاب‌های مقدس اسلام، مسیحیت و یهودیت

عنوان	اسلام (آیه-سوره)	مسیحیت (باب-آیه)	یهودیت (باب-آیه)
توبه	۲:۲۲۲	رومیان: ۲:۵	مراثی ارمیا، باب ۴۰، آیه ۳
صبر	۲:۲۵۰	اول تسالونیکیان: ۵:۱۴	
شکرگزاری	۳۴:۱۳	دوم قرنتیان: ۱:۳ و ۴	مزامیر، باب ۲، آیه ۱۰۶
آراستگی و پاکیزگی	۷:۳۱ ۹:۱۰۸	متی: ۶:۱۷ و ۱۸	امثال، باب ۲۱، آیه ۸
رفع نیازهای طبیعی به صورت متعادل	۷:۳۱ ۲۴:۳۳		
راستگویی	۳۳:۳۵	افسیسیان: ۴:۲۵	امثال، باب ۲۱، آیه ۲۳؛ باب ۲۳، آیه ۱۶
استفادهٔ صحیح از طبیعت	۷:۳۲		
مهربانی با حیوانات	۲۵:۵۲-۵۳		سفر تثنیه باب ۲۲، آیه ۱۰
حفظ محیط زیست	۱۱:۶۱		
نماز	۲:۴۵	متی: ۶:۵	
روزه	۲:۱۸۳	متی: ۶:۱۷ و ۱۸	سفر لاویان، باب ۲۷، آیه ۲۳
دعا	۴۰:۶۰	متی: ۶:۶	مزامیر ۱۳۴، آیه ۳
اخلاص	۴:۱۴۶	متی: ۶:۱۷ و ۱۸	امثال، باب ۲۲، آیه ۱۱
توجه به زمان و مکان مقدس	۹۷:۱	اعمال رسولان: ۲۰:۷	
انجام دادن مناسک و مراسم آیینی	۶۲:۹	متی: ۳:۱۵	سفر اعداد، باب ۲۹، آیه‌های ۸-۷

۲- مرحله تهیه مقیاس پیش‌مقدماتی

این مرحله از پژوهش با هدف تهیه نسخه اولیه ابزار و بررسی ویژگی‌های روانسنجی اولیه آیت‌های طراحی شده صورت گرفت. اقدامات انجام‌گرفته در این مرحله را می‌توان به صورت دو زیرمرحله تهیه خزانه آیت‌ها^۱ و مطالعه تجربی^۲ ویژگی‌های روانسنجی آیت‌ها و مقیاس در نظر گرفت.

تهیه خزانه آیت‌ها: در پژوهش حاضر مدل مفهومی انتخاب‌شده برای ساخت مقیاس، مدل سه‌بعدی خدایاری فرد و همکاران (۱۳۸۸) (نمودار ۱-۳) شامل سه بعد باور دینی، عواطف دینی و التزام و عمل به وظایف دینی است. این مدل براساس الگوی دینداری متشکل از سه بعد باور دینی، عواطف دینی و رفتار دینی است که به شرح زیر تعریف می‌شوند. تعاریف در نظر گرفته‌شده برای هر یک از این ابعاد به شرح زیر است:

الف) باور دینی: باور به معنای پذیرش، اقرار و تصدیق قلبی نسبت به اصول و شرایع دین و شامل زیرمؤلفه‌های شناخت و باور به پروردگار، معاد، انبیا و عالم غیب؛ و شناخت و پذیرش احکام و قوانین الهی است.

ب) عواطف دینی: شامل مؤلفه مثبت که دربرگیرنده احساسات و عواطف مثبت نسبت به پروردگار یکتا، انبیا و اولیا، مؤمنان و تمامی دینداران، علاقه به همکیشان و احترام به پیروان سایر ادیان، و احساس تجربه دینی است. عاطفه منفی نیز شامل بیزارگی از دشمنان خدا، دشمنان اولیای الهی و دشمنان بشریت و بیزارگی از رذایل (مانند بیزارگی از شر، ظلم، خیانت و دروغ‌گویی) است.

ج) رفتار دینی: شامل سه مؤلفه اخلاق با زیرمجموعه اخلاق فردی (مانند پاکدامنی، صبر، شکرگزاری و اجتناب از گناه)، اخلاق اجتماعی (مانند خوش‌اخلاقی، وفای به عهد، ادای حقوق خویشان، صلح و دوستی و کمک به نیازمندان) و اخلاق در تعامل با طبیعت در نظر گرفته شده است. مؤلفه دیگر رفتار دینی، عبادات فردی (مانند نماز، روزه، دعا) و جمعی (مانند انجام مناسک و مراسم آیینی، حضور در مکان مقدس و اهتمام به زمان مقدس به صورت جمعی) است.

از دلایل انتخاب این مدل می‌توان به وجود پشتوانه نظری مناسب این ابزار در جمعیت دانشجویی و غیردانشجویی ایران اشاره کرد (خدایاری فرد و همکاران، ۱۳۸۵ و ۱۳۸۸). از سوی دیگر، مدل مذکور

1 . pool item
2 . empirical

به واسطه ساخته شدن مقیاس‌هایی برای انجام دادن مطالعات تجربی پشتوانه پژوهشی و تجربی مناسبی نیز در ایران دارد.

۳- مطالعه تجربی پیش‌مقدماتی

این بخش از مطالعه با هدف بررسی ویژگی‌های روانسنجی آیت‌های نسخه پیش‌مقدماتی مقیاس دینداری بین‌الملل صورت گرفت. جامعه آماری این زیرمرحله دانشجویان دانشگاه‌های شهر تهران بود که به صورت در دسترس انتخاب شدند. اولین گام برای این منظور بررسی روایی محتوایی این ابزار بود. بررسی نظری و مفهومی متخصصان ادیان سه‌گانه، روانشناسان و سنجش و اندازه‌گیری بیانگر وجود برخی مشکلات در نسخه یکم مقیاس پیش‌مقدماتی بود.

رفع اشکالات و انجام دادن اصلاحات لازم در نسخه یکم مقیاس پیش‌مقدماتی به کاهش تعداد آیت‌های این نسخه (۶۵ آیت) شد و شکل گرفتن نسخه دوم مقیاس پیش‌مقدماتی منجر شد. بررسی این نسخه توسط متخصصان علوم دینی، روانشناختی و سنجش و اندازه‌گیری مبین وجود روایی محتوایی در مقیاس بود. از این رو نسخه دوم مقیاس دینداری بین‌الملل با ۶۵ آیت برای مطالعه تجربی پیش‌مقدماتی آماده شد.

گام بعدی در راستای بررسی روایی صوری مقیاس از منظر شرکت‌کنندگان و گروه هدف پژوهش بود. برگزاری جلسه بحث گروهی با حضور ۳۰ نفر از دانشجویان پیرو سه دین به منظور بررسی میزان سلاست، شیوایی و مرتبط بودن آیت‌ها با سازه دینداری، حاکی از نیاز به انجام دادن اصلاحات جزئی در آیت‌ها بود. انجام دادن این اصلاحات به تولید نسخه سوم مقیاس پیش‌مقدماتی منجر شد.

گام سوم این زیرمرحله اجرای نسخه یکم مقیاس پیش‌مقدماتی در گروه ۹۷ نفری از دانشجویان پیرو سه دین بود. این گام با هدف بررسی ویژگی‌های روانسنجی (مانند ضریب دشواری، ضریب تمیز و ضرایب اعتبار همسانی درونی مقیاس) این نسخه از مقیاس پیش‌مقدماتی صورت گرفت. نتایج حاصل از تحلیل این داده‌ها به تدوین نسخه یکم مقیاس مقدماتی با ۶۰ آیت انجامید.

۴- مرحله تجربی مقدماتی یکم

این مرحله با هدف انجام تحلیل آیت^۱ در هر یک از گروه‌های سه‌گانه صورت گرفت. این مرحله از نظر شیوه گردآوری داده‌ها از نوع توصیفی- ابزارسازی و از نظر هدف جزو پژوهش‌های بنیادی^۲ است. جامعه آماری این مرحله از پژوهش دانشجویان کل کشور بود. انتخاب گروه نمونه به شیوه تصادفی در هر یک از گروه‌های دانشجویان پیروان ادیان سه‌گانه انجام گرفت. این گروه نمونه مشتمل بر ۸۳۰ نفر از دانشجویان پیرو سه دین (۳۰۰ مسلمان، ۳۰۰ یهودی و ۲۳۰ مسیحی) بود. شایان توضیح است برای این بخش از پژوهش پس از هماهنگی با انجمن‌های دانشجویی ادیان به یهودی و مسیحی مستقر در تهران، از ایشان خواسته شد تا افرادی را برای جمع‌آوری داده‌های مربوط به دین خود معرفی کنند. پس از اینکه هر یک از این انجمن‌ها، دو نفر را برای این امر به مجری پژوهش معرفی کردند، در مرحله بعد چهار نفر معرفی شده از طرف این ادیان و دو دانشجوی مسلمان، جلسات توجیهی برای گردآوری داده‌ها برگزار شد. جمع‌آوری داده‌ها در گروه دانشجویان مسلمان در دانشگاه‌های شهر تهران صورت گرفت. ولی این فرایند در جمعیت‌های دانشجویان کل کشور و با همکاری انجمن‌های دانشجویی این ادیان در کل کشور انجام گرفت.

تحلیل آیت^۱ انجام‌گرفته روی داده‌های حاصل از این گروه و توجه به شاخص‌های کجی^۳، کشیدگی^۴، ضریب دشواری^۵، ضریب تمیز^۶ آیت‌ها نشان داد برخی از آیت‌های موجود در مقیاس دارای مشکلات جدی، برخی جزئی و بعضی هم بدون مشکل بودند. از این‌رو، آیت‌های موجود به سه طبقه آیت‌های مناسب، اصلاح‌شدنی و نامناسب تقسیم‌بندی شد. در ادامه آیت‌های نامناسب از مقیاس حذف، آیت‌های اصلاح‌شدنی در فرایند اصلاح و آیت‌های مناسب به‌عنوان آیت‌های نهایی در مقیاس قرار داده شد.

گام دوم در این مرحله تشکیل گروه ویرایش آیت‌های اصلاح‌شدنی و نگارش آیت‌های جدید بود. این گروه متشکل از سه روانسنج و سه متخصص روانشناسی مسلط بر مباحث نظری علوم دینی بود. فرایند کاری این گروه بدین شکل بود که آیت‌های جدید توسط گروه روانسنجی طراحی و طی جلسات مشترک با گروه متخصصان علوم دینی برای

-
- 1 . item analysis
 - 2 . basic research
 - 3 . skewness
 - 4 . kurtosis
 - 5 . difficulty index
 - 6 . discriminant index

بررسی و اظهار نظر در مورد مطابقت آنها با مباحث نظری در اختیار این افراد قرار گرفت. نتیجه این فرایند تدوین نسخه مقدماتی دوم مقیاس با ۸۸ گویه بود.

۵- مرحله تجربی مقدماتی دوم (اجرای ملی)

این مرحله با هدف تحلیل آیتم و بررسی ساختار عاملی اکتشافی^۱ اولیه مقیاس صورت گرفت. این مرحله نیز از نظر شیوه گردآوری داده‌ها از نوع توصیفی-ابزارسازی و از نظر هدف جزو پژوهش‌های بنیادی است. جامعه آماری این مرحله از پژوهش دانشجویان کل کشور بود. انتخاب گروه نمونه به شیوه تصادفی از بین پیروان ادیان سه‌گانه انجام گرفت. گروه نمونه این مرحله دربرگیرنده ۱۲۰۰ نفر از دانشجویان پیرو سه دین (۴۰۰ مسلمان، ۴۰۰ یهودی و ۴۰۰ مسیحی) بود. جمع‌آوری داده‌های این بخش از پژوهش نیز دقیقاً به شیوه مرحله تجربی مقدماتی یکم و با همکاری انجمن‌های دانشجویی ادیان یهودی و مسیحی مستقر در تهران و توسط نمایندگان معرفی شده از سوی آنها انجام گرفت.

تحلیل داده‌ها

تحلیل‌های انجام گرفته روی داده‌ها به شرح زیر بود (مشروح نتایج حاصل در فصل چهارم ارائه شده است). این تحلیل‌ها در دو مرحله کلی الف) داده‌کاوی^۲ و ب) تحلیل تأییدی^۳ داده‌ها که هر یک از چندین زیرمرحله تشکیل یافته است، انجام گرفت.

الف) داده‌کاوی: این مرحله به‌عنوان اولین مرحله بررسی داده‌ها که هدف از آن در درجه اول حصول اطمینان از صحت و دقت داده‌های مهیا شده برای تحلیل و انجام مجموعه‌ای از تحلیل‌های مقدماتی روی آنهاست، از دو زیرمرحله تشکیل یافته است:

۱. **زیرمرحله آمایش^۴:** در این مرحله اطلاعات حاصل از نمونه مورد پژوهش وارد یارانه می‌شود و پس از

لحاظ صحت و دقت ورود داده‌ها، فایل داده‌ها بررسی و بازبینی می‌شود. در پژوهش حاضر مجموعه اقدامات انجام گرفته برای این مرحله عبارت بودند از:

- 1 . exploratory factor structure
- 2 . data mining
- 3 . confirmatory analysis
- 4 . data screening

۱.۱. مطابقت داده‌های ورودی با پرسشنامه: برای این منظور حدود ۵ درصد از پرسشنامه‌ها به‌طور

تصادفی انتخاب و با داده‌های موجود در فایل ورودی داده‌ها مقایسه شد. در این بخش مشکل خاصی مشاهده نشد.

۱.۲. مطابقت داده‌ها با شیوه‌های کدگذاری پرسشنامه‌ها: برای بررسی جامع داده‌ها و اطمینان از

صحت ورود کلی داده‌ها، با گرفتن فراوانی از پاسخ‌های ارائه‌شده برای هر یک از سؤال‌های پرسشنامه‌ها و مطابقت آن با شیوه نمره‌گذاری تک تک سؤال‌ها، به شناسایی کدهای اشتباه که به‌طور سهوی وارد فایل داده‌ها شده بودند، مبادرت شد.

۱.۳. کدگذاری مجدد کدهای اشتباه: در بررسی فراوانی مواردی از کدهای اشتباه شناسایی شد.

برخی از این اشتباهات عبارت بودند از: به‌جای کد ۱ از کد ۱۸ یا ۱۶ استفاده شده بود. برای جایگزینی کدهای اشتباه با کدهای درست در مواردی از دستورالعمل کدگذاری مجدد^۱ برنامه SPSS استفاده شد و در مواردی که اشتباه‌های نظامدار وجود داشت (برای مثال شیوه کدگذاری که باید از صفر شروع می‌شد، از یک شروع شده بود)، برای تسریع جایگزینی کدها فایل نحوی^۲ نگارش شد. در پایان این مرحله، برای اطمینان از اقدامات انجام‌گرفته در این مرحله، به واریسی مجدد کدها اقدام شد و در موارد لازم این فرایند تا اطمینان از نبود کدهای اشتباه تکرار شد.

۲. مرحله تحلیل اکتشافی داده‌ها^۳: در این مرحله که با استفاده از نمایش نموداری داده‌ها صورت

می‌گیرد، داده‌ها غربال می‌شود. در ضمن در این مرحله آماره‌های توصیفی (مانند میانگین، انحراف استاندارد، کجی و کشیدگی) بررسی و مفروضه‌های لازم هر تحلیل در مرحله بعد کنترل می‌شود. مجموع اقدامات انجام‌گرفته در پژوهش حاضر به‌ترتیب زیر بوده است:

۲.۱. تحلیل گمشده‌ها^۴: این تحلیل به‌منظور بررسی میزان داده‌های گمشده و بررسی وجود رابطه

نظام‌مند بین داده‌های گمشده با ویژگی‌های جمعیت‌شناختی اعضای گروه نمونه و مشخصات سؤال‌ها انجام

1 . recode
 2 . syntax file
 3 . data explanatory analysis
 4 . missing analysis

گرفت. از آنجا که نسبت داده‌های گمشده‌ها به‌طور متوسط کمتر از یک درصد در هر یک از سؤال‌ها بود و رابطه منظمی هم مشاهده نشد، این داده‌ها با شیوه درون‌یابی^۱ جایگزین شد.

۲.۲. بررسی صحت و دقت پاسخ‌های ارائه‌شده: به‌منظور بررسی اینکه آیا مقیاس توانسته است

انگیزه پاسخ‌دهی لازم را در اعضای گروه نمونه ایجاد کند؟ و آیا افراد برای پاسخ‌دهی به آیت‌ها، به کلیه نقاط پاسخ‌دهی توجه داشته‌اند یا نه؟ یا از الگوهای پاسخ‌دهی تصادفی استفاده کرده‌اند، از روش ترنسپوز^۲ استفاده شد. در این مرحله نمودار ستونی درصدی تمام نفرات گروه نمونه تک به تک مشاهده و موارد مشکوک حذف شد. برای حذف افراد از دو قاعده اصلی پیروی شد: (۱) گرایش شدید ارائه پاسخ در کرانه‌ها و درصد پاسخ کم در حد فاصل کرانه‌ها (برای مثال افرادی که دو گزینه اول و آخر آن‌ها ۸۰ درصد موارد را شامل می‌شد)؛ (۲) کجی شدید در پاسخ‌ها: بر این اساس حدود ۱۰۵ نفر از داده‌های مربوط به گروه نمونه حذف شدند. ویژگی‌های جمعیت‌شناختی این گروه نمونه نهایی که متشکل از دانشجویان دختر و پسر دانشگاه‌های کل کشور (با میانگین سنی ۲۱/۹۲ سال و انحراف استاندارد ۳/۲۶) بودند، به شرح جدول ۳-۵ است.

جدول ۳-۵. ویژگی‌های جمعیت‌شناختی دانشجویان گروه نمونه ایرانی

متغیر	طبقات متغیر	درصد فراوانی	متغیر	طبقات متغیر	درصد فراوانی
جنسیت	مذکر	۴۱/۳	دین	مسیحی	۲۸/۲
	مونث	۴۵/۳		یهودی	۲۹
	بدون پاسخ	۱۳/۴		مسلمان	۴۲/۸
مقطع تحصیلی	کارشناسی	۶۵/۹	تاهل	مجرد	۷۶/۱
	کارشناسی‌ارشد	۱۴/۷		متاهل	۸/۷
	دکتری	۲/۱		سایر	۰/۴
	بدون پاسخ	۱۷/۲		بدون پاسخ	۱۴/۷

جدول ۳-۵ نشان می‌دهد که تقریباً نیمی از گروه نمونه دختر (۴۱/۳ درصد) و نیمی دیگر پسر (۴۵/۳

درصد) بودند. البته ۱۳/۴ درصد هم به این پرسش پاسخ ندادند. ۲۸/۲ درصد این گروه دین خود را

مسیحی، ۲۹ درصد یهودی و ۴۲/۸ درصد نیز مسلمان ذکر کردند. مقطع تحصیلی ۶۵/۹ درصد

1 . interpolation

2 . transpose

دانشجویان کارشناسی، ۱۴/۷ درصد کارشناسی‌ارشد و ۲/۱ درصد نیز دکتری بوده است. ۱۷/۲ درصد نیز به سؤال مربوط به مقطع تحصیلی پاسخ ندادند. وضعیت تأهل ۷۶/۱ درصد مجرد، ۸/۷ درصد متأهل و ۰/۴ درصد سایر بوده است. ۱۴/۷ درصد نیز به این پرسش پاسخ ندادند.

۲.۳. تحلیل فراوانی پاسخ‌های ارائه‌شده به سؤال‌ها: این تحلیل برای بررسی این امر صورت گرفت که آیا کلیه نقاط طیف پاسخ‌دهی سؤال‌ها فراوانی مناسبی را به خود اختصاص داده است که به چولگی شدید یا اختصاص یافتن بخش اعظمی از پاسخ‌ها روی تعداد محدودی از گزینه‌ها منجر شده باشد. بررسی نمودار آیت‌ها مربوط به مقیاس نشان داد هیچ‌یک از سؤال‌ها چنین الگویی را نشان نمی‌دهند.

(ب) تحلیل تأییدی داده‌ها: پس از کسب اطمینان از دقت و صحت داده‌های جمع‌آوری‌شده برای پژوهش و بررسی‌ها و اقدامات لازم در این زمینه، در این مرحله بررسی‌های لازم در مورد ویژگی‌های روانسنجی داده‌ها انجام گرفت. اقدامات انجام‌گرفته در این مرحله به شرح زیر است:

۱. تشکیل گروه مدرج‌سازی^۲ و روایی‌یابی^۳: در این مرحله گروه نمونه به‌طور تصادفی به دو گروه تقسیم و یکی از این دو به تصادف، گروه مدرج‌سازی و دیگر گروه روایی‌یابی نامیده شد. هدف از این اقدام تشکیل دو گروه معادل برای بررسی نامتغیر بودن اندازه‌گیری^۴ و واریس روایی^۵ بود.

۲. تحلیل اکتشافی داده‌های مربوط به نمونه مدرج‌سازی: تحلیل عاملی اکتشافی^۶ روی ماتریس همبستگی پلی‌کوریک^۷ حاصل از داده‌های گروه نمونه و با استفاده از روش عامل‌یابی ممکن، چرخش‌های گوناگون و محدودیت‌های مختلف تعداد عوامل، نشان داد که عوامل استخراجی از روش محورها^۸ اصلی^۸ و چرخش ابلیمین مستقیم^۹ بیشترین همخوانی را با ساختار نظری مقیاس دینداری بین‌الملل دارد. شایان ذکر است نتایج حاصل از

-
- 1 . data confirmatory
 - 2 . calibration sample
 - 3 . validation sample
 - 4 . measurement invariance
 - 5 . cross- validation
 - 6 . explanatory factor analysis
 - 7 . polychoric
 - 8 . Principal Axial Factoring (PAF)
 - 9 . direct oblimin

این تحلیل با محدود کردن تعداد عوامل به دست آمده روی ۳ و حداقل مقدار بارگذاری هر آیتم روی عوامل ۰/۳۰ به دست آمد.

۳. تحلیل سؤال: هدف از این زیرمرحله بررسی ویژگی‌های روانسنجی مثل روایی و اعتبار آیتم بود. اقدامات انجام گرفته در این بخش به شرح زیر است:

۳.۱. اعتبار آیتها و مقیاس: برای بررسی اعتبار هر یک از خردهمقیاس‌ها، از روش آلفای کرونباخ استفاده شد. در ضمن شاخص‌های توصیفی مرکزی و پراکندگی هر آیتم و خردهمقیاس، ضریب آلفای کرونباخ خردهمقیاس (بدون حذف و با حذف هر یک از آیتها) و ضریب بازآزمایی، ضرایب همبستگی و همپراشی بین آیتها، ضرایب همبستگی هر آیتم با نمره کل مقیاس محاسبه شد. در این مورد نیز برای تسریع در فرایند اجرای تحلیل به نگارش فایل نحوی اقدام شد.

۳.۲. روایی آیتها: از آنجا که تدوین این ابزار از ابتدا بنیان نظری لازم را داشت و مراحل ترجمه آن زیر نظر متخصصان روانشناسی و روانسنجی انجام گرفت، می‌توان بر وجود روایی محتوایی آیتها و خردهمقیاس‌های آن صحنه گذاشت. ولی برای بررسی میزان تفاهم بین نتایج تحلیل عاملی اکتشافی و روایی محتوایی، بررسی مجددی روی آیتها و بارگذاری شده در هر یک از عاملها (خردهمقیاسها) انجام گرفت. نتایج نشان داد آیتها اختصاص یافته برای هر یک از خردهمقیاسها از طریق این دو روش در حدود ۸۰ درصد همپوشی وجود دارد. در موارد اختلاف نیز پس از بررسی محتوای آیتم در مورد اینکه این آیتم یکی از شاخص‌های سازه ارزیابی شده از طریق عامل اختصاص یافته برای آن است یا نه، تصمیم گرفته شد.

۳.۳. تحلیل عاملی تأییدی روی داده‌های گروه نمونه رواسازی: هدف از این زیرمرحله بررسی تناسب و تأیید یا عدم تأیید ساختار عاملی به دست آمده در زیرمرحله تحلیل اکتشافی با داده‌های گروه رواسازی بود. به عبارت دیگر، در این بخش ساختار عاملی به دست آمده از گروه مدرج سازی در گروه رواسازی به آزمون گذاشته شده و کم و کیف و تناسب آن بررسی شد.

۳.۴. روایی ملاکی^۱: پس از کسب اطمینان از اینکه ساختارهای نظری درون ابزار با داده‌های تجربی تناسب مناسبی دارد، به بررسی رابطه سازه دینداری به طور کل و خردهمقیاس‌های آن با ملاکها و ابزارهای

دیگر پرداخته شد. ابزارهای همراهی که برای بررسی انواع روانی در این مرحله به کار گرفته شدند، به شرح زیر است:

۳.۴.۱. **پرسشنامه سلامت عمومی^۱**: این پرسشنامه، ابزار خودگزارش‌دهی است که در موقعیت‌های بالینی با هدف تشخیص افرادی که دچار یک اختلال روانی‌اند، استفاده می‌شود (گلدبرگ^۲، ۱۹۷۲، به نقل از تقوی، ۱۳۸۰). در پژوهش حاضر از فرم ۲۸ سؤالی این پرسشنامه استفاده شد. این پرسشنامه دارای چهار خرده‌مقیاس شامل علائم جسمانی، اضطراب، ناکارآمدی اجتماعی و افسردگی است. تقوی (۱۳۸۰) اعتبار^۳ پرسشنامه سلامت عمومی را با سه روش بازآزمایی، دونیمه کردن و آلفای کرونباخ بررسی کرد که به ترتیب ضرایب پایایی ۰/۷۰، ۰/۹۳ و ۰/۹۰ را به دست داد. روایی^۴ سازه و همزمان این ابزار نیز مطلوب گزارش شده است (تقوی، ۱۳۸۰؛ هومن، ۱۳۷۶).

۳.۴.۲. **سیاهه شخصیتی آیزنک^۵**: این پرسشنامه دارای دو فرم A و B است که در این پژوهش از فرم متداول آن در ایران (فرم A) استفاده شد. این فرم از پرسشنامه دارای ۵۷ آیتم است و به گونه‌ای تهیه شده است که برای افراد کم‌سواد هم قابل فهم است (اخوت و دانشمند، ۱۳۵۷). این پرسشنامه که تکامل‌یافته پرسشنامه‌های مادسلی و شخصیتی آیزنک است، برای اندازه‌گیری میزان برون‌گرایی و درون‌گرایی استفاده می‌شود. پژوهش‌ها اعتبار بازآزمایی این پرسشنامه را بین ۰/۸۴ تا ۰/۹۴ و اعتبار دونیمه کردن آن را بین ۰/۷۴ تا ۰/۹۱ گزارش کرده‌اند (پایسلی^۶، ۲۰۰۳).

۴.۱.۳ **سیاهه وسواسی جبری - بازنگری شده^۷**: این سیاهه خودسنجی، هجده ماده دارد که علائم اختلال وسواس - جبری را می‌سنجد. نسخه بازنگری‌شده، شامل شش زیرمقیاس است که هر یک به‌طور مساوی دارای ۳ ماده است: شست‌وشو، وسواس فکری، انباشت، نظم، واریسی کردن و خنثی‌سازی. در این پرسشنامه از پاسخ‌دهنده‌ها خواسته شده است تا موافقت خود را با میزان ناراحتی‌هایی که هر یک از عبارتها برای آن‌ها در یک ماه گذشته ایجاد کرده در مقیاس ۵ درجه‌ای (۰ = هیچ وقت تا ۴ = بیش از حد) با انتخاب

- 1 . General Health Questionnaire (GHQ- 28)
- 2 . Goldberg
- 3 . reliability
- 4 . validity
- 5 . Eysenck Personality Inventory (EPI)
- 6 . Paisley
- 7 . Obsessive- Compulsive Inventory- Revised (OCI- R)

هر یک از گزینه‌ها اعلام کنند. نمره کل بین ۰ تا ۷۲ است. نسخه فارسی این ابزار در نمونه ۸۰ نفری از دانشجویان، همسانی درونی خرده‌مقیاس‌های آن را در دامنه ۰/۵۰ تا ۰/۷۲ نشان داد. علاوه بر این، ساختار شش‌عاملی موجود در نسخه اصلی نیز تأیید شد (محمدی، زمانی، فتی، ۱۳۸۶).

در مرحله تجربی دوم در کنار گردآوری و تحلیل داده‌ها برای گروه نمونه ایرانی، نسخه ۵۷ آیتمی مقیاس برای ارائه به همکاران بین‌المللی، به انگلیسی ترجمه شد. این مقیاس در اختیار حدود ۲۰ نفر از همکاران قرار گرفت تا از نظرهای ایشان در نهایی‌سازی آیتم‌ها برای نسخه بین‌المللی استفاده شود.

۶- مرحله تجربی نهایی (اجرای بین‌المللی)

این مرحله که با هدف بررسی ویژگی‌های روانسنجی مقیاس دینداری در سطح بین‌الملل صورت گرفت، از نظر شیوه گردآوری داده‌ها از نوع توصیفی- ابزارسازی و از نظر هدف جزو بنیادی است. جامعه آماری این مرحله از تحقیق دربرگیرنده دانشجویان دوره کارشناسی در کشورهای ۱- جمهوری اسلامی ایران، ۲- ترکیه و ۳- مالزی (از کشورهای مسلمان‌نشین)؛ ۴- آمریکا و ۵- کانادا (از قاره آمریکا)؛ ۶- استرالیا (از قاره اقیانوسیه)؛ و ۷- انگلستان، ۸- آلمان، ۹- فرانسه، ۱۰- اتریش و ۱۱- ایتالیا (از کشورهای قاره اروپا) است. آشکار است انجام یافتن پژوهش‌های بین‌المللی نیازمند هماهنگی بین کشورها و محققان حاضر در آنهاست، از این‌رو برای اجرای بهتر طرح با ایجاد ارتباط و جلب نظر برخی پژوهشگران کشورهای مذکور و یا سایر کشورها، این پژوهش انجام گرفت. در ضمن برای مهیا کردن شرایط یکسان، جلب مشارکت بیشتر و دستیابی سریع بدون واسطه به داده‌ها، به تنظیم فرمت الکترونیکی و قرار دادن آن‌ها روی شبکه جهانی اینترنت اقدام شد.

برای استفاده از امکانات شبکه جهانی و دسترسی به دانشجویان پس از هماهنگی با یکی از سایت‌های فعال در انجام مطالعات زمینه‌یابی بین‌المللی، پس از خرید فضای لازم در سایت، نسخه انگلیسی مقیاس در این فضا قرار گرفت. شایان ذکر است که این سایت به دلیل دسترسی به اغلب آدرس‌های الکترونیکی دانشجویان، این مقیاس را برای تکمیل به آدرس دانشجویان ارسال و از آن‌ها می‌خواست که به آن پاسخ دهند. در کنار این فعالیت، مجری طرح و همکاران با ایجاد ارتباط با همکاران غیرایرانی و ارسال نسخه انگلیسی مقیاس، از ایشان خواستند که مقیاس را در اختیار دانشجویان قرار دهند. جمع‌آوری داده‌های این مرحله از پژوهش در حدود سه ماه به طول انجامید. در این مدت ۱۲۱۲ نفر مقیاس ۵۷ آیتمی در سطح بین‌الملل را تکمیل کردند. بررسی ابزارهای تکمیل‌شده نشان داد که ۱۱۷۰ نفر از

پاسخ‌های این افراد برای تحلیل در این بخش از پژوهش مناسبند. فرایند تحلیل داده‌ها و بررسی ویژگی‌های روانسنجی نسخه انگلیسی مقیاس دینداری بین‌الملل (مرحله تجربی نهایی) همانند مرحله دوم صورت گرفت. گروه نمونه نهایی ۱۱۷۰ نفری که متشکل از دانشجویان دانشگاه‌های کشورهای جمهوری اسلامی ایران، ترکیه، مالزی، آمریکا، کانادا، استرالیا، انگلستان، آلمان، فرانسه، اتریش و ایتالیا (با میانگین سنی ۲۸/۴۱ سال و انحراف استاندارد ۶/۱۸) بودند، دارای ویژگی‌های جمعیت‌شناختی به شرح جدول ۳-۶ بودند.

جدول ۳-۶. ویژگی‌های جمعیت‌شناختی دانشجویان گروه نمونه بین‌المللی

متغیر	طبقات متغیر	درصد فراوانی	متغیر	طبقات متغیر	درصد فراوانی
جنسیت	مذکر	۵۳/۳	دین	مسیحی	۶/۱
	مؤنث	۴۶/۷		یهودی	۰/۳
				مسلمان	۹۰/۷
مقطع تحصیلی	کارشناسی	۸۱/۷	تأهل	مجرد	۶۲/۷
	کارشناسی‌ارشد	۱۶/۳		متأهل	۲۷/۸
	دکتری حرفه‌ای	۰/۳		متارکه‌کرده	۲/۴
	دکتری تخصصی	۱/۷		Common law	۷/۱

جدول ۳-۶ نشان می‌دهد که تقریباً نیمی از گروه نمونه، دختر (۴۶/۷ درصد) و نیمی دیگر، پسر (۵۳/۳ درصد) بودند. ۶/۱ درصد این گروه، دین خود را مسیحی، ۰/۳ درصد یهودی و ۹۰/۷ درصد نیز مسلمان ذکر کرده‌اند. مقطع تحصیلی ۸۱/۷ درصد این دانشجویان کارشناسی، ۱۶/۳ درصد کارشناسی‌ارشد، ۰/۳ درصد دکتری حرفه‌ای پزشکی و ۱/۷ درصد نیز دکتری تخصصی بوده است. وضعیت تأهل ۶۲/۷ درصد مجرد، ۲۷/۸ درصد متأهل، ۲/۴ درصد متارکه‌کرده (طلاق) و ۷/۱ درصد هم common law بوده است.

فصل چهارم

یافته‌های پژوهش

در این فصل ابتدا نتایج حاصل از مطالعه تجربی دوم و بعد از آن نتایج مطالعه تجربی نهایی ارائه شده است.

نتایج مرحله تجربی مقدماتی دوم (اجرای ملی)

همان‌طور که در فصل سوم ذکر شد، داده‌ها در دو سطح تحلیل شد: (۱) تحلیل‌های اکتشافی و (۲) تحلیل‌های تأییدی. نتایج حاصل از این تحلیل‌ها به ترتیب ارائه می‌شود.

۱. نتایج تحلیل اکتشافی داده‌ها: همان‌طور که در فصل سوم ذکر شد، در این مرحله که با استفاده از

نمایش نموداری داده‌ها صورت می‌گیرد، داده‌ها غربال می‌شود. در ضمن در این مرحله آماره‌های توصیفی (مانند میانگین، انحراف استاندارد، کجی و کشیدگی) بررسی و مفروضه‌های لازم هر تحلیل در مرحله بعدی کنترل می‌شود. مجموع اقدام‌های انجام‌گرفته در پژوهش حاضر به ترتیب زیر بوده است:

۱.۱. تحلیل گمشده‌ها: نتایج این بخش از تحلیل‌ها نشان داد که کمتر از یک درصد کل پاسخ‌های ارائه‌شده برای هر یک از آیتم‌ها گمشده است و رابطه منظمی بین محتوای آیتم‌ها با آن مشاهده نشد. از این رو داده‌های گمشده با شیوه درونیابی^۱ جایگزین شد، زیرا به توصیه مارش و پری^۲ (۲۰۰۵) زمانی که داده‌های گمشده به‌طور تصادفی در بین داده‌ها حضور داشته باشند و مقدار آن‌ها از ۵ درصد کل داده‌ها کمتر شود، در نتایج حاصل از تحلیل اثر تعیین‌کننده‌ای نخواهند داشت.

۱.۲. بررسی صحت و دقت پاسخ‌های ارائه‌شده توسط افراد: بررسی نمودار ستونی درصدی پاسخ‌های افراد گروه نمونه به آیتم‌ها و در نظر گرفتن قواعد حذف افراد (گرایش شدید ارائه پاسخ در کرانه‌ها و درصد پاسخ کم در حد فاصل کرانه‌ها و کجی شدید پاسخ‌های ارائه‌شده) نشان داد که از حدود ۱۲۰۰ نفر، ۱۰۵ نفر از افراد دارای پاسخ‌هایی با این شرایط هستند. از این رو پاسخ‌های این افراد حذف شد.

۱.۳. تحلیل فراوانی پاسخ‌های ارائه‌شده به آیتم‌ها: در این بخش بررسی نمودار ستونی درصدی، شاخص‌های مربوط به کجی^۳، کشیدگی^۴، ضرایب تمیز^۵ و دشواری^۶ ۸۹ آیت‌م مقیاس مدنظر قرار گرفت. شایان ذکر است قبل از اجرای این بخش در دو مرحله معکوس‌سازی نمره‌گذاری آیتم‌های دارای محتوای معکوس با

-
- 1 . interpolation
 - 2 . Marsh & Perry
 - 3 . skewness
 - 4 . kurtosis
 - 5 . discrimination index
 - 6 . difficulty index

دینداری صورت گرفت. در مرحله یکم، معکوس‌سازی آیتم‌های ۲۱، ۲۲، ۲۵، ۲۶، ۲۷، ۳۱، ۳۱، ۴۶، ۵۴، ۶۱، ۶۳، ۷۰، ۷۴، ۸۲ و در مرحله دوم آیتم‌های ۲۰، ۶۷ صورت گرفت. در پایان این مرحله کلیه آیتم‌ها ضریب همبستگی مثبت با نمره کل مقیاس دینداری داشتند. این یافته بدین معناست که در این حالت کلیه آیتم‌ها همسو با نمره کل مقیاس شدند. ضریب آلفای کرونباخ کل مقیاس در شرایط حاضر ۰/۹۷ به دست آمد که با توجه به تکراری نبودن محتوای آیتم‌ها شاخص مناسبی از همگونی درونی^۱ ابزار است. جدول ۴-۱ نشان‌دهنده میانگین، انحراف استاندارد، کجی، کشیدگی، نمره استاندارد کجی، نمره استاندارد کشیدگی، ضریب همبستگی نمره آیتم با کل مقیاس^۲، مجذور ضریب همبستگی چندگانه^۳، ضریب آلفای کرونباخ پس از حذف آیتم^۴ هر یک از آیتم‌هاست.

-
- 1 . internal consistency
 - 2 . Corrected Item-Total Correlation (CTC)
 - 3 . Squared Multiple Correlation (SMC)
 - 4 . Cronbach's Alpha if Item Deleted (CAID)

جدول ۱-۴. مشخصات توصیفی آیت‌های مقیاس دینداری ۸۸ آیتی

آیتم	میانگین	انحراف استاندارد	ضریب کجی	ضریب کشیدگی	نمره استاندارد	نمره استاندارد کجی	نمره استاندارد کشیدگی	ضریب همبستگی آیتم‌ها با نمره کل	مجدور ضریب همبستگی چندگانه	ضریب آلفا پس از حذف
1	3.83	1.44	-1.216	0.601	-12.1601	-10.0125	3.755	0.465	0.395	0.974
2	3.44	1.566	-0.821	-0.413	-8.21415	-10.0125	-2.58	0.596	0.588	0.974
3	3.69	1.482	-1.001	0.017	-10.0125	-10.0125	0.10	0.771	0.776	0.973
4	3.72	1.459	-1.048	0.163	-10.4841	-10.4841	1.02	0.721	0.698	0.974
5	4.19	1.057	-1.484	2.116	-14.8411	-14.8411	13.22	0.27	0.26	0.974
6	3.17	1.565	-0.537	-0.785	-5.36505	-5.36505	-4.91	0.590	0.538	0.974
7	3.53	1.459	-0.869	-0.123	-8.69487	-8.69487	-0.77	0.625	0.543	0.974
8	4.16	1.297	-1.667	2.073	-16.6694	-16.6694	12.95	0.577	0.520	0.974
9	3.34	1.554	-0.802	-0.361	-8.02386	-8.02386	-2.25	0.701	0.697	0.974
10	3.80	1.301	-1.034	0.429	-10.3365	-10.3365	2.680546	0.656	0.565	0.974
11	2.83	1.455	-0.315	-0.706	-3.15299	-3.15299	-4.41275	0.063	0.30	0.975
12	3.83	1.363	-1.093	0.449	-10.9334	-10.9334	2.80356	0.413	0.387	0.974
13	3.43	1.515	-0.785	-0.425	-7.84762	-7.84762	-2.6544	0.740	0.714	0.974
14	3.31	1.315	-0.710	-0.004	-7.09834	-7.09834	-0.02768	0.353	0.334	0.974
15	4.17	1.176	-1.534	1.870	-15.3377	-15.3377	11.69035	0.656	0.688	0.974
16	4.16	1.148	-1.515	1.978	-15.1535	-15.1535	12.36271	0.708	0.674	0.974
17	3.44	1.141	-0.652	0.407	-6.5175	-6.5175	2.545567	0.162	0.363	0.974
18	3.99	1.184	-1.398	1.878	-13.9845	-13.9845	11.7354	0.239	0.351	0.974
19	3.33	1.462	-0.751	-0.234	-7.51446	-7.51446	-1.46207	0.375	0.400	0.974
20	2.36	1.600	-0.052	-1.132	-0.51518	-0.51518	-7.07389	0.142	0.436	0.975
21	2.19	1.747	0.139	-1.310	1.390234	1.390234	-8.18494	0.525	0.615	0.974
22	2.47	1.613	-0.095	-1.115	-0.95192	-0.95192	-6.9703	0.408	0.517	0.974
23	3.94	1.220	-1.132	0.801	-11.3166	-11.3166	5.006921	0.613	0.500	0.974
24	3.91	1.403	-1.380	1.078	-13.8042	-13.8042	6.737863	0.748	0.697	0.974
25	1.68	1.760	0.629	-1.037	6.290596	6.290596	-6.48364	0.452	0.653	0.974
26	1.48	1.716	0.811	-0.740	8.112474	8.112474	-4.62285	0.491	0.679	0.974
27	1.56	1.647	0.648	-0.911	6.480958	6.480958	-5.69664	0.455	0.587	0.974
28	3.33	1.545	-0.726	-0.468	-7.26038	-7.26038	-2.92576	0.707	0.668	0.974

ادامه جدول ۱-۴. مشخصات توصیفی آیت‌های مقیاس دینداری ۸۸ آیتی

آیتم	میانگین	انحراف استاندارد	ضریب کجی	ضریب کشیدگی	نمره استاندارد	نمره استاندارد کجی	نمره استاندارد کشیدگی	ضریب همبستگی آیتم‌ها با نمره کل	مجدور ضریب همبستگی چندگانه	ضریب آلفا پس از حذف
29	3.81	1.433	-1.137	0.410	-11.3747	0.630	2.560459	0.555	0.465	0.974
30	3.83	1.435	-1.223	0.630	-12.2337	0.630	3.934504	0.722	0.677	0.974
31	1.87	1.809	0.445	-1.246	4.445138	-1.246	-7.78768	0.423	0.489	0.974
32	3.27	1.336	-0.622	-0.207	-6.22476	-0.207	-1.29217	0.060	0.343	0.975
33	3.55	1.476	-0.872	-0.134	-8.71731	-0.134	-0.83565	0.705	0.639	0.974
34	3.37	1.342	-0.657	-0.250	-6.57467	-0.250	-1.56054	0.197	0.387	0.974
35	3.76	1.439	-1.089	0.333	-10.8932	0.333	2.078132	0.768	0.698	0.974
36	3.76	1.277	-0.964	0.394	-9.6375	0.394	2.464668	0.462	0.377	0.974
37	4.25	1.128	-1.750	2.767	-17.505	2.767	17.2917	0.228	0.332	0.974
38	3.18	1.450	-0.483	-0.641	-4.82769	-0.641	-4.00424	0.406	0.362	0.974
39	4.23	1.167	-1.730	2.682	-17.3011	2.682	16.76319	0.660	0.662	0.974
40	3.92	1.451	-1.321	0.823	-13.2098	0.823	5.144522	0.707	0.636	0.974
41	4.06	1.272	-1.493	1.657	-14.9326	1.657	10.35907	0.747	0.685	0.974
42	4.29	1.127	-1.883	3.358	-18.8331	3.358	20.98912	0.559	0.495	0.974
43	3.59	1.221	-0.671	-0.012	-6.70769	-0.012	-0.07214	0.277	0.416	0.974
44	3.95	1.313	-1.341	1.143	-13.408	1.143	7.14494	0.750	0.662	0.974
45	4.31	1.168	-1.901	3.221	-19.0129	3.221	20.134	0.631	0.584	0.974
46	1.94	1.793	0.390	-1.263	3.896462	-1.263	-7.89592	0.348	0.366	0.974
47	3.46	1.463	-0.733	-0.375	-7.3296	-0.375	-2.34466	0.647	0.548	0.974
48	3.97	1.304	-1.330	1.134	-13.3002	1.134	7.085799	0.652	0.573	0.974
49	4.26	1.266	-1.842	2.656	-18.4213	2.656	16.59949	0.691	0.681	0.974
50	3.76	1.320	-0.988	0.277	-9.8828	0.277	1.729362	0.075	0.318	0.975
51	3.94	1.038	-1.143	1.614	-11.4297	1.614	10.08923	0.223	0.385	0.974
52	3.61	1.408	-0.985	0.201	-9.85296	0.201	1.255567	0.751	0.707	0.974
53	3.76	1.425	-1.128	0.479	-11.2844	0.479	2.993308	0.745	0.687	0.974
54	1.74	1.694	0.575	-0.982	5.747091	-0.982	-6.13765	0.382	0.467	0.974
55	3.70	1.504	-1.093	0.195	-10.9259	0.195	1.218806	0.638	0.567	0.974
56	4.21	1.213	-1.742	2.540	-17.4164	2.540	15.87501	0.700	0.701	0.974
57	3.18	1.652	-0.606	-0.810	-6.06165	-0.810	-5.06217	0.652	0.600	0.974
58	3.46	1.475	-0.865	-0.114	-8.65078	-0.114	-0.71415	0.688	0.618	0.974
59	3.67	1.486	-1.051	0.160	-10.5147	0.160	1.001022	0.733	0.677	0.974

ادامه جدول ۱-۴. مشخصات توصیفی آیت‌های مقیاس دینداری ۸۸ آیتی

آیتم	میانگین	انحراف استاندارد	ضریب کجی	ضریب کشیدگی	نمره استاندارد کجی	نمره استاندارد کشیدگی	ضریب همبستگی آیت‌ها با نمره کل	مجدور ضریب همبستگی چندگانه	ضریب آلفا پس از حذف
60	3.59	1.484	-0.984	0.061	-9.8352	0.383629	0.806	0.751	0.973
61	1.49	1.641	0.766	-0.690	7.663397	-4.31068	0.422	0.553	0.974
62	3.49	1.564	-0.874	-0.310	-8.73639	-1.93871	0.376	0.293	0.974
63	1.51	1.754	0.786	-0.833	7.857501	-5.20682	0.446	0.561	0.974
64	3.90	1.273	-1.129	0.601	-11.2884	3.754917	0.571	0.528	0.974
65	3.92	1.414	-1.292	0.734	-12.9173	4.586919	0.664	0.596	0.974
66	4.18	1.258	-1.694	2.253	-16.9426	14.07953	0.639	0.678	0.974
67	1.84	1.670	0.470	-1.031	4.695211	-6.44247	0.169	0.477	0.975
68	3.73	1.455	-1.070	0.203	-10.6991	1.270517	0.778	0.731	0.973
69	3.84	1.412	-1.253	0.714	-12.5301	4.465081	0.713	0.642	0.974
70	2.29	1.623	0.149	-1.140	1.490054	-7.12254	0.265	0.415	0.974
71	3.67	1.449	-0.988	0.109	-9.87652	0.678574	0.758	0.699	0.974
72	3.82	1.398	-1.091	0.314	-10.9144	1.964257	0.628	0.555	0.974
73	3.70	1.497	-1.041	0.092	-10.4137	0.577382	0.526	0.451	0.974
74	1.42	1.673	0.888	-0.555	8.880516	-3.46666	0.447	0.521	0.974
75	3.20	1.559	-0.508	-0.803	-5.08298	-5.01719	0.419	0.429	0.974
76	2.98	1.571	-0.358	-0.908	-3.57656	-5.67423	0.529	0.477	0.974
77	4.14	1.355	-1.666	1.952	-16.6631	12.19815	0.651	0.609	0.974
78	4.37	0.977	-1.861	3.585	-18.6088	22.40828	0.405	0.375	0.974
79	4.00	1.403	-1.435	1.193	-14.3467	7.455998	0.690	0.618	0.974
80	3.99	1.414	-1.423	1.108	-14.2347	6.922071	0.727	0.669	0.974
81	3.59	1.531	-0.922	-0.210	-9.2178	-1.31256	0.575	0.499	0.974
82	2.72	1.525	-0.145	-0.998	-1.45173	-6.23722	0.133	0.237	0.975
83	3.52	1.482	-0.817	-0.289	-8.17466	-1.80323	0.696	0.614	0.974
84	3.91	1.371	-1.253	0.768	-12.5287	4.797072	0.630	0.577	0.974
85	3.47	1.593	-0.785	-0.502	-7.85352	-3.13797	0.631	0.566	0.974
86	3.58	1.566	-0.931	-0.201	-9.3089	-1.25753	0.758	0.723	0.973
87	3.73	1.472	-1.063	0.192	-10.6288	1.199866	0.823	0.813	0.973
88	3.57	1.502	-0.968	0.012	-9.68086	0.077855	0.726	0.690	0.974
89	4.20	1.359	-1.807	2.331	-18.0719	14.56833	0.727	0.718	0.974

بررسی این نتایج نشان داد ۱۹ آیتم از ۸۹ آیتم تعبیه شده در مقیاس براساس ملاک‌های چندگانه تحلیل آیتم برای ابزار کفایت لازم را نداشتند، از این رو از بین آیت‌ها حذف شدند. حذف این آیت‌ها به ایجاد مقیاسی با ۷۰ آیتم منجر شد که برای تحلیل‌های اکتشافی مدنظر قرار گرفت. این آیت‌ها به این دلیل حذف شدند که وجود آن‌ها، ممکن است به بروز مشکلاتی در تحلیل‌های پیش‌رو (از جمله تحلیل عاملی اکتشافی و تأییدی) بیانجامد.

فرایند حذف آیت‌های مشکل‌دار چنین است که ابتدا ویژگی‌های فردی هر آیتم (میانگین، انحراف استاندارد، چولگی و کشیدگی) ارزیابی و آیت‌های مشکل‌دار در یکی یا بیشتر در آن‌ها به‌عنوان کاندید حذف در نظر گرفته شود. در مرحله بعد روابط آیت‌ها با دیگر آیت‌های مقیاس (ضریب همبستگی با نمره کل مقیاس، مجذور ضریب همبستگی چندگانه آیتم با دیگر آیت‌ها و آلفای افزایشی حذف آیتم) بررسی شد. قاعده اتخاذ شده برای حذف هم چنین بود که آیت‌های مشکل‌دار در دو ویژگی فردی (کشیدگی و چولگی) حذف شد؛ ولی حذف آیت‌هایی که در یکی از این موارد دچار مشکل ولی در دیگری بدون مشکل بودند، منوط به ویژگی‌های ارتباطی آن با دیگر آیت‌ها شد. در پایان نیز آیت‌هایی که دارای روابط مشکل‌دار با دیگر آیت‌ها بودند، حذف شدند. شماره آیت‌های حذف شده و وضعیت شاخص‌های حذف در آن‌ها در جدول ۲-۴ ارائه شده است.

جدول ۲-۴. ویژگی‌های توصیفی شاخص‌های حذف در آیت‌های مدنظر برای حذف در گروه نمونه ایرانی

وضعیت حذف	آلفای افزایشی	مجدور همبستگی چندگانه	همبستگی با نمره کل	Z Kurtosis > ۱۰	Z Skewness > ۱۰	شماره	وضعیت حذف	آلفای افزایشی	مجدور همبستگی چندگانه	همبستگی با نمره کل	Z Kurtosis > ۱۰	Z Skewness > ۱۰	شماره	
-	-	-	-	-	+	۴۸	-	-	-	-	-	-	+	۱
+	-	-	-	+	+	۴۹	+	+	+	+	+	+	+	۵
+	+	+	+	-	-	۵۰	+	-	-	-	+	+	+	۸
-	-	-	-	-	+	۵۱	+	+	+	+	-	-	-	۱۱
-	-	-	-	-	+	۵۳	-	-	-	-	-	-	+	۱۲
+	-	-	-	+	+	۵۶	+	+	+	+	+	-	-	۱۴
-	-	-	-	-	+	۶۴	+	+	-	-	+	+	+	۱۵
-	-	-	-	-	+	۶۵	+	-	+	-	+	+	+	۱۶
+	-	-	-	+	+	۶۶	+	+	+	-	+	+	+	۱۸
-	-	-	-	-	+	۶۸	-	-	-	-	-	-	+	۲۳
-	-	-	-	-	+	۶۹	-	-	-	-	-	-	+	۲۴
-	-	-	-	-	+	۷۲	-	-	-	-	-	-	+	۲۹
-	-	-	-	-	+	۷۳	-	-	-	-	-	-	+	۳۰
+	-	-	-	+	+	۷۷	+	+	+	+	+	-	-	۳۲
+	-	-	-	+	+	۷۸	-	-	-	-	-	-	+	۳۵
-	-	-	-	-	+	۷۹	+	+	+	+	+	+	+	۳۷
-	-	-	-	-	+	۸۰	+	-	-	-	+	+	+	۳۹
+	+	+	+	-	-	۸۲	-	-	-	-	-	-	+	۴۰
-	-	-	-	-	+	۸۴	-	-	-	-	-	-	+	۴۱
-	-	-	-	-	+	۸۷	+	-	-	-	+	+	+	۴۲
+	-	-	-	+	+	۸۹	-	-	-	-	-	-	+	۴۵

+: موافق با حذف، -: ناموافق با حذف

جدول ۲-۴ نشان می‌دهد در مجموع ۴۴ آیت‌ها از ۸۹ آیت‌ها موجود در مقیاس دینداری بین‌الملل حداقل یک ویژگی نامطلوب در ویژگی‌های فردی آیت‌ها و حداقل یک ویژگی نامطلوب در ویژگی‌های بین‌آیتمی داشتند که به حذف آن‌ها منجر شد. نتیجه بررسی چندجانبه این ویژگی‌ها در نهایت به حذف قطعی ۱۹ آیت‌ها انجامید. این آیت‌ها در ستون وضعیت حذف جدول ۳-۴ با علامت "+" مشخص شده است. شرح محتوای این آیت‌ها در جدول ۳-۴ ارائه شده است.

جدول ۳-۴. شماره و محتوای آیت‌های حذف‌شده نهایی از مقیاس ۸۹ آیت‌های مقیاس دینداری بین‌الملل در گروه نمونه ایرانی

شماره	محتوا	شماره	محتوا
۵	گذشت در برابر دیگران لازمه انسانیت است.	۴۲	کار خوب انسان بدون اجر نمی‌ماند.
۸	هر اتفاقی به اراده آفریدگار رخ می‌دهد.	۴۹	در هر تصمیمی خداوند ناظر است.
۱۱	سعادت آدمی تنها از طریق پیشرفت علم فراهم می‌شود.	۵۰	مراقبت از حیوانات عملی وجدانی است.
۱۴	باورهای دینی زایش فرهنگی دارند.	۵۶	حضور خالق را در وقایع زندگی می‌توان احساس کرد.
۱۵	رحمت الهی را در زندگی احساس می‌کنم.	۶۶	حضور خالق را در وقایع زندگی احساس کرده‌ام.
۱۶	در شرایط سخت زندگی، ایمان راهگشاست.	۷۷	پس از مرگ دنیای دیگری وجود دارد.
۱۸	آنچه برای خودم نمی‌پسندم، برای دیگران نیز نمی‌پسندم.	۷۸	در برابر سختی‌ها باید بردبار بود.
۳۲	به دنبال حل مشکلات خویشاوندان هستم.	۸۲	در انجام دادن وظایف دینی سهل‌انگارم.
۳۷	پیروان ادیان دیگر قابل احترام هستند.	۸۹	اعمال انسان در پیشگاه الهی محاسبه خواهد شد.
۳۹	رحمت الهی را در زندگی می‌توان احساس کرد.		

حذف آیت‌های حاضر به تولید نسخه ۷۰ آیت‌های مقیاس بین‌المللی دینداری منجر شد. ضریب آلفای کرونباخ این نسخه از مقیاس ۰/۹۷ به دست آمد که بیانگر همگونی درونی مناسب آن است. در ادامه کلیه تحلیل‌های تأییدی بر روی داده‌های این مقیاس صورت گرفت.

۲. **تحلیل تأییدی داده‌ها:** در این مرحله بررسی‌های لازم در مورد ویژگی‌های روانسنجی داده‌های

مقیاس ۷۰ آیت‌های انجام گرفت. اقدامات انجام‌گرفته در این مرحله به شرح زیر است:

۲.۱. تشکیل گروه مدرج‌سازی و روایی‌یابی: هدف از این اقدام تشکیل دو گروه معادل برای بررسی

نامتغیر بودن اندازه‌گیری و واریانس روایی است. برای تشکیل گروه‌های مدرج‌سازی و روایی‌یابی گروه ۱۰۵۰ نفری با استفاده از دستور انتخاب گروه‌های تصادفی در برنامه SPSS به دو گروه تصادفی تقسیم شد. در مرحله بعد به تصادف یکی از این گروه‌ها، گروه مدرج‌سازی و دیگری گروه روایی‌یابی نامیده شد. پس از آن تحلیل‌های هر یک از مراحل روی گروه نمونه مربوط انجام گرفت. بنابراین منطقی است که در ابتدا نتایج حاصل گروه مدرج‌سازی و سپس گروه روایی‌یابی ارائه شود.

۲.۲. تحلیل عاملی اکتشافی داده‌های مربوط به نمونه مدرج‌سازی: تحلیل عاملی اکتشافی روی

ماتریس همبستگی پلی‌کوریک^۱ حاصل از داده‌های گروه نمونه مدرج‌سازی و با استفاده از روش عامل‌یابی ممکن، چرخش‌های گوناگون و محدودیت‌های مختلف تعداد عوامل نشان داد که عوامل استخراجی از روش مؤلفه‌های اصلی^۲ و چرخش ابلیمین مستقیم^۳ بیشترین همخوانی را با ساختار نظری مقیاس دینداری بین‌الملل دارد. شایان ذکر است نتایج حاصل از این تحلیل با محدود کردن تعداد عوامل به دست آمده روی ۳ و حداقل مقدار بارگذاری هر آیتام روی عوامل ۰/۳۰ به دست آمد. نتایج حاصل از این تحلیل به شرح جدول ۴-۴ است. مقدار شاخص کفایت نمونه‌برداری کیسر-مایر-الکین^۴ برابر با ۰/۹۳ و شاخص آزمون کرویت-بارتلت^۵ برابر ۲۷۷۳۵/۹۴ بود، که با درجات آزادی ۲۴۱۵ در سطح ۰/۰۰۱ معنادار است. این یافته بدین معناست که مفروضه انجام تحلیل عاملی روی داده‌های گروه مدرج‌سازی برقرار است. نتایج تحلیل عاملی نشان داد ساختار دوعاملی با ارزش ویژه بالا ۵ که در مجموع ۵۳/۰۸ درصد از واریانس کل مقیاس را تبیین می‌کنند، مناسب‌ترین و ساده‌ترین ساختار برای این داده‌هاست. شایان ذکر است که این الگو پس از ۷ چرخش^۶ به دست آمد.

1 . polychoric

2 . Principal Component (PC)

3 . direct oblimin

4 . Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy (KMO)

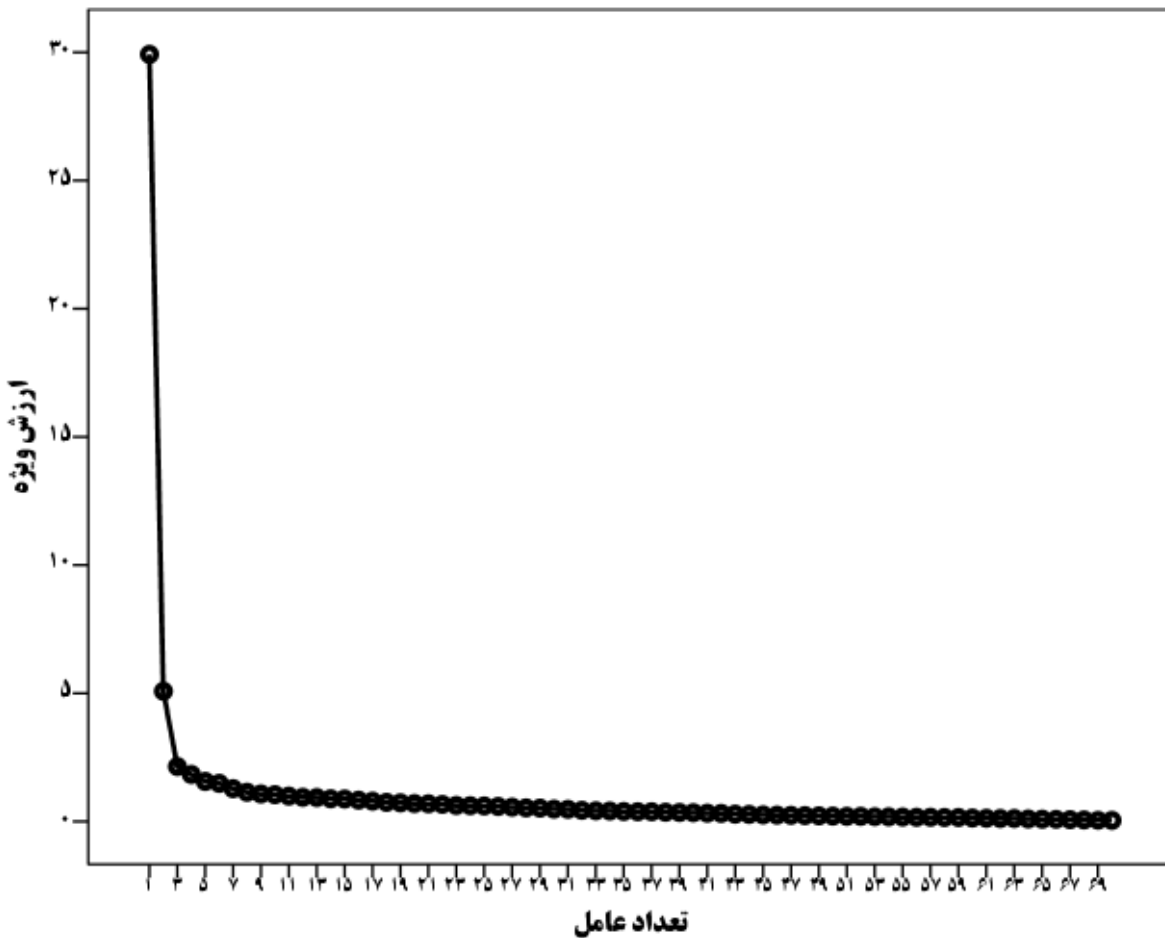
5 . Bartlett's Test of Sphericity

6 . iteration

جدول ۴-۴. عامل‌ها و مقادیر ارزش ویژه حاصل از تحلیل مؤلفه‌های مقیاس بین‌المللی دینداری در گروه نمونه ایرانی

عامل	ارزش ویژه	درصد تبیین واریانس	درصد تبیین واریانس تراکمی
یکم	۲۹/۹۲	۴۲/۷۵	۴۲/۷۵
دوم	۵/۰۸	۷/۲۶	۵۰/۰۱

نمودار شیبدار^۱ حاصل از تحلیل عوامل در شکل ۴-۱ نشان داده شده است.

شکل ۴-۱. نمودار اسکری پلات حاصل از تحلیل عوامل مقیاس بین‌المللی دینداری در گروه نمونه ایرانی

نتایج تحلیل نشان داد از ۷۰ آئتم وارد شده برای تحلیل مؤلفه‌های اصلی، ۴۵ آئتم در مؤلفه یکم و ۱۲ آئتم روی مؤلفه دوم (در مجموع ۵۷ آئتم) بارگذاری مناسبی داشتند. شایان توضیح است که برای نهایی کردن تعداد عوامل، نمودار شیبدار، میزان ارزش ویژه و دستیابی به ساختار ساده از نظر بنیان نظری و محتوای آئتم‌ها مدنظر قرار گرفت. بررسی محتوای آئتم‌های دو مؤلفه نشان داد که مؤلفه‌های یکم و دوم را

1 . scree plat

می‌توان مؤلفه پذیرش دین و نفی دین نام نهاد. جدول ۴-۵ شماره‌های آیتم‌های قرارگرفته در هر یک از دو مؤلفه را نشان می‌دهد. شایان ذکر است که شماره آیتم‌های ذکرشده در جدول ۴-۵ مطابق با شماره آیتم‌های نسخه ۷۰ آیتی است.

جدول ۴-۵. شماره آیتم‌های بارگذاری شده در هر یک از مؤلفه‌ها به ترتیب اندازه بار در گروه نمونه ایرانی

عامل دوم	عامل یکم	
نفی دین	پذیرش دین	
۱۸	۳۳	۳
۵۹	۴۲	۱۰
۴۷	۸	۶۹
۲۴	۵	۷۰
۵۵	۶۶	۲۱
۴۱	۳۰	۵۳
۵۲	۵۱	۴۰
۲۰	۶۳	۴۶
۳۵	۵۴	۲۵
۱۳	۶	۳۹
۱۴	۳۷	۲۷
۱۵	۱۶	۴۵
	۵۷	۶۸
	۱	۲
	۶۲	۵۶
	۹	۱۷
	۲۹	۶۷
	۵۰	۲۳
	۵۸	۶۵
	۲۸	۴۴
	۱۲	۳۶
	۶۰	۶۱
		۳۱

بررسی اعتبار آیتم‌ها، زیرمقیاس‌ها و کل مقیاس در گروه مدرج‌سازی نشان داد که کلیه زیرمقیاس‌ها از

ضرایب مناسب همگونی درونی برخوردارند و دامنه آن‌ها بین ۰/۸۷ (نفی دین) و ۰/۹۷ (پذیرش دین) است.

در ضمن ضرایب بازآزمایی زیرمقیاس‌ها بین ۰/۸۱ (نفی دین) و ۰/۹۰ (پذیرش دین) به‌دست آمد.

جدول ۶-۴. یافته‌های توصیفی آیت‌ها و ضرایب همبستگی آیت‌ها با نمره کل زیرمقیاس‌ها و ضرایب همگونی درونی زیرمقیاس‌های مقیاس بین‌المللی دینداری در گروه نمونه مدرج‌سازی در گروه نمونه ایرانی

عامل	آیت	میانگین	انحراف استاندارد	ضریب ألفا با حذف	همبستگی آیت با نمره زیرمقیاس	ضریب ألفا	ضریب بازآزمایی
	۱	۳/۸۱	۱/۴۷	۰/۹۷	۰/۴۹		
	۲	۳/۳۸	۱/۵۶	۰/۹۷	۰/۶۲		
	۳	۳/۶۸	۱/۵۱	۰/۹۷	۰/۸۱		
	۵	۳/۱۰	۱/۶۰	۰/۹۷	۰/۵۸		
	۶	۳/۵۸	۱/۴۴	۰/۹۷	۰/۶۳		
	۸	۳/۷۴	۱/۳۳	۰/۹۷	۰/۶۵		
	۹	۳/۸۸	۱/۳۲	۰/۹۷	۰/۴۲		
	۱۰	۳/۸۱	۱/۴۹	۰/۹۷	۰/۷۸		
	۱۲	۳/۳۵	۱/۴۴	۰/۹۷	۰/۴۰		
	۱۶	۳/۸۸	۱/۲۸	۰/۹۷	۰/۶۴		
	۱۷	۳/۸۵	۱/۴۲	۰/۹۷	۰/۷۶		
	۲۱	۳/۳۲	۱/۵۴	۰/۹۷	۰/۷۷		
	۲۳	۳/۸۱	۱/۴۵	۰/۹۷	۰/۷۱		
	۲۵	۳/۵۰	۱/۵۳	۰/۹۷	۰/۷۵		
	۲۷	۳/۷۱	۱/۴۹	۰/۹۷	۰/۷۸		
	۲۸	۳/۷۸	۱/۳۳	۰/۹۷	۰/۴۴		
	۲۹	۳/۱۷	۱/۴۶	۰/۹۷	۰/۴۸		
	۳۰	۳/۸۶	۱/۴۷	۰/۹۷	۰/۶۷		
	۳۱	۴/۰۶	۱/۲۹	۰/۹۷	۰/۷۳		
	۳۳	۳/۹۲	۱/۳۳	۰/۹۷	۰/۴۹		
	۳۶	۳/۴۸	۱/۴۸	۰/۹۷	۰/۷۰		
	۳۷	۳/۹۴	۱/۳۲	۰/۹۷	۰/۶۴		
	۳۹	۳/۵۷	۱/۴۲	۰/۹۷	۰/۷۷		
	۴۰	۳/۷۱	۱/۵۰	۰/۹۷	۰/۷۶		
	۴۲	۳/۶۵	۱/۵۲	۰/۹۷	۰/۶۷		
	۴۴	۳/۴۱	۱/۵۳	۰/۹۷	۰/۷۱		
	۴۵	۳/۶۶	۱/۴۹	۰/۹۷	۰/۷۶		
	۴۶	۳/۵۶	۱/۵۰	۰/۹۷	۰/۸۰		
پذیرش دین						۰/۹۷	۰/۹۱

ادامه جدول ۶-۴. یافته‌های توصیفی آیتم‌ها و ضرایب همبستگی آیتم‌ها با نمره کل زیرمقیاس‌ها و ضرایب همگونی درونی زیرمقیاس‌های مقیاس بین‌المللی دینداری در گروه نمونه مدرج‌سازی در گروه نمونه ایرانی

عامل	آیتم	میانگین	انحراف استاندارد	ضریب آلفا با حذف	همبستگی آیتم با نمره زیرمقیاس	ضریب آلفا	ضریب بازآزمایی
پذیرش دین	۵۰	۳/۸۷	۱/۲۶	۰/۹۷	۰/۵۳	۰/۹۷	۰/۹۱
	۵۱	۳/۹۰	۱/۴۲	۰/۹۷	۰/۶۵		
	۵۳	۳/۶۸	۱/۵۴	۰/۹۷	۰/۸۰		
	۵۴	۳/۷۷	۱/۴۶	۰/۹۷	۰/۶۷		
	۵۶	۳/۶۴	۱/۴۶	۰/۹۷	۰/۷۷		
	۵۷	۳/۸۴	۱/۳۹	۰/۹۷	۰/۶۲		
	۵۸	۳/۶۸	۱/۵۲	۰/۹۷	۰/۴۹		
	۶۰	۳/۲۲	۱/۵۰	۰/۹۷	۰/۳۷		
	۶۱	۲/۹۷	۱/۵۸	۰/۹۷	۰/۵۸		
	۶۲	۴/۰۹	۱/۳۳	۰/۹۷	۰/۶۳		
	۶۳	۳/۹۸	۱/۴۱	۰/۹۷	۰/۷۰		
	۶۵	۳/۵۰	۱/۴۸	۰/۹۷	۰/۶۸		
	۶۶	۳/۸۸	۱/۳۸	۰/۹۷	۰/۶۲		
	۶۷	۳/۴۶	۱/۶۲	۰/۹۷	۰/۶۷		
	۶۸	۳/۵۴	۱/۵۸	۰/۹۷	۰/۷۶		
	۶۹	۳/۷۱	۱/۴۹	۰/۹۷	۰/۸۵		
۷۰	۳/۵۴	۱/۵۱	۰/۹۷	۰/۷۸			
نفی دین	۱۳	۲/۶۸	۱/۶۰	۰/۸۷	۰/۳۶	۰/۸۷	۰/۸۱
	۱۴	۲/۵۸	۱/۷۵	۰/۸۵	۰/۶۱		
	۱۵	۲/۵۲	۱/۶۳	۰/۸۶	۰/۵۰		
	۱۸	۳/۳۵	۱/۷۳	۰/۸۵	۰/۶۹		
	۲۰	۳/۴۱	۱/۶۴	۰/۸۵	۰/۶۱		
	۲۴	۳/۱۸	۱/۷۷	۰/۸۵	۰/۵۷		
	۳۵	۳/۰۸	۱/۷۸	۰/۸۶	۰/۵۰		
	۴۱	۳/۱۸	۱/۷۴	۰/۸۵	۰/۶۲		
	۴۷	۳/۴۷	۱/۶۴	۰/۸۵	۰/۶۱		
	۵۲	۳/۱۱	۱/۶۹	۰/۸۶	۰/۴۴		
	۵۵	۲/۷۶	۱/۶۳	۰/۸۶	۰/۵۱		
۵۹	۳/۵۳	۱/۶۹	۰/۸۵	۰/۵۶			

بررسی ضرایب همبستگی بین آیتم‌ها و زیرمقیاس‌ها نشان می‌دهد که این ضرایب بین ۰/۳۵۷ (آیتم ۱۳)، ۰/۳۶۸ (آیتم ۶۰) و ۰/۸۴۶ (آیتم ۶۹) است. از سوی دیگر، ضریب آلفای حذف هیچ یک از آیتم‌ها نسبت به آیتم‌های دیگر زیرمقیاس‌ها تفاوت محسوسی ایجاد نمی‌کند. به عبارت دیگر، با حذف هیچ یک از آیتم‌ها ضریب همگونی درونی آیتم‌ها بالاتر نمی‌رود. بنابراین حذف این آیتم‌ها بر کیفیت روابط درونی

زیرمقیاس نخواهد افزود. در پایان تحلیل عاملی اکتشافی مقیاس دینداری نسخه ۵۷ آیتمی این ابزار تهیه و تحلیل عاملی تأییدی بر روی این ابزار انجام گرفت.

۱. تحلیل عاملی تأییدی بر روی داده‌های گروه روایی یابی

در فصل سوم بیان شد که پس از تحلیل عاملی اکتشافی در گروه نمونه مدرج‌سازی، برای واریس روایی ساختار عاملی به‌دست‌آمده، به تحلیل عاملی تأییدی روی داده‌های گروه روایی یابی نیاز است. شایان ذکر است که در این فرایند دو ساختار عاملی به‌عنوان الگوهای رقیب ارزیابی شد. این دو ساختار عاملی عبارت بودند از: (۱) مدل یکم: ساختار عاملی حاصل از تحلیل عامل اکتشافی و (۲) مدل دوم: ساختار عاملی مدل نظری سه‌بعدی مقیاس. همان‌طور که در فصل سوم ذکر شد، این مدل نظری متشکل از سه بعد باورها (۲۹ آیتم)، عواطف (۱۲ آیتم) و رفتارهای (۱۶ آیتم) دینی است. قابل ذکر است به‌دلیل آنکه پژوهشگران به‌دنبال دستیابی به مقیاسی با تعداد برابر آیتم‌ها در سه خرده‌مقیاس بودند، ۱۰ آیتمی که در هر یک از خرده‌مقیاس‌ها دارای مناسب‌ترین ویژگی‌های مفهومی و آماری برای قرار گرفتن در هر یک از خرده‌مقیاس‌ها بودند، انتخاب شدند. شماره این آیتم‌ها در جدول ۴-۷ به‌صورت پررنگ مشخص شده است.

جدول ۷-۴. آیت‌های طراحی‌شده برای ابعاد سه‌گانه نظری در نسخه ۵۷ آیت‌مقیاس بین‌المللی دینداری در گروه نمونه ایرانی

شماره آیت	بعد
۱۶، ۱۵، ۱۴، ۱۳، ۱۲، ۱۱، ۸، ۷، ۵، ۴۸، ۴۱، ۲۴، ۵۳، ۵۰، ۴۶، ۴۵، ۱۹، ۳	یکم: باور دینی
۵۶، ۵۵، ۵۱، ۴۹، ۴۴، ۴۲، ۳۶، ۳۱، ۲۸، ۲۷، ۲۱	
۵۷، ۵۱، ۴۳، ۴۰، ۲۶، ۲۵، ۲۳، ۲۰، ۱۸، ۹، ۶، ۲	دوم: عواطف دینی
۵۴، ۴۷، ۳۹، ۳۸، ۳۷، ۳۵، ۳۳، ۳۲، ۲۲، ۱۰، ۱، ۳۴، ۳۰، ۲۹، ۱۷، ۴	سوم: رفتار دینی

* شماره آیت‌های انتخاب‌شده برای هر یک از ابعاد

نتایج حاصل از آزمون نیکویی برازش این دو مدل در جدول ۸-۴ ارائه شده است.

جدول ۸-۴. آماره‌های نیکویی برازش مدل‌های رقیب مقیاس بین‌المللی دینداری براساس داده‌های گروه روایی‌یابی در نمونه ایرانی

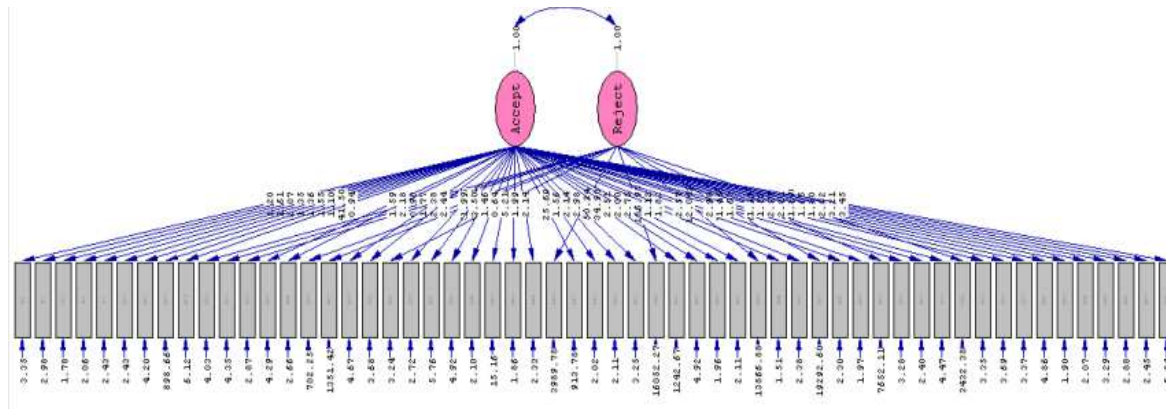
مدل	χ^2	Df	CFI	NNFI	RMSEA	RMSEA (90% CI)	SRMR
یکم (۵۷ آیت‌مقیاس)	۶۵۲۷/۹۳	۱۵۳۸	۰/۹۷	۰/۹۷	۰/۰۸۴	(۰/۰۸۶ و ۰/۰۸۲)	۰/۰۶۴
دوم (۳۰ آیت‌مقیاس)	۱۷۱۱/۸۱	۳۹۹	۰/۸۶	۰/۸۵	۰/۰۹	(۰/۰۸۷ و ۰/۰۹۵)	۰/۰۵

همان‌طور که جدول‌های ۵-۴ تا ۸-۴ نشان می‌دهند، مدل‌های یکم و دوم تفاوت محسوسی در شاخص‌های برازش ندارند؛ با این حال مدل دوم در مقایسه با مدل یکم از ویژگی‌های مناسب‌تر برازش برخوردار است. از این رو می‌توان نتیجه گرفت ساختار عاملی سه‌بعدی، به دلیل پایین بودن مقدار مربع کای ساختار مناسب‌تری برای این داده‌هاست. بنابراین می‌توان این ساختار را برای این داده‌ها مناسب دانست. نمودار مربوط به این دو مدل در شکل‌های ۲-۴ و ۳-۴ ارائه شده است.

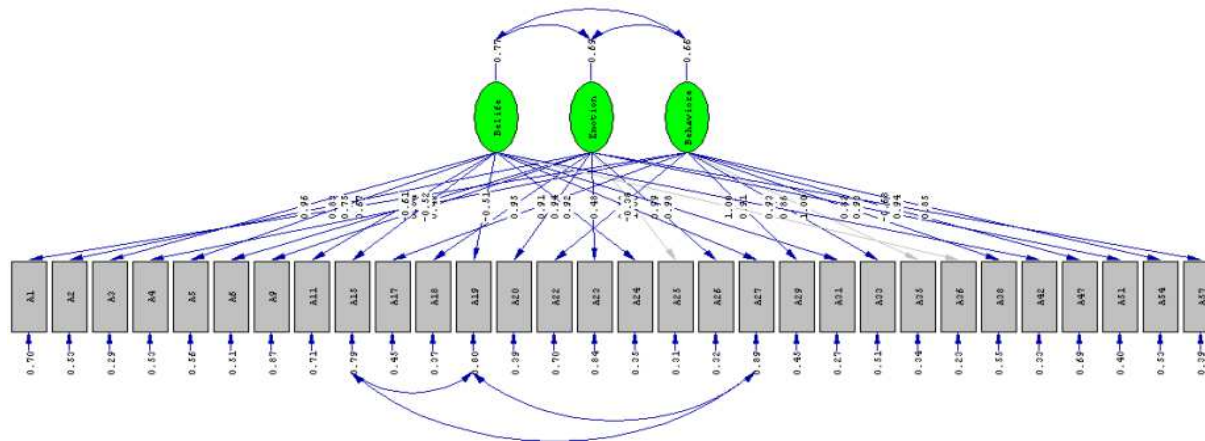
بررسی اعتبار آیت‌ها، زیرمقیاس‌ها و کل مقیاس مدل سه‌بعدی نشان داد که کلیه زیرمقیاس‌ها از ضرایب مناسب همگونی برخوردارند و دامنه آن‌ها بین ۰/۸۶ (باور دینی) و ۰/۸۸ (عواطف دینی) است. بررسی ضرایب همبستگی نمره آیت‌ها با نمره کل زیرمقیاس مربوط نشان می‌دهد این ضرایب بین ۰/۳۷ (آیت ۲۷) و ۰/۷۵ (آیت ۴۰) متغیر است (جدول ۱۰-۴). از این رو در مجموع می‌توان گفت که آیت‌ها و زیرمقیاس‌ها و

- 1 . chi- square
- 2 . comparative fit index
- 3 . non-normed fit index
- 4 . root-mean square error of approximation
- 5 . confidence interval
- 6 . standard root-mean square residual

در نتیجه کل مقیاس از ضرایب همگونی درونی مناسبی برخوردار است. شایان توضیح است که در نسخه نهایی برای دستیابی به پاسخ‌های معتبر ارائه شده به آیتم‌ها پنج آتم نیز در مقیاس به‌عنوان آیتم‌های وانمود اجتماعی قرار داده شد. این آیتم‌ها در با شماره‌های ۷، ۱۴، ۲۱، ۲۸ و ۳۵ مشخص شده است.

شکل ۲-۴. ساختار عاملی مدل یکم (۵۷ آیتمی)

شکل ۳-۴. ساختار عاملی مدل دوم (۳۰ آیتمی)

جدول ۹-۴. یافته‌های توصیفی آیت‌ها و ضرایب همبستگی آیت‌ها با نمره کل زیرمقیاس‌ها و ضرایب همگونی درونی زیرمقیاس‌های مقیاس بین‌المللی دینداری در گروه نمونه روایی‌یابی ایرانی

ضریب آلفا	همبستگی آیت‌ها با نمره زیرمقیاس	ضریب آلفا با حذف	انحراف استاندارد	میانگین	آیت‌ها		عامل
					۳۰ آیتمی	۵۷ آیتمی	
۰/۸۶	۰/۶۷	۰/۸۴	۱/۴۶	۳/۷۱	۳	۳	باور دینی
	۰/۵۵	۰/۸۵	۱/۴۸	۳/۴۸	۶	۵	
	۰/۵۰	۰/۸۵	۱/۷۵	۲/۷۶	۱۰	۱۱	
	۰/۵۰	۰/۸۵	۱/۸۱	۳/۲۷	۱۳	۱۵	
	۰/۴۹	۰/۸۵	۱/۸۴	۳/۱۰	۱۷	۱۹	
	۰/۶۵	۰/۸۴	۱/۴۴	۳/۹۷	۲۰	۲۴	
	۰/۳۷	۰/۸۶	۱/۸۰	۳/۰۵	۲۴	۲۷	
	۰/۶۸	۰/۸۴	۱/۴۱	۳/۷۹	۲۷	۳۱	
	۰/۷۲	۰/۸۳	۱/۴۷	۳/۶۲	۳۱	۳۶	
	۰/۶۶	۰/۸۴	۱/۳۷	۳/۹۱	۳۴	۴۲	
۰/۸۸	۰/۶۱	۰/۸۷	۱/۵۸	۳/۴۸	۲	۲	عواطف دینی
	۰/۶۲	۰/۸۷	۱/۲۸	۳/۸۶	۵	۶	
	۰/۳۶	۰/۸۹	۱/۴۸	۳/۲۸	۹	۹	
	۰/۷۰	۰/۸۷	۱/۴۲	۳/۸۵	۱۲	۱۸	
	۰/۷۲	۰/۸۶	۱/۴۳	۳/۵۸	۱۶	۲۰	
	۰/۴۲	۰/۸۹	۱/۴۵	۳/۱۷	۱۹	۲۵	
	۰/۷۲	۰/۸۷	۱/۲۶	۴/۰۴	۲۳	۲۶	
	۰/۷۵	۰/۸۶	۱/۳۰	۳/۹۶	۲۶	۴۰	
	۰/۶۴	۰/۸۷	۱/۴۳	۳/۹۹	۳۰	۵۱	
	۰/۶۷	۰/۸۷	۱/۵۰	۳/۵۹	۳۳	۵۷	
۰/۸۶	۰/۴۷	۰/۸۵	۱/۴۲	۳/۸۵	۱	۱	رفتار دینی
	۰/۵۷	۰/۸۴	۱/۵۴	۳/۲۳	۴	۴	
	۰/۶۴	۰/۸۴	۱/۵۶	۳/۳۴	۸	۱۷	
	۰/۴۶	۰/۸۵	۱/۲۴	۳/۷۴	۱۱	۲۲	
	۰/۶۲	۰/۸۴	۱/۲۹	۴	۱۵	۲۹	
	۰/۶۴	۰/۸۴	۱/۴۹	۳/۷۴	۱۸	۳۳	
	۰/۷۱	۰/۸۳	۱/۴۹	۳/۶۷	۲۲	۳۵	
	۰/۵۹	۰/۸۴	۱/۲۹	۳/۹۲	۲۵	۳۸	
	۰/۳۹	۰/۸۶	۱/۷۰	۳/۵۹	۲۹	۴۷	
	۰/۶۰	۰/۸۴	۱/۵۸	۳/۴۷	۳۲	۵۴	

مطالعه تجربی نهایی (اجرای بین‌المللی)

در فصل سوم ذکر شد که مراحل تحلیلی انجام‌گرفته روی داده‌های حاصل از گروه نمونه بین‌المللی (مطالعه تجربی نهایی) همانند تحلیل‌های انجام‌گرفته در گروه نمونه ایرانی بود. از این‌رو این تحلیل‌ها نیز در دو سطح صورت گرفت: (۱) تحلیل‌های اکتشافی و (۲) تحلیل‌های تأییدی. نتایج حاصل از این تحلیل‌ها به ترتیب ارائه می‌شود.

۱. نتایج تحلیل اکتشافی داده‌ها

۱.۱. **تحلیل گمشده‌ها:** نتایج این بخش از تحلیل‌ها نشان داد که کمتر از یک درصد کل پاسخ‌های ارائه‌شده

برای هر یک از آیتم‌ها گمشده است و رابطه منظمی بین محتوای آیتم‌ها با آن مشاهده نشد. از این‌رو داده‌های گمشده با استفاده از شیوه درونیابی جایگزین شد.

۱.۲. **بررسی صحت و دقت پاسخ‌های ارائه‌شده:** بررسی نمودار ستونی درصدی پاسخ‌های افراد گروه

نمونه به آیتم‌ها و در نظر گرفتن قواعد حذف افراد (گرایش شدید ارائه پاسخ در کرانه‌ها و درصد پاسخ کم در حد فاصل کرانه‌ها و کجی شدید پاسخ‌های ارائه‌شده) نشان داد که از حدود ۱۲۱۲ نفر، ۴۲ نفر دارای پاسخ‌هایی با این شرایط هستند. از این‌رو پاسخ‌های این افراد حذف شد.

۱.۳. **تحلیل فراوانی پاسخ‌های ارائه‌شده به آیتم‌ها:** در این بخش بررسی نمودار ستونی درصدی،

شاخص‌های مربوط به کجی، کشیدگی، ضرایب تمیز و دشواری ۷۵ آیتم مقیاس مدنظر قرار گرفت. قبل از اجرای این بخش در دو مرحله معکوس‌سازی نمره‌گذاری آیتم‌های دارای محتوای معکوس صورت گرفت. در مرحله یکم این معکوس‌سازی آیتم‌های ۱۱، ۱۲، ۱۵، ۱۶، ۱۹، ۲۷، ۳۱، ۳۶، ۳۹، ۴۲، ۴۶ و در مرحله دوم آیتم‌های ۱۰، ۱۹، ۲۳، ۲۴، ۵۲ صورت گرفت. ضریب آلفای کرونباخ کل مقیاس در شرایط حاضر ۰/۹۱ به‌دست آمد که با توجه به تکراری نبودن محتوای آیتم‌ها شاخص مناسبی از همگونی درونی ابزار است. جدول ۴-۱۰ نشان‌دهنده میانگین، انحراف استاندارد، کجی، کشیدگی، نمره استاندارد کجی، کشیدگی، ضریب همبستگی نمره آیتم با کل مقیاس، مجذور ضریب همبستگی چندگانه ضریب آلفای کرونباخ پس از حذف آیتم هر یک از آیتم‌هاست.

جدول ۱۰-۴. مشخصات توصیفی آیت‌های مقیاس دینداری ۵۷ آیتمی در نمونه بین‌المللی

آیتم	میانگین	انحراف استاندارد	ضریب کجی	ضریب کشیدگی	نمره استاندارد کجی	نمره استاندارد کشیدگی	ضریب همبستگی آیتم با نمره کل	مجدور ضریب همبستگی	ضریب آلفا پس از حذف
							مقیاس	چندگانه	
1	4.29	.852	-1.804	5.423	-25.0556	37.92308	.305	.407	.921
2	4.34	1.148	-2.315	5.216	-32.1528	36.47552	.522	.680	.920
3	4.35	1.116	-2.188	4.711	-30.3889	32.94406	.556	.672	.919
4	3.40	1.369	-.486	-.436	-6.75	-3.04895	.370	.524	.921
5	3.90	1.199	-.912	.205	-12.6667	1.433566	.345	.515	.921
6	4.30	.945	-.563	.285	-7.81944	1.993007	.251	.578	.921
7	4.72	.837	-2.635	9.174	-36.5972	64.15385	.449	.437	.920
8	4.39	.967	-1.507	2.872	-20.9306	20.08392	.573	.661	.919
9	3.44	1.338	-.411	-.289	-5.70833	-2.02098	.087	.440	.923
10	3.54	1.471	-.713	-.532	-9.90278	-3.72028	.271	.540	.921
11	3.45	1.845	-.530	-1.163	-7.36111	-8.13287	.132	.656	.923
12	3.36	1.745	-.399	-1.059	-5.54167	-7.40559	.136	.594	.923
13	3.52	1.298	-.809	.492	-11.2361	3.440559	.255	.485	.921
14	4.18	1.134	-1.427	2.448	-19.8194	17.11888	.566	.568	.919
15	3.32	1.735	-.488	-1.030	-6.77778	-7.2028	.247	.467	.922
16	3.10	1.601	-.199	-1.069	-2.76389	-7.47552	.299	.370	.921
17	3.82	1.307	-.952	.346	-13.2222	2.41958	.451	.444	.920
18	4.00	1.257	-1.398	2.342	-19.4167	16.37762	.462	.620	.920
19	4.00	1.479	-1.420	1.216	-19.7222	8.503497	.260	.437	.921
20	3.89	1.385	-1.048	.324	-14.5556	2.265734	.579	.644	.919
21	3.77	1.296	-.711	-.023	-9.875	-0.16084	.326	.532	.921
22	3.96	1.302	-1.086	.817	-15.0833	5.713287	.427	.530	.920
23	2.32	1.447	.241	-.650	3.347222	-4.54545	.024	.427	.923
24	2.38	1.914	.428	-1.157	5.944444	-8.09091	.190	.404	.923
25	4.46	1.051	-1.837	4.019	-25.5139	28.1049	.505	.588	.920
26	4.53	1.102	-2.351	5.793	-32.6528	40.51049	.615	.703	.919
27	3.55	1.692	-.824	-.682	-11.4444	-4.76923	.511	.672	.919
28	3.75	1.246	-1.085	1.535	-15.0694	20.73427	.178	.398	.922
29	4.04	1.256	-1.427	1.709	-19.8194	11.95105	.668	.731	.918

ادامه جدول ۱۰-۴. مشخصات توصیفی آیت‌های مقیاس دینداری ۵۷ آیتی در نمونه بین‌المللی

آیتم	میانگین	انحراف استاندارد	ضریب کجی	ضریب کشیدگی	نمره استاندارد کجی	نمره استاندارد کشیدگی	ضریب همبستگی آیت‌ها با نمره کل	مجدور ضریب همبستگی	ضریب آلفا پس از حذف
30	4.32	1.145	-2.087	4.818	-28.9861	33.69231	.580	.598	.919
31	3.76	1.701	-1.096	-.257	-15.2222	-1.7972	.489	.604	.920
32	4.02	1.218	-1.361	1.560	-18.9028	10.90909	.602	.642	.919
33	4.09	1.090	-1.233	1.594	-17.125	11.14685	.580	.548	.919
34	3.15	1.619	-.412	-.687	-5.72222	-4.8042	.335	.463	.921
35	3.43	1.468	-.710	-.414	-9.86111	-2.8951	.498	.543	.919
36	3.82	1.498	-1.257	.489	-17.4583	3.41958	.524	.672	.919
37	3.71	1.383	-1.088	.588	-15.1111	4.111888	.552	.655	.919
38	3.89	1.448	-1.080	.337	-15	2.356643	.595	.619	.919
39	3.68	1.552	-1.023	-.099	-14.2083	-0.69231	.447	.626	.920
40	3.91	1.326	-1.165	.849	-16.1806	5.937063	.612	.671	.919
41	3.18	1.586	-.578	-.652	-8.02778	-4.55944	.100	.422	.923
42	3.26	1.504	-.469	-.710	-6.51389	-4.96503	.516	.572	.919
43	4.07	1.150	-.935	1.075	-12.9861	7.517483	.412	.550	.920
44	3.44	1.626	-.643	-.650	-8.93056	-4.54545	.285	.519	.921
45	4.30	1.321	-1.915	3.122	-26.5972	21.83217	.602	.731	.919
46	4.10	1.597	-1.456	.723	-20.2222	5.055944	.402	.648	.920
47	3.79	1.370	-1.119	.819	-15.5417	5.727273	.434	.519	.920
48	4.42	1.121	-1.673	2.606	-23.2361	18.22378	.455	.553	.920
49	3.86	1.258	-.933	.118	-12.9583	0.825175	.433	.618	.920
50	4.43	1.142	-1.986	3.636	-27.5833	25.42657	.617	.674	.919
51	4.24	1.224	-1.448	1.694	-20.1111	11.84615	.567	.649	.919
52	2.78	1.891	-.124	-1.484	-1.72222	-10.3776	.132	.491	.923
53	4.39	1.148	-1.797	3.499	-24.9583	24.46853	.469	.510	.920
54	3.93	1.489	-1.286	.576	-17.8611	4.027972	.303	.526	.921
55	4.27	1.099	-1.476	2.330	-20.5	16.29371	.625	.675	.919
56	4.24	1.164	-1.585	2.410	-22.0139	16.85315	.608	.722	.919
57	4.02	1.210	-1.263	1.471	-17.5417	10.28671	.541	.549	.919

بررسی نتایج حاصل از تحلیل آیتم‌ها و بررسی مفهومی آیتم‌ها نشان داد در مجموع ۱۲ آیت‌م از ۵۷ آیت‌م تعبیه‌شده در مقیاس براساس ملاک‌های چندگانه آماری و نظری برای ابزار کفایت لازم را ندارند، از این‌رو از بین آیتم‌ها حذف شدند. حذف این آیتم‌ها به ایجاد مقیاسی با ۴۵ آیت‌م منجر شد که برای تحلیل‌های اکتشافی مدنظر قرار گرفت. ملاک‌ها و فرایند حذف آیتم‌ها همانند مطالعه تجربی انجام‌گرفته در گروه نمونه ایرانی بود. شایان توضیح است که در فرایند انتخاب آیتم‌ها برای حذف سعی شد برابری تعداد آیتم‌های موجود در هر یک از ابعاد باور، عواطف و رفتار دینی رعایت شود. به عبارت دیگر، در هر یک از ابعاد سه‌گانه، ۱۵ آیت‌م در مقیاس ۴۵ آیت‌می وجود داشت. شماره آیتم‌های حذف و وضعیت شاخص‌های حذف در آن‌ها در جدول ۱۱-۴ ارائه شده است.

جدول ۱۱-۴. ویژگی‌های توصیفی شاخص‌های حذف در آیتم‌های مدنظر برای حذف در گروه نمونه بین‌المللی

وضعیت حذف	آلفای افزایشی	مجذور همبستگی چندگانه	همبستگی با نمره کل	Z Kurtosis ۱۰>	Z Skewness ۱۰>	شماره	وضعیت حذف	آلفای افزایشی	مجذور همبستگی چندگانه	همبستگی با نمره کل	Z Kurtosis ۱۰>	Z Skewness ۱۰>	شماره
-	-	-	-	+	+	۲۹	-	-	-	-	+	+	۱
+	-	-	-	+	+	۳۰	-	-	-	-	+	+	۲
-	-	-	-	-	+	۳۱	-	-	-	-	+	+	۳
-	-	-	+	-	+	۳۴	-	-	-	+	-	+	۶
-	-	-	-	-	+	۳۸	-	-	-	-	+	+	۷
-	-	-	+	-	-	۴۱	+	-	-	-	+	+	۸
-	-	-	+	-	-	۴۴	-	-	-	+	-	-	۹
+	-	-	-	+	+	۴۵	-	-	-	-	-	+	۱۱
+	-	-	-	+	+	۴۶	-	-	-	+	-	-	۱۳
+	-	-	-	+	+	۴۸	+	-	-	-	+	+	۱۴
+	-	-	-	+	+	۵۰	-	-	-	-	+	+	۱۸
-	-	-	-	-	+	۵۱	-	-	-	+	-	-	۲۱
+	-	-	+	-	-	۵۲	-	-	-	+	-	-	۲۴
+	-	-	-	+	+	۵۳	-	-	-	-	+	+	۲۵
+	-	-	-	+	+	۵۵	-	-	-	-	+	+	۲۶
+	-	-	-	+	+	۵۶	+	-	-	+	+	+	۲۸

+: موافق با حذف، -: ناموافق با حذف

شرح محتوای آیتم‌های حذف‌شده از مقیاس ۵۷ آیتمی در جدول ۱۲-۴ ارائه شده است.

جدول ۱۲-۴. شماره و محتوای آیتم‌های حذف‌شده نهایی از مقیاس ۵۷ آیتمی مقیاس دینداری بین‌الملل در گروه نمونه بین‌المللی

شماره آیتم	محتوای آیتم
۸	Religious instructions offer quintessential guidance for human beings.
۱۴	I believe in religious principles.
۲۸	Religion and rationality can move in line with one another.
۳۰	Performing religious duties increases the sense of personal faith.
۴۵	Human destiny is influenced by God's will.
۴۶	Angels are nothing but illusions.
۴۸	Belief in the Day of Judgment is a sign of faith,
۵۰	God renders justice to the oppressed.
۵۲	Believers have transcendent personalities.
۵۳	Prayer is a sign of faith.
۵۵	The fundamental religious instructions apply to all places and to all times.
۵۶	Religious instructions would lead and illuminate one's life

حذف آیتم‌های حاضر به تولید نسخه ۴۵ آیتمی مقیاس بین‌المللی دینداری منجر شد. ضریب آلفای کرونباخ این نسخه از مقیاس، پس از همسوسازی آیتم‌ها پس از سه مرحله کدگذاری مجدد، ۰/۹۲ به دست آمد که بیانگر همگونی درونی مناسب آن است. در ادامه کلیه تحلیل‌های تأییدی روی داده‌های مقیاس ۴۵ آیتمی صورت گرفت.

۲. تحلیل تأییدی داده‌ها: در این مرحله بررسی‌های لازم در زمینه ویژگی‌های روانسنجی داده‌های مقیاس ۴۵

آیتمی انجام گرفت. اقدامات انجام‌گرفته در این مرحله به شرح زیر است:

۲.۱. تشکیل گروه مدرج‌سازی و روایی‌یابی: برای تشکیل گروه‌های مدرج‌سازی و روایی‌یابی گروه ۱۱۷۰ نفری به دو گروه تصادفی تقسیم شد.

۲.۲. تحلیل اکتشافی داده‌های مربوط به نمونه مدرج‌سازی: انجام تحلیل عاملی اکتشافی روی

ماتریس همبستگی پلی‌کوریک حاصل از داده‌های گروه نمونه مدرج‌سازی و با استفاده از روش‌های عامل‌یابی ممکن، چرخش‌های گوناگون و ایجاد محدودیت در تعداد عوامل، نشان داد که عوامل استخراجی

از روش مؤلفه‌های اصلی و چرخش پروماکس^۱ بیشترین همخوانی را با ساختار نظری مقیاس دینداری بین‌الملل دارد. شایان ذکر است نتایج حاصل از این تحلیل با محدود کردن تعداد عوامل به دست آمده بر روی ۳ و حداقل مقدار بارگذاری هر آیت‌م بر روی عوامل ۰/۳۰ به دست آمد. نتایج حاصل از این تحلیل به شرح جدول ۱۳-۴ است.

مقدار شاخص کفایت نمونه‌برداری کیسر- مایر- الکین^۲ برابر با ۰/۹۰ و شاخص آزمون کروی‌ات بارتلت^۳ برابر ۱۳۲۱۵/۹۴ بود، که با درجات آزادی ۱۳۱۵ در سطح ۰/۰۰۱ معنادار است. این یافته بدین معناست که مفروضه انجام تحلیل عاملی روی داده‌های گروه مدرج‌سازی برقرار است. نتایج تحلیل عاملی بیانگر ساختار سه‌عاملی با ارزش ویژه بالا ۲ که در مجموع ۴۵/۱۸ درصد از واریانس کل مقیاس را تبیین می‌کنند، مناسب‌ترین و ساده‌ترین ساختار برای این داده‌هاست. شایان ذکر است که این الگو پس از ۵ چرخش به دست آمد.

جدول ۱۳-۴. عامل‌ها و مقادیر ارزش ویژه حاصل از تحلیل مؤلفه‌های مقیاس بین‌المللی دینداری در گروه نمونه بین‌المللی

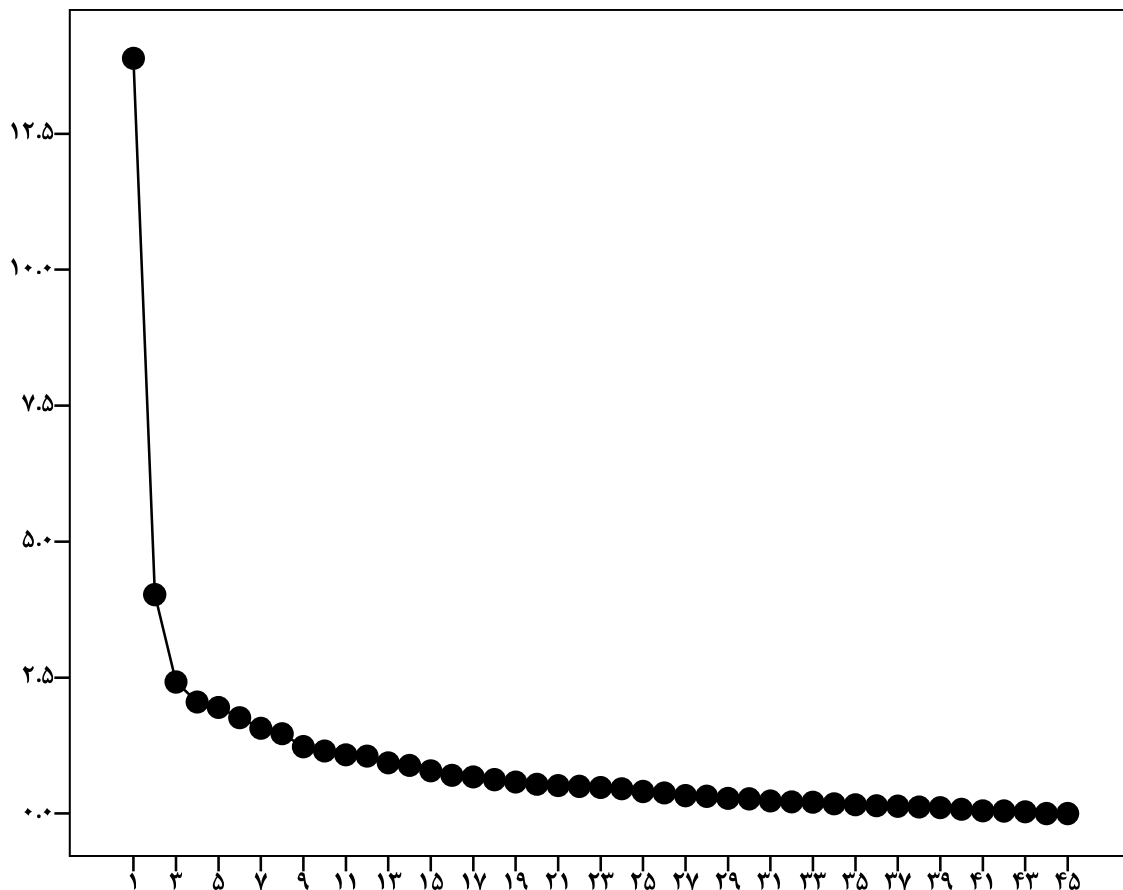
عامل	ارزش ویژه	درصد تبیین واریانس	درصد تبیین واریانس تراکمی
یکم	۱۳/۸۹	۳۰/۸۶	۳۰/۸۶
دوم	۴/۰۳	۸/۹۵	۳۹/۸۱
سوم	۲/۴۲	۵/۳۸	۴۵/۱۸

نمودار شیب‌دار حاصل از تحلیل عوامل در شکل ۴-۴ نشان داده شده است.

1 . promax

2 . Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy (KMO)

3 . Bartlett's Test of Sphericity

شکل ۴-۴. نمودار اسکری پلات حاصل از تحلیل عوامل مقیاس بین‌المللی دینداری در گروه نمونه بین‌المللی

نتایج تحلیل نشان داد از ۴۵ آیتم وارد شده برای تحلیل مؤلفه‌های اصلی، ۱۸ آیتم در مؤلفه یکم، ۱۵ آیتم روی مؤلفه دوم و ۱۲ آیتم روی مؤلفه سوم بارگذاری مناسبی داشتند. شایان توضیح است که برای نهایی کردن تعداد عوامل، از نمودار شیبدار، میزان ارزش ویژه و دستیابی به ساختار ساده از نظر بنیان نظری و محتوای آیتم‌ها مدنظر قرار گرفت. بررسی محتوای آیتم‌های قرارگرفته در هر یک از مؤلفه‌ها نشان داد که آیتم‌های باور دینی، رفتار دینی و عاطفه دینی به ترتیب بیشتر روی مؤلفه‌های یکم، دوم و سوم بارگذاری کرده‌اند. جدول ۴-۱۴ شماره آیتم‌های قرارگرفته در هر یک از مؤلفه‌ها را نشان می‌دهد. شایان ذکر است که شماره آیتم‌های ذکر شده در این جدول مطابق شماره آیتم‌های نسخه ۵۷ آیتمی است.

جدول ۱۴-۴. شماره آیت‌های بارگذاری شده در هر یک از مؤلفه‌ها به ترتیب اندازه بار در گروه نمونه ایرانی

عامل سوم (عاطفه دینی)	عامل دوم (رفتار دینی)	عامل یکم (باور دینی)
۶	۱۷	۳۵
۲۳	۴۱	۱۲
۲۱	۲۶	۳۱
۱	۴۷	۱۰
۵	۵۴	۲۷
۴۳	۲۵	۱۶
۴۴	۱۸	۱۱
۴	۴۰	۱۵
۴۹	۳۷	۳۹
۲۲	۱۳	۴۲
۲۰	۳۴	۳
۵۷	۳۸	۱۹
	۲۹	۲
	۳۲	۷
	۳۳	۹
		۲۴
		۳۵
		۵۱

بررسی اعتبار آیت‌ها، زیرمقیاس‌ها و کل مقیاس در گروه مدرج‌سازی نشان داد که کلیه زیرمقیاس‌ها از ضرایب مناسب همگونی درونی برخوردارند و دامنه آن‌ها بین ۰/۵۶ (عاطفه دینی) و ۰/۷۸ (باور دینی) است.

۲. تحلیل عاملی تأییدی روی داده‌های گروه روایی‌یابی

برای واریس رویی ساختار عاملی به دست آمده از تحلیل عاملی اکتشافی، تحلیل عاملی تأییدی بر روی داده‌های گروه روایی‌یابی صورت گرفت. شایان ذکر است که در این فرایند دو ساختار عاملی به عنوان الگوهای رقیب ارزیابی شد. این دو ساختار عاملی عبارت بودند از: (۱) مدل یکم: ساختار عاملی حاصل از تحلیل عامل اکتشافی و (۲) مدل دوم: ساختار عاملی مدل نظری سه مؤلفه‌ای مقیاس. این مدل نظری متشکل از سه باور (۱۵ آیت)، عواطف (۱۵ آیت) و رفتارهای (۱۵ آیت) دینی است. قابل ذکر است به دلیل آنکه پژوهشگران به دنبال دستیابی به مقیاسی با تعداد برابر آیت‌ها در سه خرده‌مقیاس بودند، ۱۲ آیتی که در

هر یک از خرده‌مقیاس‌ها دارای مناسب‌ترین ویژگی‌های مفهومی و آماری برای قرار گرفتن بودند، انتخاب شدند. شماره این آیتم‌ها در جدول ۱۵-۴ ارائه شده است.

جدول ۱۵-۴. آیتم‌های طراحی شده برای ابعاد سه‌گانه نظری در نسخه ۵۷ آیتمی مقیاس بین‌المللی دینداری در گروه نمونه بین‌المللی

یکم: باور دینی	دوم: عواطف دینی	سوم: رفتار دینی
۳	۲	۱
۵	۶	۴
۱۱	۷	۱۷
۱۲	۱۸	۲۲
۱۵	۲۰	۲۹
۱۶	۲۵	۳۲
۱۹	۲۶	۳۳
۲۴	۴۰	۳۵
۲۷	۴۱	۳۷
۳۱	۴۳	۳۸
۳۶	۵۱	۴۷
۴۲	۵۷	۵۴

نتایج حاصل از آزمون نیکویی برازش این دو مدل در جدول ۱۶-۴ ارائه شده است.

جدول ۱۶-۴. آماره‌های نیکویی برازش مدل‌های رقیب مقیاس بین‌المللی دینداری براساس داده‌های گروه روایی - یابی در نمونه بین‌المللی

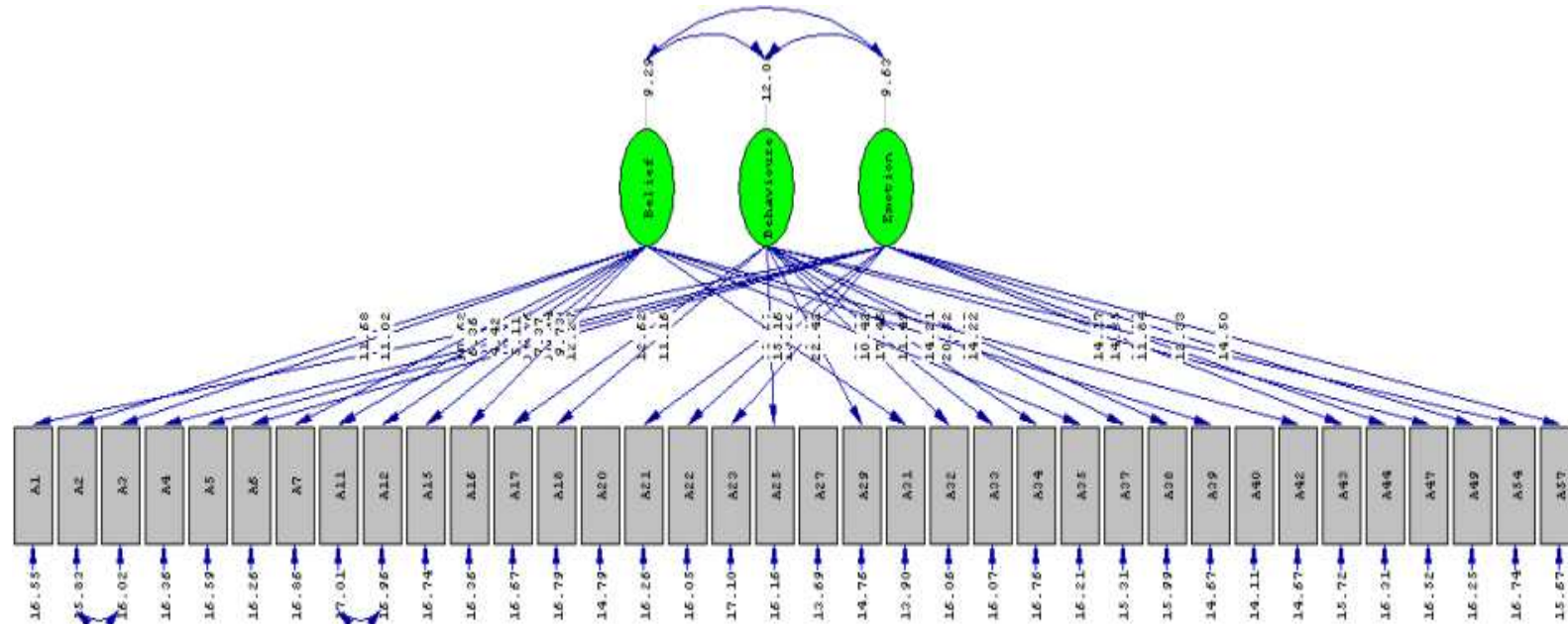
مدل	χ^2	Df	\sqrt{CFI}	\sqrt{NNFI}	\sqrt{RMSEA}	\sqrt{SRMR} (90% CI)
یکم	۴۹۹۲/۳۸	۵۸۹	۰/۵۸	۰/۵۵	۰/۱۱	(۰/۱۱ و ۰/۱۲)
دوم	۴۹۰۳/۲۲	۵۸۸	۰/۶۱	۰/۶۰	۰/۱۱	(۰/۱۱ و ۰/۱۱)

همان‌طور که جدول ۱۶-۴ نشان می‌دهد، مدل‌های یکم و دوم تفاوت محسوسی در شاخص‌های برازش

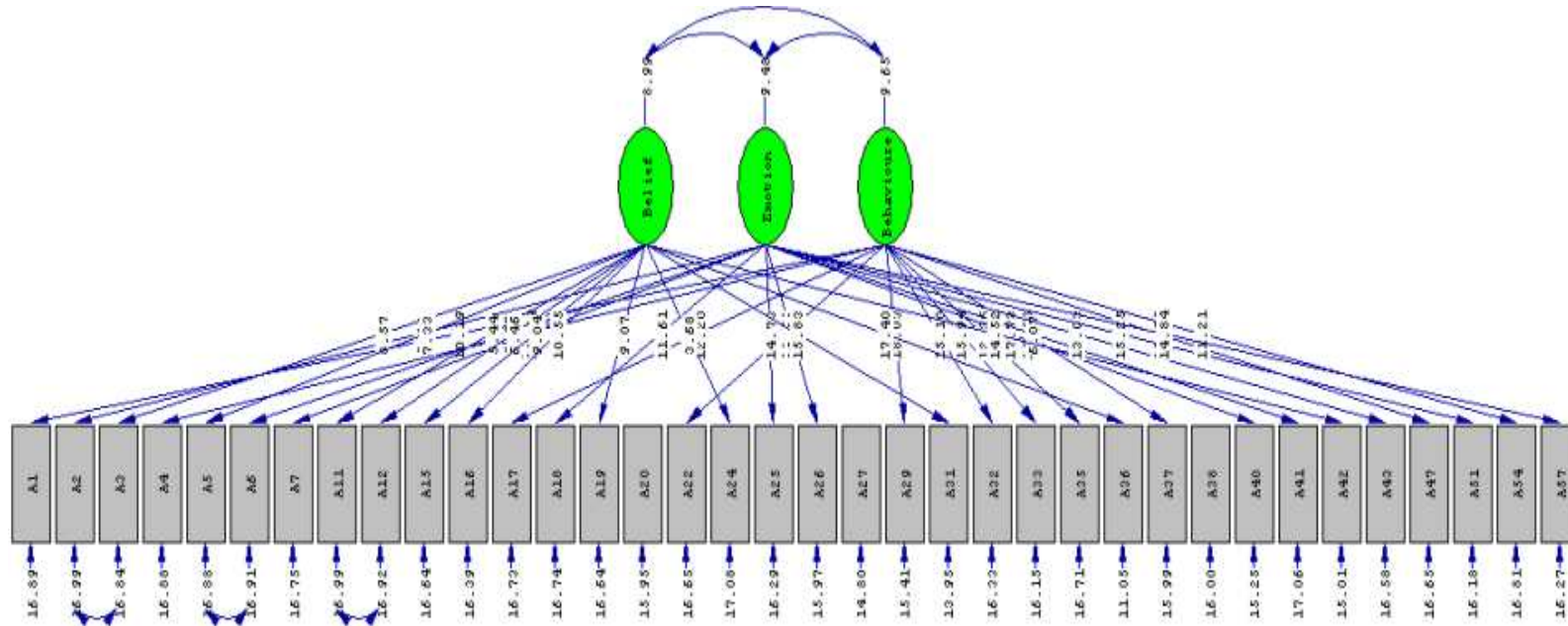
ندارند؛ با این حال مدل دوم در مقایسه با مدل یکم از ویژگی‌های مناسب‌تر برازش برخوردار است. از این رو

- 1 . chi- square
- 2 . comparative fit index
- 3 . non-normed fit index
- 4 . root-mean square error of approximation
- 5 . confidence interval
- 6 . standard root-mean square residual

می‌توان نتیجه گرفت ساختار عاملی سه‌بعدی، به‌دلیل پایین بودن مقدار مربع کای ساختار مناسب‌تری برای این داده‌هاست. از این رو می‌توان این ساختار را برای این داده‌ها مناسب دانست. نمودار مربوط به این دو مدل در شکل‌های ۴-۵ و ۴-۶ ارائه شده است.

شکل ۵-۴. ساختار عاملی مدل یکم

شکل ۶-۴. ساختار عاملی مدل دوم

جدول ۱۷-۴. یافته‌های توصیفی آیت‌ها و ضرایب همبستگی آیت‌ها با نمره کل زیرمقیاس‌ها و ضرایب

همگونی درونی زیرمقیاس‌های مقیاس بین‌المللی دینداری در گروه روایی‌یابی نمونه بین‌المللی

ضریب آلفا	همبستگی آیت‌ها با نمره زیرمقیاس	ضریب آلفا با حذف	انحراف استاندارد	میانگین	آیت‌ها		عامل
					قبلی	نهایی	
۰/۷۷	۰/۲۹	۰/۷۶	۱/۱۴	۴/۳۳	۳	۳	باور دینی
	۰/۲۹	۰/۷۷	۱/۲۳	۳/۸۴	۶	۵	
	۰/۳۵	۰/۷۶	۱/۸۳	۳/۵۰	۱۰	۱۱	
	۰/۴۰	۰/۷۵	۱/۷۴	۳/۳۸	۱۳	۱۲	
	۰/۳۹	۰/۷۶	۱/۷۴	۳/۳۴	۱۷	۱۵	
	۰/۴۶	۰/۷۵	۱/۶۰	۳/۱۱	۲۰	۱۶	
	۰/۳۹	۰/۷۵	۱/۴۵	۴	۲۴	۱۹	
	۰/۳۰	۰/۷۸	۱/۹۳	۲/۴۲	۲۷	۲۴	
	۰/۵۴	۰/۷۴	۱/۷۰	۳/۵۳	۳۱	۲۷	
۰/۵۴	۰/۷۳	۱/۷۰	۳/۶۹	۳۴	۳۱		
۰/۸۱	۰/۵۱	۰/۸۰	۱/۱۸	۴/۳۰	۲	۲	عواطف دینی
	۰/۳۷	۰/۸۱	۰/۹۹	۴/۲۷	۵	۶	
	۰/۴۸	۰/۸۰	۰/۸۳	۴/۷۱	۹	۷	
	۰/۴۵	۰/۸۰	۱/۲۴	۴/۰۲	۱۲	۱۸	
	۰/۵۶	۰/۷۹	۱/۴۲	۳/۸۷	۱۶	۲۰	
	۰/۴۷	۰/۸۰	۱/۰۹	۴/۴۴	۱۹	۲۵	
	۰/۶۱	۰/۷۹	۱/۱۴	۴/۵۰	۲۳	۲۶	
	۰/۵۸	۰/۷۹	۱/۳۳	۳/۹۵	۲۶	۴۰	
	۰/۲۹	۰/۸۳	۱/۶۰	۳/۲۲	۳۰	۴۱	
۰/۴۵	۰/۸۰	۱/۱۸	۴/۰۷	۳۳	۴۳		
۰/۸۲	۰/۴۰	۰/۸۲	۰/۸۷	۴/۲۵	۱	۱	رفتار دینی
	۰/۴۲	۰/۸۲	۱/۳۶	۳/۴۰	۴	۴	
	۰/۴۲	۰/۸۲	۱/۳۳	۳/۷۷	۸	۱۷	
	۰/۴۰	۰/۸۲	۱/۲۹	۳/۹۳	۱۱	۲۲	
	۰/۷۰	۰/۸۰	۱/۲۷	۴/۰۱	۱۵	۲۹	
	۰/۶۰	۰/۸۰	۱/۲۵	۴	۱۸	۳۲	
	۰/۵۶	۰/۸۰	۱/۰۹	۴/۰۷	۲۲	۳۳	
	۰/۴۲	۰/۸۲	۱/۵۰	۳/۳۵	۲۵	۳۵	
	۰/۵۶	۰/۸۰	۱/۳۹	۳/۷۳	۲۹	۳۷	
۰/۵۱	۰/۸۱	۱/۴۵	۳/۸۶	۳۲	۳۸		

بررسی اعتبار آیت‌ها، زیرمقیاس‌ها و کل مقیاس مدل سه‌بعدی نشان داد که کلیه زیرمقیاس‌ها ضرایب

مناسب همگونی دارند و دامنه آن‌ها بین ۰/۷۷ (باور دینی)، ۰/۸۱ (عواطف دینی) و ۰/۸۲ (رفتار دینی) است.

بررسی ضرایب همبستگی نمره آیت‌ها با نمره کل زیرمقیاس مربوط نشان می‌دهد این ضرایب بین ۰/۲۹

(آیتم ۳، ۵ و ۴۱) و ۰/۷۰ (آیتم ۲۹) متغیر است (جدول ۱۷-۴). از این رو در مجموع می‌توان گفت که آیت‌ها و

زیرمقیاس‌ها و در نتیجه کل مقیاس دینداری در گروه نمونه بین‌المللی از ضرایب همگونی درونی مناسبی برخوردار است. شایان توضیح است که در نسخه نهایی برای دستیابی به پاسخ‌های معتبر ارائه شده به آیتم‌ها پنج آیتم نیز در مقیاس به‌عنوان آیتم‌های وانمود اجتماعی قرار داده شد. این آیتم‌ها با شماره‌های ۷، ۱۴، ۲۱، ۲۸ و ۳۵ مشخص شده‌اند. لازم به ذکر است به منظور استفاده بهتر کاربران از ابزار ساخته جداول هنجاری خرده‌مقیاس‌ها و نمره کل مقیاس به صورت تفکیک جنسیت در پیوست سوم ارائه شده است.

فصل پنجم

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف ساخت و استانداردسازی مقیاس بین‌المللی دینداری براساس مشترکات ادیان یهودیت، مسیحیت و اسلام انجام گرفت. فرایند اجرا و دستیابی به این مهم در شش مرحله انجام گرفت که هدف و یافته‌های مربوط به هر مرحله به شرح زیر است:

مرحله ۱) مطالعات نظری و استخراج مبانی اشتراکی ادیان: این بخش از مطالعه با هدف شناسایی مؤلفه‌های مشترک ادیان ابراهیمی براساس کتاب‌های مقدس این ادیان انجام گرفت. برای عملیاتی کردن این مرحله ابتدا این متون توسط شش نفر از متخصصان سه دین یهودیت، مسیحیت و اسلام (هر دین دو نفر) و به‌صورت جداگانه بررسی شد. نتایج حاصل از این مرحله به تدوین ۴۷ مؤلفه منجر شد که با عنوان مستندات تطبیقی ساختار دینداری براساس کتاب‌های مقدس یهودیت، مسیحیت و اسلام مشخص شد. از مؤلفه‌های مذکور می‌توان به مواردی از جمله اعتقاد به خدا، معاد، نبوت و عالم غیب، شناخت و پذیرش احکام الهی و خشنودی خداوند از اعمال نیک اشاره کرد.

مرحله ۲) تهیه مقیاس پیش‌مقدماتی: این مرحله از پژوهش، با هدف تهیه نسخه اولیه ابزار و بررسی ویژگی‌های روانسنجی اولیه آیت‌های طراحی شده صورت گرفت. مدل مفهومی انتخاب‌شده برای ساخت این مقیاس، مدل سه‌بعدی خدایاری فرد و همکاران (۱۳۸۸) شامل سه بعد باور دینی، عواطف دینی و التزام و عمل به وظایف دینی بود. از دلایل انتخاب این مدل می‌توان به وجود پشتوانه نظری مناسب این ابزار در جمعیت دانشجویی و غیردانشجویی ایران اشاره کرد (خدایاری فرد و همکاران، ۱۳۸۵ و ۱۳۸۸).

مرحله ۳) مطالعه تجربی پیش‌مقدماتی: این بخش از پژوهش با هدف بررسی ویژگی‌های روانسنجی آیت‌های نسخه پیش‌مقدماتی مقیاس دینداری بین‌الملل صورت گرفت. رفع اشکالات و انجام اصلاحات لازم در نسخه یکم مقیاس پیش‌مقدماتی به شکل گرفتن نسخه دوم مقیاس پیش‌مقدماتی (با ۶۵ آیت) منجر شد. بررسی این نسخه توسط متخصصان علوم دینی، روانشناختی و سنجش و اندازه‌گیری مبین وجود روایی محتوایی مقیاس بود. اجرای این نسخه در گروه ۹۷ نفری از دانشجویان ایرانی پیرو سه دین (یهودیت، مسیحیت و اسلام) و بررسی ویژگی‌های روانسنجی آیت‌های آن، به تدوین نسخه یکم مقیاس مقدماتی با ۶۰ آیت منتج شد. ملاک حذف آیت در پژوهش حاضر قابل فهم نبودن و عدم شیوایی در شیوه بیان آیت به استناد گزارش آزمودنی بود.

مرحله ۴) مطالعه تجربی مقدماتی یکم: این مرحله با هدف تحلیل آیت در هر یک از گروه‌های سه‌گانه صورت گرفت. گروه نمونه این پژوهش مشتمل بر ۸۳۰ نفر از دانشجویان پیرو سه دین (۳۰۰ مسلمان، ۳۰۰ یهودی و ۲۳۰ مسیحی) ساکن ایران بود. تحلیل آیت انجام‌گرفته روی داده‌های حاصل از این گروه نشان داد برخی از آیت‌های موجود

در مقیاس دارای مشکلات جدی، برخی جزئی و بعضی هم بدون مشکل بودند. نتیجه فرایند اصلاح آیتم‌ها به تدوین نسخه مقدماتی دوم مقیاس با ۸۹ گویه منجر شد. از مشکلاتی که به حذف آیتم‌ها در این بخش انجامید، داشتن چولگی‌ها و کشیدگی شدید آیتم‌ها و عبارت‌پردازی ضعیف بود که به استنباط‌های متفرق توسط آزمودنی‌ها منجر بود. عدم توجه به مشکلات مذکور می‌تواند نتایج تحلیل عاملی را تحت تأثیر قرار دهد و موجب دستیابی به ساختارهایی شود که با ساختار ساده (کتل^۱، ۱۹۷۸) فاصله محسوسی دارد.

مرحله ۵) مطالعه تجربی مقدماتی دوم (اجرای ملی): در این پژوهش قبل از هر گونه تحلیل بر روی داده‌ها، اقدام به تحلیل‌های اکتشافی به منظور بررسی کفایت داده‌ها برای تحلیل‌های اصلی شد. نتایج حاصل از تحلیل اکتشافی نشان داد برخی از داده‌های مربوط به اعضای گروه نمونه باید از مجموع داده‌ها کنار گذاشته شوند. نگاهی به نحوه انتخاب این افراد و شرایطی که به واسطه آن‌ها این افراد از گروه حذف شدند، نشان می‌دهد که داده‌های مربوط به این افراد صحت و دقت لازم را نداشت و امکان به انحراف کشاندن نتایج وجود داشت. آشکار است که حتی اجرای پیشرفته‌ترین تحلیل‌ها روی داده‌های غیردقیق و فاقد مفروضه‌های لازم، جز اتلاف وقت و انحراف تفکرات علمی چیزی عاید پژوهشگر و جامعه علمی نخواهد کرد (تاباخنیک و فیدل^۲، ۲۰۰۷). این مسئله نشان می‌دهد که عدم توجه مناسب به این امر تا چه حد می‌تواند مشکل‌آفرین باشد. از این رو به پژوهشگران بررسی اکتشافی داده‌ها (هوئل^۳، ۲۰۰۷؛ توکی^۴، ۱۹۷۷) به‌ویژه در زمان ساخت و استانداردسازی ابزارها توصیه می‌شود.

مطالعه تجربی مقدماتی دوم با هدف تحلیل آیت‌م و بررسی ساختار عاملی اکتشافی مقیاس ۸۸ آیت‌می صورت گرفت. تحلیل آیتم‌ها بر روی داده‌های حاصل از گروه نمونه ۱۲۰۰ نفری از دانشجویان ایرانی پیرو سه دین (۴۰۰ مسلمان، ۴۰۰ یهودی و ۴۰۰ مسیحی) نشان داد ۱۹ آیت‌م از ۸۹ آیت‌م شرایط لازم برای حضور در مقیاس نهایی را ندارند. حذف این آیتم‌ها به ایجاد نسخه ۷۰ آیت‌می از مقیاس منجر شد. تحلیل عاملی اکتشافی نشان داد از ۷۰ آیت‌م وارد شده برای تحلیل مؤلفه‌های اصلی، ۴۵ آیت‌م در مؤلفه یکم و ۱۲ آیت‌م روی مؤلفه دوم (در مجموع ۵۷ آیت‌م) بارگذاری مناسبی داشتند. بررسی محتوای آیتم‌های دو مؤلفه نشان داد که مؤلفه‌های یکم و دوم را می‌توان مؤلفه پذیرش دین و نفی دین نام نهاد. به عبارت دیگر، آیتم‌های همسو با اعتقاد و باور به آموزه‌های دینی، داشتن عواطف

1 . Cattell
2 . Fiedel & Tabachnick
3 . Howell
4 . Tukey

مثبت به دین و انجام دادن رفتارهای دینی در یک مؤلفه و آیتم‌های دارای محتوای نفی باورهای دینی، عواطف منفی به دین در مؤلفه دیگر قرار گرفته است. این یافته با یافته‌های رحیمی‌نژاد و احمدی (۱۳۷۴) همسوست. ابزار ساخته‌شده توسط رحیمی‌نژاد و احمدی (۱۳۷۴) ۶۷ آیتم دارد که تحلیل مؤلفه‌ها بیانگر وجود زیرمقیاس پذیرش هویت دینی (۳۲ آیتم) و نفی هویت دینی (۲۵ آیتم) بود. بررسی ضرایب همبستگی بین آیتم‌ها و زیرمقیاس‌ها نشان می‌دهد که این ضرایب بین ۰/۳۶ و ۰/۸۵ است. از آنجا که هر یک از این ضرایب، بیانگر شاخص تمیز گویه‌هاست (سیف، ۱۳۸۶)، این شاخص را می‌توان میزان توانایی و حساسیت هر گویه در تشخیص تفاوت‌های بین افراد دانست. از آنجا که حداقل مقدار این شاخص ۰/۳۰ در نظر گرفته می‌شود، اکثریت قریب به اتفاق شاخص‌های حاصل در این دامنه قرار دارند. با این حال تعداد معدودی از گویه‌ها شاخص پایین‌تری دارند که برای بهبود آن‌ها به اصلاحاتی در گویه‌ها نیاز است.

در ادامه به‌منظور تحلیل عاملی تأییدی روی داده‌های این پژوهش، دو ساختار عاملی به‌عنوان الگوهای رقیب ارزیابی شد. این دو ساختار عاملی عبارت بودند از: (۱) مدل یکم: ساختار عاملی حاصل از تحلیل عامل اکتشافی و (۲) مدل دوم: ساختار عاملی مدل نظری سه‌مؤلفه‌ای مقیاس. مدل سه‌بعدی نظری متشکل از سه بعد باورها، عواطف و رفتارها دینی بود که براساس مدل نظری خدایاری‌فرد (۱۳۸۵ و ۱۳۸۸) تدوین شده بود. نتایج تحلیل تأییدی نشان داد مدل‌های یکم و دوم تفاوت محسوسی در شاخص‌های برازش ندارند. با این حال مدل دوم در مقایسه با مدل یکم از ویژگی‌های مناسب‌تر برازش برخوردار بود. از این‌رو ساختار عاملی سه‌مؤلفه‌ای، به‌دلیل پایین بودن مقدار مربع کای ساختار مدل مناسب‌تر برای داده‌ها در نظر گرفته شد.

مقدار شاخص آماره χ^2 برای این بخش معنادار است که نشان می‌دهد بین ماتریس کوواریانس مدل نظری و ماتریس کوواریانس نمونه‌ای تولیدشده از طریق داده‌ها تفاوت وجود دارد (هو و بنتلر، ۱۹۹۲؛ شوماخر و لومکس، ۲۰۰۴). درحالی‌که مدل مناسب باید دارای شاخص χ^2 غیرمعنادار باشد (برت^۱، ۲۰۰۷). با این حال این شاخص به‌عنوان شاخص بدی برازش (کلین^۲، ۲۰۰۵) یا عدم برازش (مولیک و همکاران، ۱۹۸۹) در نظر گرفته می‌شود. اما از آنجا که این مقدار و معناداری این شاخص می‌تواند تحت تأثیر برخی از ویژگی‌های موجود در داده‌ها مانند تخطی از مفروضه نرمال چندمتغیری (مک اینتاش^۳، ۲۰۰۶)، میزان اشباع مدل (هو و بنتلر، ۱۹۹۲؛ شوماخر و لومکس، ۲۰۰۴)، و حجم نمونه

1 . Barret
2 . Klein
3 . McIntosh

(بتنلر و بونت، ۱۹۸۰؛ جورسکاک و سوربوم، ۱۹۹۳؛ کنی و مک کواچ^۱، ۲۰۰۳) قرار گیرد، این شاخص به‌عنوان شاخصی سنتی در اغلب گزارش‌ها ذکر می‌شود، ولی معناداری آن چندان در نظر گرفته نمی‌شود (هوپر، کاگلان و مولر^۲، ۲۰۰۸). از آنجا که مقدار کمتر از این نسبت می‌تواند به‌عنوان شاخصی از کیفیت برازش مدل‌های مفروض باشد (ویتون^۳ و همکاران، ۱۹۷۷)، از این رو می‌توان بیان کرد مقدار کمتر این شاخص برای هر مدل، بیانگر مناسبت برازش مدل خواهد بود.

بررسی اعتبار آیت‌ها، زیرمقیاس‌ها و کل مقیاس مدل سه‌بعدی نشان داد که کلیه زیرمقیاس ضرایب مناسب همگونی دارند و دامنه آن‌ها بین ۰/۸۶ (باور دینی) و ۰/۸۸ (عواطف دینی) است. کلیه این ضرایب از نظر میتچل و جولی^۴ (۲۰۰۴) در حد خوب و بالاتر از آن قرار دارند. بررسی ضرایب همبستگی نمره آیت‌ها با نمره کل زیرمقیاس‌های مربوط نشان می‌دهد این ضرایب بین ۰/۳۷ (آیتم ۲۷) و ۰/۷۵ (آیتم ۴۰) متغیر است. این ضرایب پایین بیانگر نبود روابط مناسب بین گویه‌ها و در نتیجه عدم کفایت آن‌ها برای تشکیل یک عامل است (نانالی، ۱۹۸۶). از این رو در مجموع می‌توان گفت که آیت‌ها و زیرمقیاس‌ها و در نتیجه کل مقیاس از ضرایب همگونی درونی مناسبی برخوردار است. در این مرحله در کنار گردآوری و تحلیل داده‌ها برای گروه نمونه ایرانی، نسخه ۵۷ آیتمی مقیاس برای ارائه به همکاران بین‌المللی به انگلیسی ترجمه شد. این مقیاس در اختیار حدود ۲۰ نفر از همکاران قرار گرفت و از نظرهای ایشان در نهایی‌سازی آیت‌ها برای نسخه بین‌المللی استفاده شد.

مرحله ۶) مطالعه تجربی نهایی (اجرای بین‌المللی): این مرحله با هدف بررسی ویژگی‌های روانسنجی مقیاس دینداری در سطح بین‌الملل صورت گرفت. نمونه آماری این مرحله از تحقیق دربرگیرنده ۱۲۱۲ نفر از دانشجویان دوره کارشناسی در کشورهای ۱- جمهوری اسلامی ایران، ۲- ترکیه و ۳- مالزی (از کشورهای مسلمان‌نشین)؛ ۴- آمریکا و ۵- کانادا (از قاره آمریکا)؛ ۶- استرالیا (از قاره اقیانوسیه)؛ و ۷- انگلستان، ۸- آلمان، ۹- فرانسه، ۱۰- اتریش و ۱۱- ایتالیا (از کشورهای قاره اروپا) بود. برای مهیا ساختن شرایط یکسان، جلب مشارکت بیشتر و دستیابی سریع بدون واسطه به داده‌ها، اقدام به تنظیم فرمت الکترونیکی و قرار دادن آن‌ها روی شبکه جهانی اینترنت شد. فرایند تحلیل داده‌ها و

1 . Kenny & McCoach
2 . Hooper, Coughlan & Mullen
3 . Wheaton
4 . Mitchell & Jolley

بررسی ویژگی‌های روانسنجی نسخه انگلیسی مقیاس دینداری بین‌الملل (مرحله تجربی نهایی) همانند مرحله دوم صورت گرفت.

بررسی نتایج حاصل از تحلیل آیت‌ها و بررسی مفهومی آیت‌ها نشان داد در مجموع ۱۲ آیت از ۵۷ آیت تعبیه شده در مقیاس براساس ملاک‌های چندگانه آماری و نظری برای ابزار کفایت لازم را ندارند، از این رو از بین آیت‌ها حذف شدند. حذف این آیت‌ها به ایجاد مقیاسی با ۴۵ آیت منجر شد که برای تحلیل‌های اکتشافی مدنظر قرار گرفت. شایان توضیح است که در فرایند انتخاب آیت‌ها برای حذف، سعی شد برابری تعداد آیت‌های موجود در هر یک از ابعاد باور، عواطف و رفتار دینی رعایت شود. به عبارت دیگر، در هر یک از ابعاد سه‌گانه، ۱۵ آیت در مقیاس ۴۵ آیتی حضور داشت.

تحلیل عاملی اکتشافی نشان داد که عوامل استخراجی از روش مؤلفه‌های اصلی و چرخش پروماکس در مقایسه با مدل‌های دیگر بیشترین همخوانی را با ساختار نظری سه‌عاملی مقیاس دینداری بین‌الملل دارد. نتایج تحلیل نشان داد از ۴۵ آیت وارد شده برای تحلیل مؤلفه‌های اصلی، ۱۸ آیت در مؤلفه یکم، ۱۵ آیت روی مؤلفه دوم و ۱۲ آیت روی مؤلفه سوم بارگذاری مناسبی داشتند. بررسی محتوای آیت‌های قرارگرفته در هر یک از مؤلفه‌ها نشان داد که آیت‌های مربوط به باور دینی، رفتار دینی و عاطفه دینی به ترتیب بیشتر روی مؤلفه‌های یکم، دوم و سوم بارگذاری کرده‌اند. شایان ذکر است که به دلیل چندبعدی بودن سازه دینداری در مورد کفایت عامل‌ها و آیت‌های قرارگرفته در هر یک از آن‌ها، به مطالعات و بررسی‌های زیادی نیاز است.

برای واریس روایی ساختار عاملی به دست آمده از تحلیل عاملی اکتشافی، تحلیل عاملی تأییدی بر روی داده‌های گروه روایی‌یابی صورت گرفت. شایان ذکر است که در این فرایند نیز دو ساختار عاملی به عنوان الگوهای رقیب ارزیابی شد. این دو ساختار عاملی عبارت بودند از: (۱) مدل یکم: ساختار عاملی حاصل از تحلیل عامل اکتشافی و (۲) مدل دوم: ساختار عاملی مدل نظری سه مؤلفه‌ای مقیاس. این مدل نظری متشکل از سه باور (۱۵ آیت)، عواطف (۱۵ آیت) و رفتارهای (۱۵ آیت) دینی است. قابل ذکر است به دلیل آنکه پژوهشگران به دنبال دستیابی به مقیاسی با تعداد برابر آیت‌ها در سه خرده‌مقیاس بودند، ۱۰ آیتی که در هر یک از خرده‌مقیاس‌ها دارای مناسب‌ترین ویژگی‌های مفهومی و آماری برای قرار گرفتن بودند، انتخاب شدند. نتایج نشان داد مدل‌های یکم و دوم تفاوت محسوسی در شاخص‌های برازش ندارند؛ با این حال مدل دوم در مقایسه با مدل یکم از ویژگی‌های مناسب‌تر برازش برخوردار است. از این رو

می‌توان نتیجه گرفت ساختار عاملی سه‌بعدی، به‌دلیل پایین بودن مقدار مربع کای ساختار مناسب‌تری برای این داده‌ها دارد.

بررسی اعتبار آیت‌ها، زیرمقیاس‌ها و کل مقیاس مدل سه‌بعدی نشان داد که کلیه زیرمقیاس‌ها ضرایب مناسب همگونی دارند و این شاخص برای باور دینی ۰/۷۷، رفتار دینی ۰/۸۲ و عواطف دینی ۰/۸۱ است. بررسی ضرایب همبستگی نمره آیت‌ها با نمره کل زیرمقیاس مربوط نشان می‌دهد این ضرایب بین ۰/۱۹ و ۰/۷۰ متغیر است. از این رو در مجموع می‌توان گفت که آیت‌ها و زیرمقیاس‌ها و در نتیجه کل مقیاس دینداری در گروه نمونه بین‌المللی از ضرایب همگونی درونی مناسبی برخوردار است.

در پایان می‌توان گفت که مقیاس پرورش‌یافته در سلسله پژوهش‌های انجام‌گرفته با در نظر گرفتن مدت اجرا (حداکثر ۳۰ دقیقه)، شیوه اجرا (به دو گونه فردی و گروهی) و سهولت نمره‌گذاری که از مهم‌ترین جنبه‌های عملی بودن^۱ تست (هومن، ۱۳۷۸) به حساب می‌آید، ابزار کاملاً مناسبی برای سنجش دینداری است. این ابزار را می‌توان به‌عنوان ابزاری روا برای اجرای پژوهش‌های روانشناختی در حوزه دینداری در سطح ملی و بین‌المللی می‌توان استفاده کرد. شایان ذکر است فرایند استانداردسازی ابزار با مطالعاتی دقیق‌تر برای روایی‌یابی ابزار، بررسی نامتغیربودن ساختار عاملی و اعتبار خرده‌مقیاس‌ها طی مطالعات مستقل دیگر می‌تواند تکمیل شود.

در مجموع می‌توان گفت ۳۰ آیت، سه مؤلفه رفتار، باور و عواطف را می‌سنجند. همچنین پنج سؤال وانمود اجتماعی به‌منظور سنجش میزان اعتبار پاسخ‌های ارائه‌شده به سؤالات به مجموعه سؤالات مذکور اضافه شده است. به‌عبارت دیگر، این سؤالات جزو سؤالات اصلی مقیاس به‌شمار نمی‌رود و فقط برای جدا کردن پرسشنامه‌های نامعتبر استفاده می‌شود. بنابراین مقیاس نهایی دارای ۳۵ آیت است.

محدویت‌ها و پیشنهادهای پژوهشی

به‌دلیل آنکه داده‌های مورد استفاده در پژوهش حاضر از طریق شبکه جهانی اینترنت جمع‌آوری شده است، لازم است یافته‌های آن با احتیاط بیشتری به‌کار رود. از دلایل احتمالی آن اینکه افراد شاید در شرایطی که با سیستم غیرزنده در ارتباط هستند، اظهاراتی داشته باشند که در شرایط غیر از آن چنین نباشند. از سوی دیگر، به‌دلیل آنکه اعضای گروه نمونه مورد بررسی در پژوهش حاضر متعلق به ادیان سه‌گانه بودند، تعبیر و تفسیرهای نتایج حاصل از آن برای اعضای

هر یک از این سه دین نیازمند تأمل بیشتری است، زیرا این مقیاس براساس مشترکات ادیان ساخته شده و روشن است که بسیاری از آموزه‌ها می‌تواند وجود داشته باشد که برای یک کاملاً معنادار ولی برای پیروان دو دین دیگر فاقد معنا باشد.

براساس آنچه ذکر شد، می‌توان گفت که نیاز وافر به بررسی نتایج حاصل از پژوهش حاضر، در خلال پژوهش‌های مختلف و جمعیت‌های مختلف وجود دارد. از سوی دیگر، به دلیل آنکه امکان مطالعه اعتباریابی و روایی با شیوه‌های مختلف در پژوهش حاضر وجود نداشت، از پژوهش‌هایی با این موضوعات مشتاقانه استقبال خواهد شد.

به دلیل آن که ساخت مقیاس بین‌المللی دینداری بخشی از فرایند چندین ساله گروهی از متخصصان علوم انسانی با هدف غایی مهیا نمودن ابزاری برای سنجش کم و کیف و بررسی میزان اثربخشی مداخلات انجام شده در زمینه دینداری بوده است؛ لذا به نظر می‌رسد که با تکمیل فرایند پژوهش حاضر، زمان آن رسیده است پژوهشگران اقدام به استفاده از ابزار حاضر در چنین مداخلاتی نمایند. به عبارتی دیگر یکی دیگر از پیشنهادهای پژوهشی حاضر می‌تواند دعوت از پژوهشگران حوزه مداخلات دینداری به طراحی و انجام مداخلات اثربخش باشد. شاید بتوان گفت از اهم اقدامات آتی مجری و همکاران پژوهش حاضر تلاش برای تدین و استانداردسازی بسته‌های آموزشی در زمینه ارتقاء دینداری خواهد بود.

منابع

- قرآن مجید از منبع: www.parsquran.com
- کتاب مقدس (عهد جدید و عهد عتیق) از منبع: www.htmlbible.com
- آذربایجانی، مسعود؛ موسوی اصل، مهدی (۱۳۸۵). *درآمدی بر روان‌شناسی دین*، تهران، سمت.
- آرون، ریمون (۱۳۷۰). *مراحل اساسی اندیشه در جامعه‌شناسی*، ترجمه باقر پرهام، تهران، انتشارات آموزش انقلاب اسلامی.
- آرین، خدیجه (۱۳۸۷). *بررسی رابطه دینداری و روان‌درستی ایرانیان مقیم کانادا*، پایان‌نامه دکتری، دانشگاه علامه طباطبایی.
- آلتون و همکاران (۱۳۷۶). *دین و چشم‌اندازهای نو*، ترجمه غلام‌حسین توکلی. قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
- ابراهیمی و امرالله؛ نشاط‌دوست، حمید؛ کلانتری، مهرداد؛ مولوی، حسین و اسداللهی، قربان علی (۱۳۸۷). «ساختار عاملی، پایایی و روایی مقیاس نگرش سنج دینی»، *مجله علمی پژوهشی اصول بهداشت روانی*، سال دهم، ش ۱۰ ص ۱۰۷-۱۱۶.
- اتکینسون و همکاران (۱۳۸۷). *زمینه روان‌شناسی هیلگارد*، ترجمه محمدتقی براهنی و همکاران، تهران: رشد.
- اسمارت، نینیان (۱۳۸۳). *تجربه دینی بشر*، ترجمه مرتضی گودرزی، تهران، سمت.
- اکبری، جابر و پارسا، کیارش (۱۳۷۹). *بررسی طرز تلقی و نگرش جوانان نسبت به دین*، گروه پژوهشی علوم رفتاری معاونت پژوهشی جهاد دانشگاهی استان فارس.
- امیری، سیاوش (۱۳۸۵). *سنجش دینداری دانش‌آموزان و بررسی عوامل اقتصادی اجتماعی و فرهنگی مؤثر بر آن*، جهاد دانشگاهی دانشگاه کرمانشاه.
- امیری، سیاوش (۱۳۸۳). *بررسی جامعه‌شناختی تأثیر پایگاه اقتصادی - اجتماعی و جنسیت بر دینداری جوانان*، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، دانشگاه شیراز.
- باقری نوع‌پرست، خسرو؛ خسروی، زهره؛ اسکندری، حسین (۱۳۷۸). *ساخت و اعتباریابی مقیاس عمل‌سنجی براساس دیدگاه اسلامی*. پژوهش منتشر نشده.
- بهرامی، احسان و صائی، سعید (۱۳۷۸). *مقایسه میزان سازگاری آزادگان با رزمندگان و افراد غیررزمندگان تهران*، دانشگاه تربیت مدرس.
- بیان‌زاده، سیداکبر (۱۳۸۱). *بررسی اثربخشی درمان شناختی- رفتاری مذهبی فرهنگی در بهبود مبتلایان اضطرابی*، گزارش پایایی طرح پژوهشی دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی ایران، قطب علمی آموزشی و پژوهشی انستیتو روان‌پزشکی تهران.
- پترسون و همکاران (۱۳۷۷). *عقل و اعتقاد دینی*، ترجمه احمد نراقی و ابراهیم سلطانی، تهران: طرح نو.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۷۷). *شریعت در آئینه معرفت*. قم، نشر اسراء.
- حبیب‌زاده خطبه‌سرا، رامین (۱۳۸۴). *بررسی انواع دینداری در بین دانشجویان دانشگاه تهران*، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس.
- خدایاری‌فرد، محمد (۱۳۸۱). *تهیه مقیاس اندازه‌گیری اعتقادات و نگرش مذهبی دانشجویان*، تهران، دانشگاه صنعتی شریف.

خدایاری‌فرد، محمد؛ غباری بناب، باقر؛ فقیهی، علی‌نقی؛ شکوهی یکتا، محسن؛ به‌پژوه، احمد (۱۳۸۵). *آماده‌سازی و هنجاریابی مقیاس سنجش دینداری در جامعه دانشجویی*. تهران: دانشگاه تهران.

خدایاری فرد، محمد؛ غباری بناب، باقر؛ شکوهی یکتا، محسن؛ فقیهی، علی‌نقی؛ آذربایجانی، مسعود؛ هومن، حیدر علی؛ منطقی، مرتضی؛ پاک‌نژاد، محسن؛ سراج‌زاده، سیدحسین؛ فاطمی، سید محسن؛ اکبری زردخانه، سعید؛ فرزاد، ولی اله؛ افروز، غلامعلی؛ باقری نوع‌پرست، خسرو؛ به‌پژوه، احمد و بهرامی احسان، هادی (۱۳۸۸). *آماده‌سازی مقیاس دینداری و ارزیابی سطوح دینداری اقشار مختلف جامعه ایران*. سازمان ملی جوانان، سازمان تبلیغات اسلامی، وزارت علوم، تحقیقات و فن‌آوری و دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی دانشگاه تهران.

خدایاری‌فرد، محمد؛ شهابی، روح‌الله؛ اکبری زردخانه، سعید (۱۳۸۶). «رابطه نگرش مذهبی با رضایت زناشویی در دانشجویان متأهل». *فصلنامه خانواده‌پژوهشی*. سال سوم، ش ۱۰.

داوودی، محمد (۱۳۸۴). *ساختار اسلام و مؤلفه‌های تدین به آن در مبانی نظری مقیاس‌های دین، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه*.

دلبری، علی (۱۳۸۲). *بررسی رابطه دینداری و نگرش نسبت به دموکراسی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شیراز*. رحیمی‌نژاد، عباس (۱۳۸۴). *ملاحظات روانسنجی سنجش مفاهیم و سازه‌های مذهبی در عرصه روان‌شناسی*. در اثر محمدرضا سالاری‌فر، مسعود آذربایجانی و عباس رحیمی‌نژاد (گردآورندگان)، *گزیده مقالات همایش مبانی نظری و روانسنجی مقیاس‌های دینی، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و تهران: دفتر طرح‌های ملی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی*.

رضایی، عبدالعلی (۱۳۸۰). *ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان موج اول، دفتر طرح‌های ملی در وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی*.

زارع مریم (۱۳۸۴). *بررسی تغییر نگرش‌ها و رفتارهای دینی جوانان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران*. سراج‌زاده، حسین (۱۳۷۵). *بررسی رابطه دینداری و بزهکاری دانش‌آموزان دبیرستان‌های تهران، پایان‌نامه دکتری، دانشگاه تربیت مدرس*.

سراج‌زاده، سید حسین (۱۳۷۵). *چالش‌های مدرنیته مباحثی جامعه‌شناختی در دینداری و سکولاریسم، تهران: طرح نو*. سراج‌زاده، سیدحسین و پویافر، محمدرضا (۱۳۸۸). «سنجش دینداری با استفاده از رهیافت بومی». *فصلنامه تحقیقات علوم اجتماعی ایران*، ۲، ۱۷-۱.

شجاعی‌زند، علیرضا (۱۳۸۴). «مدلی برای سنجش دینداری در ایران». *مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره ششم، ش ۱، ۳۴-۶۶*

شیروانی، علی (۱۳۸۱). *مبانی نظری تجربه دینی مطالعه تطبیقی و انتقادی آراء عربی و رو دلف اتو، قم، بوستان کتاب*. صابر، سیروس (۱۳۸۵). *بررسی رابطه میزان و انواع دینداری با مدارای اجتماعی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت معلم*.

طالبان، محمدرضا (۱۳۷۹). *بررسی تجربی دینداری نوجوانان کشور، گزارش پژوهشی معاونت پرورشی وزارت آموزش و پرورش*.

طباطبایی (علامه)، سیدمحمد حسین (۱۳۶۳). *المیزان فی تفسیر القرآن* (۲۰ جلد). قم: بنیاد علمی و فکری علامه طباطبایی.

غباری بناب، باقر (۱۳۸۰). *بررسی رابطه بین توکل به خدا، امیدواری، صبر و تحمل و آرامش روانی دانشجویان دانشگاه تهران، اولین سمینار بهداشت روانی دانشجویان، اسفند ۱۳۸۰*.

- غباری بناب، باقر (۱۳۸۴). مقیاس تجربیات دینی معنوی، در مبانی نظری مقیاس‌های دینی، به کوشش محمدرضا سالاری و همکاران، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و دفتر طرح‌های ملی، تهران.
- غریب خواجه، سعید؛ میرزایی، حسین علی (۱۳۸۳). بررسی نگرش فرهنگی - اجتماعی، سیاسی و دینی دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی تبریز و برخی عوامل مؤثر بر آن، جهاد دانشگاهی استان آذربایجان شرقی، گروه پژوهشی علوم اجتماعی.
- غیاثوند، احمد (۱۳۸۰). بررسی فرایند جامعه‌پذیری دینی جوانان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران.
- فقیهی، علی نقی و همکاران (۱۳۸۴). مؤلفه‌های دینداری از منظر خود دین در مبانی نظری مقیاس‌های دینی، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- کاظمی، عباس؛ فرجی، مهدی (۱۳۸۱). بررسی رابطه استفاده از اینترنت و ماهواره با وضعیت دینداری دانش‌آموزان و دانشجویان، مرکز تحقیقات، مطالعات و سنجش برنامه‌های سیما.
- کاظمی، عباس؛ فرجی، مهدی (۱۳۸۸). سنجه‌های دینداری در ایران، تهران: انتشارات جامعه و فرهنگ.
- کراسکیان موجباری، آذین (۱۳۸۱). تدوین و هنجاریابی پرسشنامه هویت دینی نوجوانان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکز.
- گلزاری، محمود (۱۳۷۹). تهیه ابزارهایی جهت سنجش عمل به باورهای دینی و انواع حیا و بررسی رابطه دینداری و حیا با ویژگی‌های شخصیتی و سلامت روانی، پایان‌نامه دکتری، دانشگاه علامه طباطبایی.
- لطف‌آبادی حسین؛ نوروزی وحی ده (۱۳۸۳). نظریه‌پردازی و مقیاس‌سازی برای سنجش نظام ارزشی دانش‌آموزان نوجوان ایران. فصلنامه نوآوری‌های آموزشی، ش ۷، ص ۳۳-۵۸.
- محسنی تبریزی، علیرضا؛ کرم‌اللهی، نعمت‌الله (۱۳۸۸). «بررسی وضعیت التزام دانشجویان به ابعاد و نشانه‌های دینداری»، پژوهش‌نامه علوم اجتماعی، سال سوم، ش دوم.
- معتقد لاریجانی، محمد (۱۳۸۹). ساخت آزمون باور دینی و هنجاریابی آن برای دانش‌آموزان سال سوم دبیرستان شهر تهران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد واحد تهران مرکز.
- معنوی پور، داوود؛ پاشاشریفی، حسن (۱۳۸۳). «ساخت و هنجاریابی مقیاس سنجش رشد اعتقادی دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهر تهران (SBD)»، فصلنامه نوآوری‌های آموزشی، ش ۹، سال سوم.
- ملاحسنی، حسین (۱۳۸۱). بررسی رابطه پایگاه اقتصادی اجتماعی خانواده با گرایش‌های ارزشی نوجوانان در سال تحصیلی ۷۴-۷۵، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تربیت مدرس.
- مهدوی، مهدی (۱۳۸۳). سنجه‌های دینداری بررسی تجربه دینداری کاربران اینترنتی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران.
- میر سندسی، سیدمحمد (۱۳۸۳). مطالعه میزان و انواع دینداری دانشجویان، پایان‌نامه دکتری، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس.
- میرزایی، حسن علی (۱۳۸۱). بررسی نگرش فرهنگی دانشجویان کارشناسی روزانه دانشگاه تبریز و برخی عوامل مرتبط بر آن، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تبریز.
- نیک‌خواه، هدایت الله (۱۳۸۰). سنجش دینداری جوانان و عوامل مؤثر بر آن، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی.
- وفایی، صدیقه (۱۳۸۲). نقش جهت‌گیری و مقابله‌های مذهبی در استرس شغلی دبیران زن شهرستان همدان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تربیت مدرس.

وولف، دیوید ام. (۱۳۸۶). روان‌شناسی دین، ترجمه محمد دهقانی، تهران: نشر رشد.

- Abu Raiya, H (2006). A psychological measure of Islamic religiousness: Evidence for relevance, reliability, and validity. Bowling Green, OH: *Unpublished doctoral dissertation*, Bowling Green State University.
- Abu Raiya, H. & Pargament, K. I. (2007). Lessons Learned and Challenges Faced in Developing the Psychological Measure of Islamic Religiousness. *Journal of Muslim Mental Health*: 133–154.
- Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Cambridge, MA: Addison-Wesley.
- Allport, G. W., & Ross, J. M. (1967). Personal religious orientation and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5, 432-443 .
- Allport. G. W. (1950). The Individual and His Religion. New York: Mac Millan. *American Psychologist*, 39, 228- 236.
- Altemeyer (1998) & Hunsbryer (1993), Religious Doubts Scale, *measures of religiosity*, chapter 2, 102-105.
- Argyle, M., & Beit- Hallahmi B. (1975). The social psychology of religion. London: *Routledge & Kegan Paul*.
- Argyle. M; (2000). Psychology and Religion: An introduction. *London and New York, Routledge*.
- Azaunce. M. (1995). Is it schizophrenia or spirit possession? *Journal of Social Distress and the Homeless*. 4 (3): 255-263.
- Bassett, R. L., Miller, S., Anstey, K., Crafts, K., Harmon, J., Lee, Y., et al. (1990). Picturing God: A nonverbal measure of god concept for conservative Protestants. *Journal of Psychology and Christianity*, 9, 73- 81.
- Batson, C. D. (1976). Religion as prosocial: Agent or double-agent? *Journal for the Scientific Study of Religion*, 15, 29- 45.
- Batson, C. D. (1976). Religion as prosocial: Agent or double-agent? *Journal for the Scientific Study of Religion*, 15, 29-45 .
- Batson, C. D., & Schoenrade, P. (1991). Measuring religion as quest: 1. Validity concerns. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 30, 416-429 .
- Batson, C. D., Schoenarde, P., & Ventis, W. L. (1993). *Religion and Individual: A Psychological Perspective*. New York: Guilford press.
- Batson, C. D. & Schoenrade, P. A. & Ventis, W. L. (1993). *religion and the individual: a social-psychological perspective* , new York: oxford university press .
- Battson. C. D; Schoenrade. P. A. & Psych. V. (1985). Brotherly love or self concern? Behavioral Consequences of religion. In L. B. Brown (ed.). *Advances in the Psychology of Religion*. New York: Oxford Pergamon Press.
- Beit- Hallahmi, B., & Argyle, M. (1997). *The psychology of religious behavior, belief, and experience*. London: Rutledge.
- Benson , P.L, Donahue , M.J& Erickson , J.A (1993). The faith maturity scale: conceptualization , measurement and empirical validation. in M.L.lynn

- &moberg , *research in the social scientific study of religion* (vol.5,pp.1-26). Greenwich. CT: JAI press .
- Bergin, A. E. (1983). Religiosity and mental health: A critical re- evaluation and meta - analysis. *Professional Psychology: Research and Practice*, 14 (2): 170-184.
- Berry, J. W., Worthington, E. L., Jr., OConnor, L. E., Parrott, L., & Wade, N. G. (2000). *The measurment of trait forgiveness*. Manuscript submitted for publication .
- Bierman, A. (200٦). Does Religion Buffer the Effects of Discrimination on Mental Health? Differing Effects by Race. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 45 (4):551-565.
- Blazer, D., & Palmore, E. (1976). Religion and aging in a longitudinal panel. *The Gerontologist*, 16, 82-85.
- Boudreaux, E., Catz, S., Ryan, L., Amaral-Melendez, M., Brantley, P. J. (1995). The Ways of Religious Coping Scale: Reliability, validity, and scale development *Assessment*, 2, 233-244 .
- Brokaw, B. F. (1999). Spiritual Themes and Religious Responses Test [Review]. In P. C. Hill & R. W. Hood, Jr. (Eds.), *Measures of religiosity* (pp. 371-374). Birmingham, AL: Religious Education Press .
- Brown. L. B. (1987). *The Psychology of Religious Belief*. London: Academic Press Inc.
- Brown. L. B & Pallant. D. J. (1962). Religious belief and social pressure. *Psychological Reports*. 10: 813-814.
- Brazelton, E. Fradsen, J., Mckown, D. & Brown, C. (1999).”interaction of religion and science: development of a Questionnaire and the results of its administration to undergraduates “. *College student journal* ,33 (4),623.
- Bruce, S. (1996). *Religion in the modern world: From cathedrals to cults*. Oxford, UK: Oxford university press.
- Bryant, S., & Rakowski, W. (1992). Predictors of mortality among elderly African-Americans. *Research on Aging*, 14, 50-67.
- Burris, C. T. (1999). Religious Orientation Scale [Review]. In P. C. Hill & R. W. Hood, Jr. (Eds.), *Measures of religiosity* (pp. 144-154). Birmingham, AL: Religious Education Press .
- Carver, C. S., Scheier, M. F., & Weintraub, J. K. (1989). Assessing coping strategies: A theoretically based approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56, 267-283 .
- Chave. E. J. (1939) *Measure Religion: Fifty-two Experimental Forms*. Chicago University of Chicago Book Store.
- Clark, R. W. (1979). Concepts and Indicators of commitment: a critical reviw. In: Robert wuthnow. (1979). *The religious dimension: new directions in quantitative research*. new York: academic press.

- Connors , G.J, Tonigan , J.S& Miller, W.R (1996).A measure of religious background and behavior for use in behavior change research. *Psychology of addictive bahaviors* , 10, 90-96 .
- Cooks. S. W & Selltis. S. (1964). A multiple-indicator approach to attitude measurement. *Psychological Bulletin*. 62: 36-55.
- Cornwall ,M,Albrecht, S.L, Cunningham, P.H& Pitcher , B.L (1986).The dimation of religiosity: a conceptual model with an empirical test. *Reviw of religious research* , 27, 226-244 .
- Daaleman TP, Frey BB (2004). The Spirituality Index of Well-Being: A new instrument for health -related quality of life research. *Annals of Family Medicine*; 2: 499- 503
- Dahl, K. E. (1999). *Religion and coping with bereavement*. Dissertation abstracts international, 3686B.
- David, J. P. (1999). Structure of Prayer Scale [Review]. In P. C. Hill & R. W. Hood, Jr. (Eds.), *Measures of religiosity* (pp. 70- 72). Birmingham, AL : Religious Education Press.
- Dejong ,G.F, Faulkner , J.E& Warland , R.H (1976). Demension of religiosity reconsidered: evidence from across-cultural study. *social forces*, 54, 866-889 .
- Dezutter, J., Soenens, B., & Hutsebaut, D. (2006). Religiosity and mental health: A further exploration of the relative importance of religious behaviors vs. religious attitudes. *Personality and Individual Differences*, 40, 807–818.
- Dijong, G. F. Faulkner, J. E&warland, R. H (1979) Dimension of religiosity reconsidered: evidence from across – cultural study, *social forces*, 54 (4): 889-866
- Dittes, J. E. (1971). Cnceptual drviation and statistical rigor. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 10: 393- 395.
- Dudley, M. & Cruise, P. (1990). *Religious Maturity Scale, Measures of religiosity*, chapter 3, 142- 143.
- Dudley, R. L., & Cruise, R. J. (1990). Measuring religious maturity: A propped scale. *Review of Religious Research*, 32, 97-109 .
- Durkheim, E. (1915). *The elementary form of the religious life. A study in religious sociology* (J. w. Swain, Trans.). London: Allen & Unwin.
- Ellison, C. W., & Paloutzian, R. E. (1995). [Review of the Spiritual Well-Being Scale] In J. C. Conoley & J. C. Impara (Eds.), *The twelfth mental measurements yearbook*. Lincoln, NE: University of Nebraska Press .
- Emavardhana ,T&Tori,C.D (1997).changes in self concept , ego defense mechanisms and religiosity following seven-day vipassana meditation retreats. *Journal for the scientific study of religion*, 36, 194-206 .
- Embree. R. A. (1973). The religious association scale: A follow-up study. *Journal for the Scientific Study of Religion*. 12: 223-226.

- Emmons, R. A., & Paloutzian, R. F. (2003). The Psychology of Religion. *Annual Review of Psychology*, 54, 377- 402.
- Exline, J.J, Yali, A.M & sanderson , W.C (2000). guilt ,discord and alienation: the role of religious strain in depression and suicidality. *Journal of clinical psychology* , 56, 1481- 1490 .
- Fehring, R. J., Miller, J. F., & Shaw, C. (1997). Spiritual well-being, religiosity, hope, depression, and other mood states in elderly people coping with cancer. *Oncology Nursing Forum*, 24, 663-671 .
- Fiala, W. E., Bjorck, J. P., & Gorsuch, R. L. (2002). The Religious Support Scale: Construction, Validation, and Cross- Validation. *American Journal of community Psychology*, 30, 761- 786.
- Fowler, J (1981). Stages of faith. sanfrancisco: helper & row.
- Francis, (1992). *Christian Moral Values scale, measures of religiosity*, chapter 7, 247-243.
- Frankl, V. E. (1969). *The will of meaning*. New York: New American Library.
- Fukayama, yoshio (1961) the major dimensions of church membership reviw of *religious research*. 2: 154-161
- Fukuyama. M. A & Seving. T. D. (1999). *Integrating Spirituality into Multicultural Counseling*. London: Sage Publications.
- Gallup, G., Jr., & Lindsay, D. M. (1999). *Surveying the religious landscape: trends in U. S. beliefs*. Harrisburg, PA: Morehouse.
- Ghorbani, N., Watson, P. J., Ghramaleki, A F., Morris, R. J., & Hood, R. W. (2000). Muslim Attitudes Towards Religion Scale: Factors, validity, and complexity of relationships with mental health in Iran. *Mental Health, Religion and Culture*, 3, 125–132.
- Gibson & Francis (1996). Christian Fundamentalism Belief scale. *Measures of religiosity*. Chapter 12. 418.
- Glock & Stark (1966). *Christian belief and anti- Semitism*. New York: Harper & Row.
- Godin. A & Coupez. A. (1975). Religious projective pictures: A technique of assessment of psychosism, *Lume Vita*. 12 (2): 260-274.
- Godman. R. (1964). *Religions Thinking from Childhood to Adolescence*. London: Rutledge & Kegan Paul.
- Gorsuch, R. L. (1984). Measurement: The boon and bane of investigation of religion. *American Psychologist*, 39, 229- 239.
- Gorsuch, R. L. (1988). Psychology of religion. *Annual Review of Psychology*, 39, 201- 221.
- Gorsuch, R. L. (1990). Mesurment in psychology of religion revisited. *Journal of Psychology and Christianity*, 9 (2), 82- 92.
- Gorsuch, R. L., & McPherson, S. E. (1989). Intrinsic/ Extrinsic measurement: I/E- Revised and single-item scales. *Journal of the Scientific Study of Religion*, 28, 348-354 .

- Gorsuch, R. L., & Venable, G. D. (1983). Development of an Age Universal I-E scale. *Journal of the Scientific Study of Religion*, 22, 181-187 .
- Greer, M. & Francis, T. (1992). *Rejection of christianity scale measures of religiosity*, chapter 2, 91- 92.
- Hall, T.W& Edwards, K. J. (1996). The initial development and factor analysis of the spiritual assessment inventory. *Journal for psychology and theology* , 24, 233-246 .
- Hannay, D. R. (1990). Religion and health. *Social Science and Medicine*, 14, 683-685.
- Haque, A. (1998). Psychology and religion: Their relationship and integration from an Islamic perspective. *American Journal of Islamic Social Sciences*, 15 (4), 97– 116.
- Haworth, A. M., Hill, A. E., & Glidden, L. M. (1996). Measuring religiousness of parents of children with developmental disabilities. *Mental retardation*, 34 (5),271-279.
- Hill, P. C. (2005). Measurement in the psychology of religion and spirituality. In R. F. Paloutzian & C. L. Park (Eds). *Handbook of the psychology of Religion and Spirituality* (pp. 43- 61). New York: Guilford press.
- Hill, P. C., & Hood, R. W., Jr. (1999). *Measures of religiosity*. Birmingham, AL: Religion Education press.
- Hill, P. C., & Pargament, K. I. (2003). Advances in the conceptualization and measurement of religion and spirituality. *American Psychologist*, 58, 64- 74.
- Hoge, D. R. (1972). A validated intrinsic religious motivation scale. *Journal of the Scientific Study of Religion*, 11, 369-376 .
- Holland, J. C., Kash, K. M., Passik, S., Gronert, M. K., Sison, A., Lederberg, M., Russak, S. M., Baider, L., & Fox, B. (1998). A brief spiritual beliefs inventory for use in quality of life research in life-threatening illness. *Psycho-Oncology*, 7, 460-469 .
- Hood, R. W., Ghorbani, N., Watson, P. J., Ghramaleki, A F., Bing, M. N., Morris, R. J., & Williamson, W. P. (2001). Dimentions of The Mysticism Scale: Confirming the Three- Factor Structure in the United State and Iran. *Journal for the Scientific Study of Religion*. 40: 691-705.
- Hood, R. W. (1975). The construction and preliminary validation of a measure of reported mystical experience. *Journal for the scientific study of religion* , 14, 29-41 .
- Hoult, T. F. (1958). *The sociology of religion*. New York: Dryden.
- Idler, E. L. (1995). Religion, health, and nonphysical senses of self. *Social Forces*, 74, 683-704.
- Idler, E. L., & Kasl, S. V. (1992). Religion, disability, depression, and the timing of death. *American Journal of Sociology*, 97, 1052-1079.
- James, W. (1961). *The varieties of religious experiments*. New York: Collier Books.

- Johnson, D. P., & Mullins, L. C. (1989). Subjective and social dimensions of religiosity and loneliness among the well elderly. *Review of Religious Research, 31*, 3-15.
- Kass, J. D., Friedman, R., Leserman, J., Zuttermeister, P. C., & Benson, H. (1991). Health outcomes and a new index of spiritual experience. *Journal of the Scientific Study of Religion, 30*, 203-211 .
- Katz ,Y.J (1988). Avalidation of the ocial religious- political scale. *educational and psychological measurement ,48*, 1025-1028 .
- Kerlinger, F. N. (1983). *Foundation of Behavioral Research*. (3rd ed). New York: Holt, Rinehart and Winston, Inc.
- Kerlinger, F. N., & Pedhazur, E. J. (1983). *Multiple regression in Behavioral Sciences*. (2nd edition). New York: Holt, Rinehart and Winston, Inc.
- Kessler. G. E. (2001). *Voices of Wisdom*. U. S. A. Wad worth.
- King MK, Jones L, Kelly B. (2006). Measuring spiritual belief: Development and standardization of beliefs and values Scale. *Psychol Med, 36* (3): 417-25 .
- King, M., Speck, P. & Thomas, A. (1995). The Royal Free Interview for Religious and Spiritual Beliefs: Development and standardization. *Psychological Medicine, 25*, 1125-1134 .
- Kirkpatrick, L. A., & Hood, R. W., Jr. (1990). Intrinsic-extrinsic religious orientation: The boon or bane of contemporary psychology of religion? *Journal for the Scientific Study of Religion, 29*, 442-462 .
- Kirschling, J. M., & Pittman, J. F. (1989). Measurement of spiritual well-being: A hospice caregive sample. *Hospice Journal ,*
- Klausner. C. (1964). Methods of data collection in studies of religion. *Journal for the Scientific study of Religion. 3* (2) ; 193-203.
- Koeing, H. G. (Ed.). (1998). *Handbook of religion and mental health*. New York: Academic Press.
- Koeing, H. G., & Larson, D. B. (2001). Religion and mental health: Evidence for association. *International Review of psychiatry, 13*, 67- 78.
- Koenig, H. G., & Cohen, H. (2002). *The link between religion and mental health*. Oxford University Press.
- Koenig, H. G., Meador, K., & Parkerson, G. (1997). Religion Index for Psychiatric Research: A 5-item measure for use in health outcomes studies [Letter to the editor]. *American Journal of Psychiatry, 154*, 885- 886.
- Lamsden, C. J., & Wilson, E. O. (1983). *Promethean fire: Reflections on the origion of mind*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Larsen. L & Knapp. R. H. (1969). Sex differences in symbolic conceptions of the deity. *Journal of Projective Techniques 28*: 303-306.
- Leak , G.K&Fish , S.B (1999). Development and initial validation of an objective measure of faith development. *International journal for the psychology of religion ,9*, 105-124

- Leak, G. K., Loucks, A. A., & Bowlin, P. (1999). Development and initial validation of an objective measures of faith development. *The International Journal for the psychology of Religion*, 9, 83- 103.
- Lederberg, M. S., & Fischer, G. (1999). Can you measure a sunbeam with a ruler? *Psycho-Oncology*, 8, 375- 377.
- Lehrer, E. L., & Chiswick, C. U. (1993). Religion as a determinat of maital stability. *Demography*, 30, 385- 403.
- Leuba. J. H. (1916). *The Belief in God and Immortality: A Psychological, Anthropological and Statistical Study (2nd Ed)*. Chicago: Open count.
- Levin, J. S., Chatters, L. M., & Taylor, R. J. (1995). Religious effects on health status and life satisfaction among black Americans. *Journal of Gerontology: Social Sciences*, 154- 163.
- Levin. J. S. (1996). *Religion in Aging and Health: The Original Foundations and Methodological Frontiers*. ASAGE pub. Inc.
- Luckow, A., McIntosh, D. N ,Spilka ,B & Ladd ,K. (2000, February). The multidimensionality of prayer. Poster presente David, J. P. (1999). Structure of Prayer Scale [Review]. In P. C. Hill & R. W. Hood, Jr. (Eds.), *Measures of religiosity (pp. 70-72)*. Birmingham, AL: Religious Education Press d at the annual meeting of the Society for Personality and Social Psychology, Nashville, TN .
- MacDonald, D. A. (2000). Spirituality: Description, measurement, and relation to the five factor model of personality. *Journal of Psychology*, 68 (1), 154- 197 .
- Maranell, G. M. (1974). *Responses to religion: Studies in the social psychology of religious belief*. Lawrence: University press of Kansas.
- Mc Cullough, M. E., Hoyt, W. T., Larson, D. B., Koenig, H. G., & Thoresen, C. (2000). Religious volvement and morality: A meta- analytic review. *Health Psychology*, 19, 211- 222.
- Miller, W. R. & Thoresen, C. E. (2003). Spirituality, religion, and health. *American Psychologist*, 58, 24–35.
- Miller, W. R., &Thoresen, C. E. (2003). Spirituality, religion, and health: An emerging reaserch field. *American psychologist*, 58, 24- 35.
- Moberg, D. O. (1962). *The church as a social institution*. Englwood Cliffs, NJ: Prentice- Hall.
- Moberg, D. O. (2002). Assessing and Measuring spirituality: Confronting dilemmas of universal and particular evaluative criteria. *Journal of Adult Development*, 9, 47- 60.
- O'Conner, D. B., Cobb, J., & O'Conner, R. C. (2003). Religiosity, stress and psychological distress. *Personality and Individual Differences*, 34, 211-217.
- Pallone. N. J. (1966). Religious authority and social perception. *Journal of Social Psychology*. 68: 229-241.

- Paloutzian, R. F. & Park, C. L. (2005). Religion and Spirituality. In R. F. Paloutzian & C. L. Park (Eds). *Handbook of the psychology of Religion and Spirituality* (pp. 3- 21). New York: Guilford press.
- Paloutzian, R.F & Ellison, C.W (1982). Loneliness, spiritual well being and quality of life, In L. A. Peplau & D. Perle (Eds). *Loneliness: a source book of current theory, research and therapy* (pp.224-237). New York: Wiley Interscience.
- Pardini, D., Plante, T. G., & Sherman, A. (2000). Strength of religious faith and its association with mental health outcomes among recovering alcoholics and addicts. *Journal of Substance Abuse Treatment, 19*, 1-8.
- Pargament, K. I. (1997). Of means and ends: Religion and search for significance. *International Journal for the Psychology of Religion, 2*, 201-229.
- Pargament, K. I. (1997). *The psychology of religion and coping*. New York: Guilford press.
- Pargament, K. I. (1999). The Psychology of Religion and Spirituality?: Yes or No. *The International Journal for the Psychology of Religion, 9*, 3- 16.
- Pargament, K. I., Kennell, J., Hathaway, W., Grevengoed, N., Newman, J., & Jones, W. (1988). Religion and the problem-solving process: Three styles of coping. *Journal for the Scientific Study of Religion, 27*, 90-104.
- Pargament, K. I., Koenig, H. G., & Perez, L. M. (2000). The many methods of religious coping: Development and initial validation of RCOPE. *Journal of clinical psychology, 56*, 519- 543.
- Pargament, K. I., Smith, B. W., Koenig, H. G., & Perez, L. (1998). Patterns of positive and negative religious coping with major life stressors. *Journal for the Scientific Study of Religion, 37*, 711-725.
- Pargament, C.; Cohen, L. H & Herb, L. (1990). Intrinsic religious coping as life stress moderators for Catholics versus Protestants. *Journal of Personality and Social Psychology, 59* (3): 562-574.
- Park, C., Cohen, L. H., & Herb, L. (1990). Intrinsic religiousness and religious coping as life stress moderators for Catholics versus Protestants. *Journal of Personality and Social Psychology, 59*, 562- 574.
- Parker, Leeraf, Klimark, Koenig, Parker & Elman. (2003). Religiosity and mental health in southern adults. *Journal of Aging and mental health*.
- Peterman, A. H. (2000, March). *Spirituality and quality of life among cancer and HIV/AIDS patients: The role of ethnicity*. Paper presented at the annual meeting of the American Psychosomatic Society, Savannah, GA.
- Peterson, Michal; Hasker, W., Reichenbach, B & Basinger, D (1991). Religious belief, an introduction to the philosophy of religion, Oxford University Press.
- Pfeifer, S & Wealty, V (1995). Psychopathology and religious commitment, a controlled study. *Psychopathology, 28*, 70-77.
- Piedmont, R. L. (1999). Does spirituality represent the sixth factor of personality?: Spiritual transcendence and the five factor model. *Journal of personality, 67*, 985- 1013.

- Plante, T. G., & Boccaccini, M. T. (1997). Reliability and validity of the Santa Clara Strength of Religious Faith Questionnaire. *Pastoral Psychology, 45*, 429-437 .
- Plante, T. G., Yancey, S., Sherman, A. C., Guertin, M., & Pardini, D. (1999). Further validation for the Santa Clara Strength of Religious Faith Questionnaire. *Pastoral Psychology, 48*, 11-21 .
- Plente , T. G., & Boccaccini, M. T. (1997). The santaclara strength of religious faith questionnaire. *pastoral psychology, 45*, 375-387 .
- Poloma, M. M., & Gallup, G., Jr. (1991). *Varieties of Prayer: A survey report*. Philadelphia: Trinity press International.
- Poloma, M. M., & Pendleton, B. E (1990). Religious domains and general well-being. *Social Indicators Research, 22*, 255-276.
- Reece. B. L. & Brandt. R. (1997). *Human Relations: Principles and Practics*. pp. 134-135.
- Rippentrop, A. E., Altmaier, E. M., Chen, J. J., Found, E. M., & Keffala, V. J. (2005). The relationship between religion/spirituality and physical health, mental health, and pain in a chronic pain population. *Pain, 116*, 311–321.
- Robertson, R. (1975). On the analysis of mysticism: pre- Weberian, Weberian, post- Weberian perspectives. *Sociological Analysis, 36*, 241- 266.
- Robinson. J. P & Shaver. P. R. (1973). *Measures of Social Psychological Attitudes*. Ann Arbor: University of Michigan Survey Research Center.
- Roherbaugh, J. & Jesser, R. (1975). religiosity in youth: a personal control against deviant behavior. *Journal of personality, 43*, 136-155.
- Sahin, A. & Francis, L. J. (2002). Assessing attitude toward Islam among Muslim adolescents: The psychometric properties of the Sahin-Francis Scale. *Muslim Education Quarterly, 19* (4), 35–47.
- Samson, T., Lloyd, C., Petchkovsky, L., & Manaia, W. (2005). Exploration of Australian and New Zealand indigenous People's spirituality and mental health. *Australian Occupational Therapy Journal, 52*: 181-187.
- Saur, M. S., & Saur, W. G. (1993). *Spiritual Themes and Religious Responses Test (STARR): Preliminary manual*. C hapel Hill, NC: Author
- Schaefer, C. A., & Gorsuch, R. L. (1991). Psychological adjustment and religiousness: The multivariate belief-motivation theory of religiousness. *Journal for the Scientific Study of Religion, 30*, 448- 461 .
- Seeman, T. E., Dubin, L. F., & Seeman, M. (2003). Religiosity /Spirituality and health. *American Psychologists, 58*, 53- 63.
- Sellers, R. (1988). Religion for the new millennium. *Ottawa Citize*, April 13.
- Seybold, K. S. (1999). The Royal Free Interview for Religious and Spiritual Beliefs [Review]. In P. C. Hill & R. W. Hood, Jr. (Eds.), *Measures of religiosity (pp. 351-357)*. Birmingham, AL: Religious Education Press .
- Sherman, A. C., Plante, T. G., Simonton, S., Adams, D. C., Burris, S. K., & Harbison, C. (1999). Assessing religious involvement in medical patients:

- Cross-validation of the Santa Clara Strength of Religious Faith Questionnaire. *Pastoral Psychology*, 48, 129-142 .
- Sherman, A. C., Plante, T. G., Simonton, S., Adams, D. C., Harbison, C., & Burris, S. K. (2000A multidimensional measure of religious involvement for cancer patients: The Duke Religious Index. *Journal of Supportive Care in Cancer*, 8, 102-109 .
- Spilka B; Shaver. P & Kirkpatrick L. A. (1985). A general attribution theory for the psychology of religion. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 24: 1-20.
- Spilka, B. ; Hood, R. W. ; Hunsberger, B. & Gorsuch, R. (2003). *The psychology of Religion: An Empirical Approach (3th edition)*. New York: Guilford pres.
- Spilka, B., & McIntosh, D. N. (1996, August). *Religion and Spirituality: The known and unknown*. Paper presented at the annual conference of the American Psychological Association, Toronto, Canada.
- Thurston. L. L & Chave. E. J. (1929). *The Measure of Attitude: A Psychophysical Method and Some Experiments with a Scale for measuring Attitude toward the Church*. Chicago: University of Chicago Press.
- Tsange,J &Mc cullough,M.F (2003).Measuring religious constructs: a hrerarchical approach to construct organization and scale selection. In S. J. Lopez & C. R. Snyder (Eds). *positive psychological assessment: aok of models and measure (pp.345-360)*. Washington, DC: American psychological association.
- Underwood , L. G (1999). *Daily spiritual experiences. in multidimensional measurement of religiousness /spirituality for use in health research: a report of the fetzer institute / national institute of aging working group (pp.11-17)*kalamazoo, MI,jhon e. fetzer institute .
- Vaillanta, G., Templeton, J., Ardel, M., & Meyer, S. E. (2008). The natural history of male mental health: Health and religious involvement. *Social Science & Medicine*, 66, 221–231.
- VandeCreek, L., Ayres, S., & Bassham, M. (1995). Using the INSPIRIT to conduct spiritual assessments. *Journal of Pastoral Care*, 49, 83-89 .
- Verbit, M. F. (1970). The component and dimensions of religious behavior: Toward a reconceptualization of religiosity. In P. E. Hammond & B. Johnson (Eds), *American mosaic* (pp. 24- 39). New York: Random House.
- Wallston, K. A., Malcarne, V. L., Flores, L., Hansdottir, I., Smith, C. A., Stein, M. J., Weisman, M. H., & Clements, P. J. (1999). Does God determine your health? The God Locus of Health Control Scale. *Cognitive Therapy and Research*, 23, 131-142 .
- Wallston, K. A., Stein, M. J., & Smith, C. A. (1994). From C of the MHLC scales: A condition-specific measure of locus of control. *Journal of Personality Assessment*, 63, 534-553 .

- Wilde, A. & Joseph, S. (1997). Religiosity and personality in a Moslem context. *Personality and Individual Differences*, 23, 899–900.
- Worthington, M. & Cullough, M. (1993). *Religious value scale, measures of religiosity*. 108-112.
- Worthington, E. L., Wade, N. G., Hight, T. L., Ripley, J. S., McCullough, M. E., Berry, J. W., Schmitt, M. M., Berry, J. T., Bursley, K. H., & O'Connor, L. (2003). The religious Commitment Inventory- 10: Development, refinement, and validation of a brief scale for research and counseling. *Journal of Counseling Psychology*, 50, 84- 96.
- Wulff, D. (1999). Humanistic Morality/ Liberal Belief Scale [Review]. In P. C. Hill & R. W. Hood, Jr. (Eds.), *Measures of religiosity* (pp. 19-22). Birmingham, AL: Religious Education Press .
- Wulff, D. M. (1991). *Psychology of Religion: Classic and Contemporary Views*. New York: John Wiley.
- Wulff, D. M. (1997). *Psychology of Religion: Classic and contemporary views* (2nd edition). New York: Wiley.
- Wulff, D. M. (1999). **Attitude toward the church scale**. in P.C.Hill&R.W.hood, jr, measures of religiosity (pp.467-471). birmingham , AL: religious education press .
- Yinger. J. M. (1970). *The Scientific study of Religion*. New York: Mac Millan.
- Zinnbauer, B. J. & Pargament, K. I. (2002). Capturing the meanings of religiousness and Spirituality: One way down from a definitional Tower of Babel. *Research in the Social Scientific Study of Religion*, 13, 23- 54.
- Zinnbauer, B. J. & Pargament, K. I. (2005). Religion and Spirtuality. In R. F. Paloutzian & C. L. Park (Eds). (2005) *Handbook of the psychology of Religion and Spirituality* (pp. 21- 42). New York: Guilford press.
- Zinnbauer, B. J. & Pargament, K. I., Cole, B., Rye, M. S., Butter, E. M., Belavich, T. G., Hipp, K. M., Scott, A. B., Kadar, J. L. (1997). Religion and Spirituality: Unfuzzifying the fuzzy. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 36, 549- 564.

پیوست یکم

نسخه فارسی مقیاس بین‌المللی دینداری

دانشگاه تهران

دانشجوی گرامی

پرسشنامه پیش‌رو، برای اجرای پژوهش بین‌المللی تدوین شده است. لطفاً هر عبارت را به‌دقت بخوانید و میزان موافقت خود را در پیوستار شش درجه‌ای از ۰ تا ۵ مشخص کنید. نوشتن نام و نام خانوادگی ضروری نیست. قبل از شروع لطفاً جدول زیر را تکمیل کنید و به تمام پرسش‌ها پاسخ دهید.

مشخصات عمومی

۱- جنسیت: الف) مذکر ☐ ب) مونث ☐	۲- تاریخ تولد:/...../۱۳.....
۳- وضعیت تأهل: الف) مجرد ☐ ب) متأهل ☐ ج) جدانشده ☐ د) سایر ☐	۴- ملیت:
۵- کشور محل تحصیل:	۶- دین: الف) مسیحی ☐ ب) یهودی ☐ ج) مسلمان ☐ د) سایر ☐
۷- نام دانشگاه محل تحصیل:	(مشخص کنید.....)
۸- نام دانشکده:	۹- مقطع تحصیلی: کارشناسی ☐ کارشناسی ارشد ☐ دکتری ☐

شیوه پاسخ‌دهی

دیدگاه‌ها و رفتارهای برخی به‌صورت زیر است. شما تا چه اندازه با دیدگاه‌ها و رفتارهای آن‌ها موافقت می‌کنید؟ برای آگاهی از میزان موافقت شما با هر یک از عبارات، اعدادی از ۰ تا ۵ منظور شده است. لطفاً پاسخ‌های خود را با پر کردن دایره مورد نظر مشخص کنید.

کمترین

میزان موافقت

۰

۱

۲

۳

۴

۵

بیشترین

میزان موافقت

کمترین میزان موافقت		بیشترین میزان موافقت					عبارت
۰	۱	۲	۳	۴	۵		
						۱. خوش رفتاری لازمهٔ ایمان است.	
						۲. با حضور در مکان‌های مذهبی خود را به مبدأ هستی نزدیک احساس می‌کنم.	
						۳. دین راهنمای خوشبختی انسان در زندگی است.	
						۴. در مراسم مذهبی شرکت می‌کنم.	
						۵. تکریم انسان از پیام‌های اساسی کتاب‌های آسمانی است.	
						۶. با تعقل می‌توان به حقانیت ادیان پی برد.	
						۷. در هر موقعیتی راستگو هستیم.	
						۸. عمل به احکام دینی در کلیهٔ جوانب زندگی ضروری است.	

بیشترین						عبارت
میزان موافقت						
کمترین					
میزان موافقت	۰	۱	۲	۳	۴	۵
						۹. انسان باید از نعمتهایی که به او داده شده است، راضی باشد.
						۱۰. بدون اعتقاد به دین هم می‌توان سعادتمند شد.
						۱۱. ارتکاب گناه یکی از عوامل بروز ناملایمات در زندگی است.
						۱۲. دین در زندگی شخصی من اثر مثبت دارد.
						۱۳. دین ساخته و پرداخته فکر بشر است.
						۱۴. هر کس از من کمک بخواهد به او کمک می‌کنم.
						۱۵. دستورهای دینی را باید در موارد مختلف رعایت کرد.
						۱۶. آرامش و نشاط واقعی از نتایج اصلی باورهای دینی‌اند.
						۱۷. وجود فرشتگان مورد تردید است.
						۱۸. انسان سختی‌های زندگی را به دلیل ذات یگانه تحمل می‌کند.
						۱۹. ایمان، سپری در برابر نگرانی‌هاست.
						۲۰. جهان به یک منجی آسمانی نیاز دارد.
						۲۱. همیشه به قولی که می‌دهم، عمل می‌کنم.
						۲۲. انسان با عمل به تعالیم پیامبران الهی به سعادت می‌رسد.
						۲۳. عبادت نشاط می‌آورد.
						۲۴. دین نمی‌تواند به نیازهای معنوی بشر پاسخ بدهد.
						۲۵. در حلال و حرام دینی حکمتی نهفته است.
						۲۶. زندگی دینی، آرامش، نشاط و امنیت درون را به همراه دارد.
						۲۷. باورهای دینی مانع پیشرفت‌های علمی است.
						۲۸. تاکنون پشت سر کسی بدگویی نکرده‌ام.
						۲۹. کمک به حیوانات آزاردیده وظیفه دینی است.
						۳۰. معجزات نقل شده در کتاب‌های آسمانی حقیقت دارند.
						۳۱. پذیرش احکام دینی خلاف عقل است.
						۳۲. سستی ایمان، فساد اخلاقی به بار می‌آورد.
						۳۳. بی‌توجهی به ارزش‌های دینی در جامعه ناراحت‌کننده است.
						۳۴. همه حوادث زندگی فقط بر پایه اصول علمی روی می‌دهد.
						۳۵. نمازهای واجب را اول وقت می‌خوانم.

شیوه نمره‌گذاری

شماره آیت‌ها	خرده‌مقیاس
۴، ۸، ۱۱، ۱۵، ۱۸، ۲۲، ۲۵، ۲۹، ۳۲	رفتار
۲، ۵، ۹، ۱۲، ۱۶، ۱۹، ۲۳، ۲۶، ۳۰، ۳۳	عواطف
۳، ۶، ۱۰ (-)، ۱۳ (-)، ۱۷ (-)، ۲۰، ۲۴ (-)، ۲۷ (-)، ۳۱ (-)، ۳۴ (-)	باور
۷، ۱۴، ۲۱، ۲۸، ۳۵	وانمود اجتماعی

توضیح:

- (۱) علامت "-" بیانگر نیاز به معکوس کردن نمره‌گذاری این آیت‌هاست.
- (۲) نمره مربوط به هر یک از مولفه‌ها به واسطه جمع نمرات آیت‌های تعبیه‌شده برای آن به دست می‌آید.
- (۳) خرده‌مقیاس وانمود اجتماعی به‌منظور شناسایی پاسخ‌های نامعتبر تعبیه شده است. به‌عبارت دیگر، پاسخ‌دهنده‌ای که نمره بالاتر در این خرده‌مقیاس اخذ می‌کند، به احتمال بالا پاسخ‌های داده‌شده نامعتبر بوده و بایستی ابزار تکمیل شده از مجموعه داده‌ها کنار گذاشته شود.

پیوست دوم

نسخه انگلیسی مقیاس بین‌المللی دینداری

University of Tehran

Dear participant

This is an international study. You are asked to kindly read the following statements and indicate your degree of agreement. The information on the study may be used for scholarly publications. No personal information is required. Please kindly make sure that you answer all the questions.

General Characteristics

Gender: Male ☐ Female ☐	Date of Birth: 19...../...../.....
Marital Status: Single ☐ Married ☐ divorced ☐ Common law ☐ separated ☐	Nationality:
Religion: Christian ☐ Muslim ☐ Jewish ☐ Other ☐ (Please specify:.....) No- religion ☐	Country of Study:
Currently Enrolled Degree : B.A/B.S ☐ M.A/M.S ☐ Ph. D ☐ M.D ☐	Academic field:
Year in which you started your program of study:	

Instruction

Some people believe in the following viewpoints and behaviors. How much do you agree with them?

Item	lowest agreement				Highest Agreement	
	0	1	2	3	4	5	
1. Being good to others is important to my faith.							
2. When I attend sacred places, I feel close to God.							
3. Religion would guide human prosperity and happiness in life.							
4. I participate in religious gatherings and ceremonies.							
5. Respecting human beings is among the essential messages of the Holy Scriptures.							
6. Rationality can substantiate the legitimacy of religions.							
7. I am honest under all circumstances.							
8. Religious instructions need to be implemented in every aspect of human life.							
9. I am content with what I have been given by God.							
10. One can have happiness without any religious belief.							
11. Committing sins contributes to distress in life.							
12. Religion has had a positive personal impact in my life.							

Item	Lowest agreement highest agreement					
	0	1	2	3	4	5
13. Religion is only a product of the human mind.						
14. I have always helped the needy.						
15. Religious instructions need to be followed in various stages of life.						
16. Religious beliefs produce genuine peace and real happiness.						
17. The existence of angels is questionable						
18. One tolerates life's hardships because of God's grace.						
19. Faith protects one in the face of worries and anxieties.						
20. The world needs a heavenly savior.						
21. I have always kept my promises.						
22. Human beings experience prosperity once they practice the prophet's instructions.						
23. Worshipping God will give rise to joy.						
24. Religion fails to provide answers to human spiritual needs.						
25. There is wisdom behind every religious act.						
26. A religious life is characterized by inner security, composure and happiness.						
27. Religious beliefs impede scientific progress.						
28. I have never talked behind someone's back.						
29. Helping an injured animal is a religious duty.						
30. The miracles cited in the Holy Scriptures are real events.						
31. Acceptance of religious instructions is illogical.						
32. A weak faith may give rise to moral corruption.						
33. Ignoring religious values in the society is upsetting.						
34. All events of life take place based only on physical principles.						
35. I have observed my daily prayer in a timely fashion.						

Scoring instruction

Religiosity subscale	Item Numbers
Behaviors	1, 4, 8, 11, 15, 18, 22, 25, 29, 32
Affective	2, 5, 9, 12, 16, 19, 23, 26, 30, 33
Belief	3, 6, 10 (R) *, 13 (R), 17 (R), 20, 24 (R), 27 (R), 31 (R), 34 (R)
Social desirability	7, 14, 21, 28, 35

*. (R): The items are scoring reversely.

1) To obtain component score add the scores of items.

پیوست سوم
جداول هنجاری

رفتار دینی پسران	
نمره استاندارد T	نمره خام
۶۴	۴۹
۶۶	۵۰
۶۷	۵۱
۶۸	۵۲
۷۰	۵۳
۷۲	۵۴
۷۳	۵۵
۷۴	۵۶

رفتار دینی پسران	
نمره استاندارد T	نمره خام
۷	۱۰
۱۰	۱۱
۱۷	۱۶
۲۳	۲۰
۲۴	۲۱
۲۷	۲۳
۲۹	۲۴
۳۰	۲۵
۳۲	۲۶
۳۳	۲۷
۳۴	۲۸
۳۶	۲۹
۳۷	۳۰
۳۹	۳۱
۴۰	۳۲
۴۱	۳۳
۴۳	۳۴
۴۴	۳۵
۴۶	۳۶
۴۷	۳۷
۴۹	۳۸
۵۰	۳۹
۵۱	۴۰
۵۳	۴۱
۵۴	۴۲
۵۶	۴۳
۵۷	۴۴
۵۸	۴۵
۶۰	۴۶
۶۱	۴۷
۶۳	۴۸

عواطف دینی پسران	
نمره خام	نمره استاندارد T
۴۲	۵۱
۴۳	۵۳
۴۴	۵۴
۴۵	۵۶
۴۶	۵۸
۴۷	۵۹
۴۸	۶۱
۴۹	۶۳
۵۰	۶۴
۵۱	۶۶
۵۲	۶۸
۵۳	۷۰
۵۴	۷۱
۵۶	۷۴

عواطف دینی پسران	
نمره خام	نمره استاندارد T
۱۰	۰
۱۱	۲
۱۲	۳
۱۳	۴
۱۴	۵
۱۵	۶
۱۶	۸
۱۷	۱۰
۱۸	۱۱
۱۹	۱۳
۲۰	۱۵
۲۱	۱۷
۲۲	۱۸
۲۳	۲۰
۲۴	۲۱
۲۵	۲۳
۲۶	۲۴
۲۷	۲۶
۲۸	۲۸
۲۹	۳۰
۳۰	۳۰
۳۱	۳۳
۳۲	۳۴
۳۳	۳۶
۳۴	۳۸
۳۵	۳۹
۳۶	۴۱
۳۷	۴۳
۳۸	۴۴
۳۹	۴۶
۴۰	۴۸
۴۱	۴۹

باور دینی پسران	
نمره استاندارد T	نمره خام
۷۱	۴۰
۷۲	۴۱
۷۳	۴۲
۷۴	۴۳
۷۵	۴۴
۷۷	۴۵
۷۸	۴۶
۷۹	۴۷
۸۰	۴۸

باور دینی پسران	
نمره استاندارد T	نمره خام
۳۵	۱۰
۳۶	۱۱
۳۷	۱۲
۳۸	۱۳
۴۰	۱۴
۴۱	۱۵
۴۲	۱۶
۴۳	۱۷
۴۴	۱۸
۴۶	۱۹
۴۷	۲۰
۴۸	۲۱
۴۹	۲۲
۵۰	۲۳
۵۲	۲۴
۵۳	۲۵
۵۴	۲۶
۵۵	۲۷
۵۶	۲۸
۵۷	۲۹
۵۹	۳۰
۶۰	۳۱
۶۱	۳۲
۶۲	۳۳
۶۳	۳۴
۶۵	۳۵
۶۶	۳۶
۶۷	۳۷
۶۸	۳۸
۶۹	۳۹

دینداری کل پسران	
نمره استاندارد T	نمره خام
۶۳	۱۱۸
۶۴	۱۱۹
۶۵	۱۲۰
۶۵	۱۲۱
۶۶	۱۲۲
۶۷	۱۲۳
۶۸	۱۲۴
۶۹	۱۲۵
۷۰	۱۲۶
۷۱	۱۲۷
۷۱	۱۲۸
۷۲	۱۲۹
۷۳	۱۳۰
۷۴	۱۳۱
۷۵	۱۳۲
۷۶	۱۳۳
۷۷	۱۳۴
۷۸	۱۳۵
۷۸	۱۳۶
۷۹	۱۳۷
۸۰	۱۳۸
۸۱	۱۳۹
۸۱	۱۴۰
۸۲	۱۴۱
۸۳	۱۴۲
۸۴	۱۴۳
۸۶	۱۴۵

دینداری کل پسران	
نمره استاندارد T	نمره خام
۳۸	۸۹
۳۹	۹۰
۴۰	۹۱
۴۰	۹۲
۴۱	۹۳
۴۲	۹۴
۴۳	۹۵
۴۴	۹۶
۴۵	۹۷
۴۶	۹۸
۴۶	۹۹
۴۷	۱۰۰
۴۸	۱۰۱
۴۹	۱۰۲
۵۰	۱۰۳
۵۱	۱۰۴
۵۲	۱۰۵
۵۲	۱۰۶
۵۳	۱۰۷
۵۴	۱۰۸
۵۵	۱۰۹
۵۶	۱۱۰
۵۷	۱۱۱
۵۸	۱۱۲
۵۸	۱۱۳
۵۹	۱۱۴
۶۰	۱۱۵
۶۱	۱۱۶
۶۲	۱۱۷

دینداری کل پسران	
نمره استاندارد T	نمره خام
۸	۵۴
۱۳	۶۰
۱۴	۶۱
۱۴	۶۲
۱۵	۶۳
۱۵	۶۴
۱۶	۶۵
۱۷	۶۶
۱۸	۶۷
۱۸	۶۸
۱۹	۶۹
۲۰	۷۰
۲۲	۷۱
۲۳	۷۲
۲۴	۷۳
۲۵	۷۴
۲۶	۷۵
۲۷	۷۶
۲۸	۷۸
۲۹	۷۹
۳۰	۸۰
۳۰	۸۱
۳۱	۸۲
۳۳	۸۳
۳۴	۸۴
۳۴	۸۵
۳۵	۸۶
۳۶	۸۷
۳۷	۸۸

رفتار دینی دختران	
نمره خام	نمره استاندارد T
۴۲	۵۵
۴۳	۵۵
۴۴	۵۷
۴۵	۵۸
۴۶	۵۹
۴۷	۶۱
۴۸	۶۲
۵۰	۶۴
۵۱	۶۵
۵۲	۶۷
۵۳	۶۸
۵۴	۶۹
۵۵	۷۰
۵۶	۷۱
۵۷	۷۳
۵۸	۷۴
۵۹	۷۵

رفتار دینی دختران	
نمره خام	نمره استاندارد T
۱۰	۱۵
۱۱	۱۷
۱۲	۱۹
۱۳	۲۰
۱۴	۲۱
۱۵	۲۲
۱۶	۲۳
۱۷	۲۵
۱۸	۲۶
۱۹	۲۷
۲۰	۲۸
۲۱	۲۹
۲۲	۳۰
۲۳	۳۲
۲۴	۳۳
۲۵	۳۴
۲۶	۳۵
۲۷	۳۷
۲۸	۳۸
۲۹	۳۹
۳۰	۴۰
۳۱	۴۱
۳۲	۴۲
۳۳	۴۴
۳۴	۴۵
۳۵	۴۶
۳۶	۴۷
۳۷	۴۹
۳۸	۵۰
۳۹	۵۱
۴۰	۵۲
۴۱	۵۳

عواطف دینی دختران	
نمره استاندارد T	نمره خام
۵۱	۴۲
۵۲	۴۳
۵۴	۴۴
۵۵	۴۵
۵۶	۴۶
۵۸	۴۷
۵۹	۴۸
۶۱	۴۹
۶۲	۵۰
۶۳	۵۱
۶۵	۵۲
۶۶	۵۳
۶۸	۵۴
۶۹	۵۵
۷۰	۵۶
۷۲	۵۷
۷۳	۵۸
۷۵	۵۹

عواطف دینی دختران	
نمره استاندارد T	نمره خام
۵	۱۰
۷	۱۱
۹	۱۲
۱۱	۱۳
۱۲	۱۴
۱۳	۱۵
۱۵	۱۶
۱۶	۱۷
۱۷	۱۸
۱۹	۱۹
۲۰	۲۰
۲۲	۲۱
۲۳	۲۲
۲۴	۲۳
۲۶	۲۴
۲۷	۲۵
۲۸	۲۶
۳۰	۲۷
۳۱	۲۸
۳۳	۲۹
۳۴	۳۰
۳۵	۳۱
۳۷	۳۲
۳۸	۳۳
۴۰	۳۴
۴۱	۳۵
۴۲	۳۶
۴۴	۳۷
۴۵	۳۸
۴۷	۳۹
۴۸	۴۰
۴۹	۴۱

باور دینی دختران	
نمره استاندارد T	نمره خام
۶۹	۴۱
۷۰	۴۲
۷۱	۴۳
۷۲	۴۴
۷۳	۴۵
۷۴	۴۶
۷۶	۴۷
۷۷	۴۸
۷۸	۴۹
۷۸	۵۰
۷۹	۵۱
۸۰	۵۲
۸۱	۵۳
۸۱	۵۴
۸۲	۵۵
۸۳	۵۶
۸۴	۵۷
۸۵	۵۸
۸۹	۵۹

باور دینی دختران	
نمره استاندارد T	نمره خام
۳۵	۱۰
۳۶	۱۱
۳۷	۱۲
۳۸	۱۳
۳۹	۱۴
۴۰	۱۵
۴۱	۱۶
۴۲	۱۷
۴۳	۱۸
۴۵	۱۹
۴۶	۲۰
۴۷	۲۱
۴۸	۲۲
۴۹	۲۳
۵۰	۲۴
۵۱	۲۵
۵۲	۲۶
۵۴	۲۷
۵۵	۲۸
۵۶	۲۹
۵۶	۳۰
۵۸	۳۱
۵۹	۳۲
۶۰	۳۳
۶۱	۳۴
۶۲	۳۵
۶۴	۳۶
۶۵	۳۷
۶۶	۳۸
۶۷	۳۹
۶۸	۴۰

دینداری کل دختران		دینداری کل دختران		دینداری کل دختران	
نمره استاندارد T	نمره خام	نمره استاندارد T	نمره خام	نمره استاندارد T	نمره خام
۶۰	۱۱۷	۳۷	۸۶	۱۴	۵۴
۶۱	۱۱۸	۳۸	۸۷	۱۴	۵۵
۶۱	۱۱۹	۳۹	۸۸	۱۵	۵۶
۶۲	۱۲۰	۳۹	۸۹	۱۶	۵۷
۶۳	۱۲۱	۴۰	۹۰	۱۶	۵۸
۶۳	۱۲۲	۴۱	۹۱	۱۷	۵۹
۶۴	۱۲۳	۴۲	۹۲	۱۸	۶۰
۶۵	۱۲۴	۴۲	۹۳	۱۸	۶۱
۶۵	۱۲۵	۴۳	۹۴	۱۹	۶۲
۶۶	۱۲۶	۴۴	۹۵	۲۰	۶۳
۶۷	۱۲۷	۴۴	۹۶	۲۱	۶۴
۶۸	۱۲۸	۴۵	۹۷	۲۱	۶۵
۶۹	۱۲۹	۴۶	۹۸	۲۲	۶۶
۷۰	۱۳۰	۴۶	۹۸	۲۳	۶۷
۷۰	۱۳۱	۴۷	۹۹	۲۴	۶۸
۷۱	۱۳۲	۴۷	۱۰۰	۲۴	۶۹
۷۲	۱۳۳	۴۸	۱۰۱	۲۵	۷۰
۷۲	۱۳۴	۴۹	۱۰۲	۲۶	۷۱
۷۳	۱۳۵	۵۰	۱۰۳	۲۷	۷۲
۷۴	۱۳۶	۵۰	۱۰۴	۲۷	۷۳
۷۵	۱۳۷	۵۱	۱۰۵	۲۸	۷۴
۷۵	۱۳۸	۵۲	۱۰۶	۲۹	۷۵
۷۶	۱۳۹	۵۳	۱۰۷	۲۹	۷۶
۷۷	۱۴۰	۵۳	۱۰۸	۳۰	۷۷
۷۸	۱۴۱	۵۴	۱۰۹	۳۱	۷۸
۷۸	۱۴۲	۵۵	۱۱۰	۳۲	۷۹
۷۹	۱۴۳	۵۶	۱۱۱	۳۲	۸۰
۸۰	۱۴۴	۵۶	۱۱۲	۳۳	۸۱
۸۱	۱۴۵	۵۷	۱۱۳	۳۴	۸۲
۸۲	۱۴۶	۵۸	۱۱۴	۳۵	۸۳
۸۲	۱۴۷	۵۸	۱۱۵	۳۶	۸۴
۸۳	۱۴۸	۵۹	۱۱۶	۳۶	۸۵

دینداری کل دختران	
نمره استاندارد T	نمره خام
۸۳	۱۴۹
۸۴	۱۵۰
۸۵	۱۵۱
۸۶	۱۵۲
۸۷	۱۵۳
۸۸	۱۵۴
۸۹	۱۵۵
۹۰	۱۵۶
۹۰	۱۵۷
۹۱	۱۵۸
۹۲	۱۵۹
۹۲	۱۶۰
۹۳	۱۶۱
۹۴	۱۶۲
۹۴	۱۶۳
۹۵	۱۶۴
۹۵	۱۶۵
۹۶	۱۶۶
۹۶	۱۶۷
۹۷	۱۶۸
۹۷	۱۶۹
۹۸	۱۷۰
۹۹	۱۷۱
۱۰۰	۱۷۲
۱۰۰	۱۷۳
۱۰۱	۱۷۴
۱۰۲	۱۷۵
۱۰۳	۱۷۶
۱۰۴	۱۷۷

Development of an International Scale of Religiosity: A cross cultural approach

Abstract

It is generally acknowledged that the main goal of all Abrahamic religions is inviting people to God; we can identify their aim as inviting people to the unity of God. Therefore, a variety of similarities is likely among these religions. The objective of this study is to prepare a scale of religiosity based on commonalities of Abrahamic religions (Judaism, Christianity, and Islam) in order to provide a tool for intercultural studies. Because of the procedure for collecting data, the research design is descriptive-methodological (Kerlinger, 1986). To this end, the study is performed in six parts (five preliminary and one final stage).

First, the commonalities of the religions were extracted. For implementation of this stage, Quran Old Testament and New Testament were separately studied by six experts in the three religions of Judaism, Christianity, and Islam (two people for each religion). The components extracted by this group were unified in a joint meeting and were presented to another three-person group, all of whom were experts and followers of these three religions (one person from each religion) for final incorporation. The final results of this stage led to the formulation of 47 components as adaptive documents of religious structure according to the sacred books of Judaism, Christianity, and Islam. Among the mentioned components were belief in God, resurrection, prophecy, unseen world, recognition and acceptance of divine commandments, and God's satisfaction with good deeds.

In the next stage, an item pool was prepared and then the preliminary scale was formulated. During the preparation of the item set, Khodayari et al.'s (2009) three-dimensional conceptual model was applied. This model consisted of the three dimensions of religious beliefs, religious emotions, and religious behaviors. This model has demonstrated a proper conceptual and theoretical background and support in different populations. After preparing the item pool, the primary version of the preliminary scale with 225 items was provided and studied from the perspective of psychometric characteristics. The first step for this purpose was examining the conceptual validity of this scale. Theoretical and conceptual investigations by experts of the three religions, psychology, and psychometrics indicated the existence of some problems in this version. Resolving the drawbacks and making the required revisions in this version decreased the items to 65 and formed a second version of the preliminary scale. Moreover, reviewing this version by the religions, psychology, and psychometrics resulted in the conceptual validity of the scale. Therefore, the second version of International Scale of Religiosity with 65 items was prepared for the preliminary validation studies. The population of this study included students of universities in Tehran, who were selected by random sampling.

The next step was to study the properties of this scale from the perspectives of participants. Group discussion meetings were conducted with 30 students from the three religions for investigative clarity, eloquence and relevance of the items to each religious structure. As a result of these discussions, some partial revisions in these items were required. Making these revisions resulted in preparation of the third version of preliminary scale. The third step of this stage was to implement the first version of the preliminary scale (65 – item) in a group consisting of 97 university students following the three religions. This step was performed with the purpose of studying psychometric properties of this version (such as item difficulty, discrimination index, and internal consistency reliability coefficients of the scale). The results of analyzing the data led to the formulation of the next preliminary scale with 60 items.

Psychometric characteristics of the next version of the preliminary scale (60 – item) were studied using samples of Jewish, Christian, and Muslim students. This sample group consisted of 830 university students (300 Muslims, 300 Jews, and 230 Christians). The item

analysis, including skewness, kurtosis, difficulty and discrimination indexes, demonstrated that some of the scale items had serious problems, some had moderate problems, and some had no problems. Thus, the present items were divided into three categories of appropriate, edited, and inappropriate items. Next, the inappropriate items were removed from the scale; the edited items were put in the revision process; and the appropriate ones were placed as final items in the scale. The formation of a group for editing appropriate items and writing new items was the next process of this study. This group consisted of 3 psychometrics and 3 psychology experts specializing in theoretical concepts of religions sciences. The working process of this group was as follows: 18 new items were designed by the psychometrics group so there has no direct reference to the name of God and then their presented to the group of religions experts through joint meetings so that all could study and comment on their compatibility with theoretical concepts. Result of this process was the formulation of the next preliminary version of the religiosity scale with 88 items.

Another sample group, from which the data in this stage were collected, included 1200 university students representing the three religions (400 Muslims, 400 Jews, and 400 Christians) in Iran. Results indicated adequate psychometric properties (i.e., skewness, kurtosis, difficulty and discrimination indexes) for most of these items. In the next stage, an exploratory factor analysis was conducted on the Polychorik correlation matrix resulting from the data of the scaled sample group (600 people). Using a factor analysis method, various rotations and different limitations of the number of factors demonstrated that the extracted factors by principle components method and direct Oblimin rotation method had the highest compatibility with the theoretical structure of the International Scale of Religiosity. Results of the analysis showed that, out of the 70 items from 88 total items entered for principle components analysis, 45 items and 12 items had the proper loading in the first and second components (57 items in total), respectively. It should be explained that, in order to finalize the number of factors, scree plot, eigenvalue and obtaining a simple structure regarding the theoretical basis and item contents were considered. Studying the content of the two components showed that the first and second factors could be named “religion acceptance” and “religion denial,” respectively. At the end of this stage, the 57-item International Scale of Religiosity (ISR) was produced. Finally in this stage, the 57-item version was translated to English in order to be presented to international colleagues. This scale was given to about 20 colleagues to use their opinions in finalizing the items for the ultimate version. Their reviews lead some changing on item's wording for more accurate of its meaning. After finalizing the items, the psychometric properties of the ISR were studied with an Iranian sample group. Studying the content of the 57 items in the scale showed that 30 items evaluated beliefs, 12 items emotions, and 15 items religious behaviors.

After implementing the exploratory factor analysis with the scaled sample group, a confirmatory factor analysis was conducted on the data from the validation group (600 people) in order to investigate the validity of the obtained factor structure. It should be mentioned that, in this process, two factor structures were evaluated as competing patterns, which were: 1) first model: two-factor structure resulting from the exploratory factor analysis and 2) second model: factor structure of the three-dimensional theoretical scale model. It has to be mentioned that, since the researchers sought a scale with equal number of items in each subscale, 10 items were selected for each subscale which had the most appropriate statistical and conceptual characteristics. The results of the confirmatory analysis showed that the three-dimensional factor structure (30 items) was a more appropriate structure for these data. Thus, the three-factor structure was finalized for these data.

After achieving a three-dimensional structure for the 57-item ISR with an Iranian sample, the final study was performed at the international level and the existence or absence of the three-dimensional structure was examined. The final study sample included undergraduate

students from 11 countries: Islamic Republic of Iran, Turkey, Malaysia (Muslim countries), United States, Canada, Australia, England, Germany, France, Austria, and Italy. Implementing international studies requires coordination between countries and their researchers. Therefore, researchers from the mentioned countries were contacted and invited to participate in the research. Moreover, in order to provide identical conditions, encourage cooperation, and obtain fast and immediate access to the data, an electronic format of the ISR was created and placed on the Internet.

The English version of the 57-item ISR was uploaded to a website that specializes in implementing international surveying studies. Through this website, students had the scale sent to their email addresses and were invited to complete it. In addition, the project director and his colleagues communicated with non-Iranian colleagues, sent the English version to them, and asked them to present the scale to their students. Collecting the data of this research stage took almost 3 months. In this period, 1212 international respondents completed the 57-item scale. Studying the completed measures showed that 1170 people could be used for analysis in this part of research.

Implementation of exploratory analyses, items analysis and exploratory and confirmatory factor analyses showed that the three-dimensional 30-item structure based on the Iranian sample was also replicated at the international level. Studying validity indexes of items, subscales, and the overall three-dimensional scale showed that all the subscales had acceptable alpha coefficients ranging from 0.81 (religious emotions), 0.82 (religious behaviors) and (religious belief) 0.77. Investigation of correlation indexes of the item scores with total score of the related subscale showed that these indexes varied between 0.29 and 0.70. Therefore, it could be concluded that the final 30-item ISR had a similar factor structure and psychometric properties in both the Iranian and international samples. In order to create the final version, we added 5 items designed to tap socially-desirable responding. These items came from Rahiminezhad's study (2005). The aim of adding these items is for identifying invalid respondent. In this subscale the total number greater than 13 shows the responses are unreliable. Thus, it can be used as a measure in studies on cross-cultural differences in religiosity and additional validation can commence.

Key Words: Religiosity, Scale, Cross- cultural Studies, Validity, Reliability.

Development of an International Scale of Religiosity: A cross cultural approach

Principal Investigator:

Dr. Mohammad Khodayarifard (University of Tehran, Iran)

Consultant and Co-investigators in alphabetical order:

Dr. Gholamali Afrooz
(University of Tehran, Iran),	Dr. Anthony Korner
(Mental Health Sciences Center, Australia)
Mr. Saeed Akbari-e-Zardkhane
(Allameh Tabatabaee University, Iran),	Dr. James McClenon
(Virginia Beach Psychiatric Center, USA),
Dr. Bashir Alhajjar
(University of Gaza, Egypt),	Dr. Loyola McLean
(Western Sydney Local Health Network, Australia)
Dr. Mark Anshel
(Middle Tennessee State University, USA),	Dr. Nancey Murphy
(School of Theology, USA),
Dr. Masood Azarbajani
(Qom University, Iran),	Dr. Darlyne G. Nemeth
(The Neuropsychology Center of Louisiana, USA)
Dr. Khosro Bagheri
(University of Tehran, Iran),	Mr. Shemas Arbi Nersisiance
(Armenian Prelacy of Tehran, Iran),
Dr. Thom Brinthaup
(Middle Tennessee State University, USA),	Dr. Younes Noorbakhsh
(University of Tehran, Iran),
Dr. Ali Naghi Faghihi
(Qom University, Iran),	Mr. Mohsen Paknejad
(University of Tehran, Iran),
Dr. Sayyed Mohsen Fatemi
(University of British Columbia, Canada),	Dr. Reza Pourhossein
(University of Tehran, Iran),
Ms. Zahra Ghiamy
(Sigmund Freud University, Austria),	Dr. Paul E. Priester
(North Park University, USA),
Dr. Bagher Ghobari Bonab
(University of Tehran, Iran),	Dr. Alfred Pritz
(Sigmund Freud University, Austria),
Dr. Younes Hamami Lalezar
(University of shahid beheshti, Iran),	Dr. Abbas Rahiminezhad
(University of Tehran, Iran),
Dr. Ralph Hood
(University of Chatonaga, USA),	Dr. Kurt Anders Richardson
(McMaster University, Canada)
Dr. Haidarali Hooman
(Shahid Beheshti University, Iran)	Dr. Sayyed Hossein Serajzadeh
(University of Tehran, Iran),
Dr. Hamid Kasiri
(University of Vienna, Austria)	Dr. Mohammad Reza Sharafi
(University of Tehran),
Dr. Shiva Khalili
(University of Tehran, Iran),	Dr. Mohsen Shokohi-Yekta
(University of Tehran, Iran).

Financially Supported by:

Islamic Development Organization (IDO)

2013